

UNIWERSYTET GDAŃSKI
WYDZIAŁ OCEANOLOGII I GEOGRAFII

Kamila Domaszek

**UWARUNKOWANIA I KIERUNKI REWITALIZACJI
DWORÓW I PAŁACÓW NA TERENACH BYŁYCH
PAŃSTWOWYCH GOSPODARSTW ROLNYCH
W POWIECIE BYTOWSKIM**

Praca magisterska
wykonana
w Katedrze Geografii Ekonomicznej
pod kierunkiem
prof. UG dr hab. Iwony Sagan

Gdańsk 2014

Kierunek studiów: **Gospodarka Przestrzenna**

Zakres seminarium dyplomowego: **społeczno-ekonomiczne uwarunkowania
rozwoju lokalnego i regionalnego**

Numer albumu: **188229**

Spis treści

Wstęp	2
1. Rewitalizacja i jej cele	6
2. Uwarunkowania rewitalizacji dworów i pałaców na terenach dawnych Państwowych Gospodarstw Rolnych	14
2.1. Struktura społeczno-gospodarcza powiatu bytowskiego	15
2.2. Dwory i pałace na terenie powiatu bytowskiego	26
2.3. Przyczyny i skutki zniszczeń dworów i pałaców	40
2.3.1. Przyczyny i skutki o podłożu historyczno-gospodarczym	41
2.3.2. Przyczyny i skutki o charakterze społecznym	46
2.4. Bariery rewitalizacji	52
3. Kierunki rewitalizacji dworów i pałaców na terenach dawnych Państwowych Gospodarstw Rolnych	61
3.1. Cele rewitalizacji dworów i pałaców	61
3.2. Sposoby osiągnięcia wyznaczonych celów	67
3.2.1. Sposoby zagospodarowania oraz wykorzystania dworów, pałaców i założeń dworsko-parkowych	68
3.2.2. Regulacja struktury własnościowej dworów i pałaców	75
3.2.3. Finansowanie działań rewitalizacyjnych	78
3.2.4. Promocja projektu	83
4. Stosunek społeczeństwa powiatu bytowskiego do procesu rewitalizacji oraz istniejących zasobów	87
5. Rewitalizacja dworów i pałaców jako szansa na ożywienie powiatu bytowskiego	94
Wnioski	98
Bibliografia	101
Spis tablic	107
Spis rycin	108
Spis fotografii	110
Spis załączników	111
Załączniki	112

Wstęp

Przedmiotem niniejszej pracy magisterskiej jest rewitalizacja dworów i pałaców powiatu bytowskiego. Analizie poddano możliwości realizacji tego procesu oraz wpływ na społeczeństwo oraz w ograniczonym zakresie przestrzeń. Obszar ten, jako że jest obszarem popegeerowskim zmaga się z licznymi problemami. Rewitalizacja dworów i pałaców może okazać się skutecznym narzędziem ożywienia społeczno-gospodarczego i rozwiązania wielu problemów. Obiekty rezydencjonalne, nie tylko te znajdujące się na analizowanym obszarze, ale także te na terenie całego kraju, są obecnie w złym stanie technicznym, wykorzystywane w nieodpowiedni sposób lub zupełnie opuszczone i zapomniane. Poza tym, że z punktu widzenia historii i architektury są bardzo cenne i stanowią pamiątkę przeszłości, to są one także dużym, ale niestety niedocenianym i często nie traktowanym poważnie potencjałem rozwojowym.

Na potrzeby pracy dokładniej opisano kilka najciekawszych a zarazem najbardziej zaniedbanych obiektów oraz kilka już zagospodarowanych, aby przedstawić jakie funkcje zwykle pełnią takie obiekty oraz rozważyć czy są one słuszne. Wyboru przykładów starano się dokonywać równomiernie, typując obiekty z każdej części powiatu. Niemniej jednak najmniej dworów i pałaców przywołano z południowo-wschodniej i środkowej części powiatu, ponieważ właśnie te obszary nie są aż tak zasobne w tego typu obiekty. Najwięcej przykładów pochodzi z gmin zachodnich, takich jak Trzebielino, Kołczygłowy, Miastko oraz gminy Czarna Dąbrówka ze wschodniej części powiatu. Praca opisuje aktualny stan zagospodarowania i obecne realne możliwości rewitalizacji dworów i pałaców.

Celem pracy jest wykazanie, że właściwe wykorzystanie istniejących jeszcze dworów i pałaców może przyczynić się do rozwoju gospodarczego i aktywizacji społeczności postpegeerowskich. Aby unaocznić fakt, że omawiany obszar jest rzeczywiście bogaty w tego typu zasoby stworzono spis dworów i pałaców znajdujących się na terenie powiatu bytowskiego. Przedstawiono także w jaki sposób mogą one pozytywnie kształtować szeroko pojmowaną sytuację życiową mieszkańców tego obszaru. Obecność obiektów rezydencjonalnych jest charakterystyczna dla terenów należących do Ziemi Odzyskanych. Niektóre wnioski i rozwiązania zaproponowane w pracy mogą być użyteczne również dla innych obszarów o podobnej historii i bogatych w takie same lub podobne obiekty dziedzictwa kulturowego, w tym te o charakterze zabytkowym.

Uniwersalny charakter ma część wniosków dotycząca uwarunkowań rewitalizacji dworów i pałaców, a dokładnie przyczyn ich degradacji oraz barier przeprowadzania przedmiotowego procesu, a także część wniosków dotycząca kierunków rewitalizacji – regulacji własności, sposobów finansowania i promocji podjętych działań.

Niniejsza praca przedstawia wiele faktów, pozwala poniekąd zrozumieć istniejący stan rzeczy i udziela odpowiedzi na wiele pytań. Do najważniejszych należą:

- jaka jest sytuacja społeczno-gospodarcza powiatu bytowskiego? czy wymaga on ożywienia i przeprowadzenia rewitalizacji?
- jakie są przyczyny degradacji dworów i pałaców?
- czy istniejące dwory i pałace oraz ich obecny stan techniczny i własnościowy są w stanie wyprowadzić obszar ze stanu kryzysowego?
- w jaki sposób zagospodarować dwory i pałace, aby osiągnąć zamierzone cele?
- jaki jest stosunek miejscowej ludności do procesu rewitalizacji i istniejących zasobów dziedzictwa kulturowego?

Odpowiedzi na te i inne pytania uzyskano z wielu źródeł, które łącznie tworzą wiarygodną i kompleksową bazę informacji. Część z nich uzyskano z osobistych i długotrwałych, bo rozpoczętych jeszcze przed przystąpieniem do realizacji niniejszej pracy, obserwacji zachowań, poglądów oraz nastawienia do zmian społeczeństwa powiatu bytowskiego. Skuteczną metodą badawczą okazały się także badania ankietowe, które pozwoliły na poznanie punktu widzenia mieszkańców.

Największy wpływ na powstanie niniejszej pracy miała jednak starannie dobrana literatura. Jako, że w pracy porusza się wiele aspektów i dokonuje analizy zarówno uwarunkowań jak i kierunków rewitalizacji dworów i pałaców jest ona bardzo zróżnicowana i interdyscyplinarna. W celu uzyskania ogólnych informacji dotyczących procesu rewitalizacji posłużono się następującymi publikacjami: Billert i inni 2003, Billert 2004, Lorens 2009, *Przewodnik dotyczący kryteriów ...* 2004, Skalski 1996. Dane na temat obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu bytowskiego uzyskano natomiast z takich źródeł jak: *Główny Urząd Statystyczny*, Rydz 2007, *Wojewódzki Urząd Pracy w Gdańsku* 2014, *Województwo Pomorskie ...* 2013. Bardzo przydatne i uzupełniające wiedzę formalno-prawną okazały się różne rozporządzenia, ustawy i programy, a do najważniejszych z nich należą: *dekret PKWN z dnia 6 września 1944 roku o przeprowadzeniu reformy rolnej*, *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane*, *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, *Ustawa z*

dnia 19 grudnia 2008 roku o partnerstwie publiczno-prywatnym, Projekt Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020, Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego w latach 2007-2013. II część programowa ... 2007.

Literaturę bezpośrednio związaną z rewitalizacją dworów i pałaców na obszarach popegeerowskich i pozwalającą na wyznaczenie możliwych jej kierunków można podzielić na kilka części. Do źródeł dotyczących pojęć, ilości, stanu technicznego i obecnie pełnionych przez dwory i pałace funkcji należą: *encyklopedia PWN 2014*, Rydel 2012, *Rejestr Zabytków Nieruchomych 2014*, Synak i inni 2007, *Polskie zabytki - katalog zamków, pałaców i dworów w Polsce 2014*, Radwan-Pragłowski 2000, Rydel 2007, Sobisz 2006, Tondos 2000, Kozak 2008, Rydel 2000. Literaturę uzupełniającą dotyczącą znaczenia architektury stanowi publikacja Karwińskiej (2008). Pomocna była także publikacja Kopczyńskiej (2004) przedstawiająca bariery techniczne rewitalizacji zabytków. Informacje odnoszące się do obszarów popegeerowskich występują w wielu źródłach, a do tych skupiających się na socjologii obszarów postpegeerowskich, tak ważnych w kontekście niniejszego opracowania, należą: Giza-Poleszczuk i Kościeszajaworski 2008, Gorlach 2004 oraz Psyk-Piotrowska 2004.

Na określenie kierunków i konkretnych sposobów osiągnięcia wyznaczonych celów pozwoliły przede wszystkim następujące pozycje bibliograficzne: Bleja 2010, Czapiewska 2011, Hałat 2010, Gaworecki 2003, Pawłowska 2010, *Platforma partnerstwa publiczno-prywatnego 2014*, Przygodzka 2010, Skrzypczak 2011, *Sprawy samorządowe 2014*, Urbanik 2008, Wańkiewicz 2011. Niektóre źródła zostały wykorzystane w wielu miejscach pracy, gdyż zawierały one informacje przydatne zarówno w rozdziale dotyczącym uwarunkowań jak i kierunków rewitalizacji.

Opracowanie składa się w dwóch zasadniczych części – uwarunkowań oraz kierunków rewitalizacji dworów i pałaców na obszarze powiatu bytowskiego. Części te poprzedzone są rozdziałem zawierającym podstawowe informacje na temat procesu rewitalizacji i jej ogólnych celów. Rozdział dotyczący uwarunkowań zawiera informacje o strukturze społeczno-gospodarczej omawianego obszaru, liczbie, stanie technicznym oraz historii bytowskich dworów i pałaców a także o wszelkich przyczynach ich degradacji i barierach przeprowadzenia rewitalizacji. Uzyskanie takich informacji pozwoliło na przejście do kolejnej części opracowania, w której określono cele rewitalizacji obiektów rezydencjonalnych oraz sposoby ich osiągnięcia, a więc możliwe sposoby zagospodarowania, formy własności, sposoby finansowania oraz promowania podjętych

działań. Kolejny, dosyć krótki rozdział przedstawia analizę danych zebranych w wyniku przeprowadzonych badań ankietowych. Opracowanie kończy rozdział podsumowujący wszystkie zebrane dane i informacje. Znalazło się w nim potwierdzenie postawionej na początku tezy.

Rzetelna analiza uwarunkowań, rozważenie możliwych i najkorzystniejszych z punktu widzenia ekonomicznego jak i społecznego kierunków zagospodarowania i sposobów wykorzystania dworów i pałaców oraz zapoznanie się z opinią mieszkańców pozwoliły na wydanie ostatecznej oceny na temat skuteczności rewitalizacji dworów i pałaców jako narzędzia ożywienia społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego.

1. Rewitalizacja i jej cele

Rewitalizacja dotyczy obszarów, które niegdyś były użytkowane i pełniły określone funkcje, jednak w wyniku złego gospodarowania zostały zaniedbane, utraciły swoje walory i obecnie stanowią tzw. obszary problemowe. Obszar problemowy będący częścią przestrzeni geograficznej cechuje występowanie negatywnych zjawisk ze strefy społecznej, ekonomicznej i technicznej, które wywołują określone anomalie wewnętrzne (w strukturze przestrzennej) i anormalność obszaru (Zagożdżon za Bański 2010). Rewitalizacja jest procesem pozwalającym na przywrócenie równowagi i odzyskanie dawnych walorów i funkcji stanowiących o charakterze danej przestrzeni, bez których trudno wyobrazić sobie krajobraz danego obszaru. Dlatego też rewitalizacja jest tak ważnym procesem, ponieważ umożliwia zachowanie cennych zasobów historycznych, dostosowując je jednocześnie do obecnych potrzeb lokalnej społeczności i podnosząc jakość życia. Rewitalizacja powinna zostać podjęta odpowiednio szybko, tak aby degradacja miejsca oraz niekorzystne zmiany nie stały się zmianami już nieodwracalnymi.

Rewitalizacja jest podejmowana na obszarach, gdzie doszło do degradacji przestrzennej i społecznej. Degradacja przestrzenna wiąże się ze zniszczeniem wyposażenia technicznego i zabudowy. Degradacja społeczna natomiast prowadzi do marginalizacji, deprivacji i wykluczenia społecznego. Wystąpienie obu rodzajów degradacji jednocześnie jest bardzo niebezpieczne. Powoduje powstanie strefy zamieszkiwanej przez osoby wykluczone społecznie, co w konsekwencji prowadzić może nawet do porzucenia przestrzeni. Do stref zagrożonych wykluczeniem ogólnie zalicza się: zdegradowane obszary mieszkaniowe, zdegradowane lub porzucone tereny poprzemysłowe, po-wojskowe i po-kolejowe, zdegradowane przestrzenie publiczne, zdegradowane lub porzucone centra miast. Obszary wykluczenia społecznego cechują się dużym stopniem ubożenia ludności, występowaniem zjawisk segregacji społecznej oraz wysokim poziomem niepokoju społecznego i bierności (Wańkiewicz 2011). Zatem są obszarami, które wymagają szczególnej uwagi i pomocy w postaci rewitalizacji.

Istnieje wiele definicji rewitalizacji. Najprostsza definicja opiera się na dosłownym tłumaczeniu z języka łacińskiego. Rewitalizacja (łac. *re+vita*) oznacza przywrócenie do życia, ożywienie. Można dojść do oczywistego wniosku, że istotą rewitalizacji zawsze powinien być człowiek, a każda przestrzeń czy nawet pojedynczy budynek bez

społeczeństwa są po prostu martwe (Skrzypczak 2011). Drugą ważną cechą omawianego procesu jest to, że rewitalizacja jest procesem nadrzędnym nad wszystkimi innymi procesami, w tym również tymi związanymi z odnową i przywracaniem dawnej świetności miejsc, ponieważ dodatkowo uwzględnia pierwiastek społeczny.

Rewitalizacja łączy w sobie działania remontowe, modernizacyjne, rewaloryzacyjne oraz rehabilitacyjne z działaniami zmierzającymi do ożywienia gospodarczego, kładąc wyraźny nacisk na potrzeby społeczne. W celu dostrzeżenia różnic pomiędzy poszczególnymi pojęciami, przedstawia się następujące definicje (Skalski 1996):

- **remont** – oznacza przywrócenie takiego stanu (np. budynku) jaki istniał na początku poprzedniego cyklu jego eksploatacji;
- **modernizacja** – to remont uzupełniony o wprowadzenie nowych, lepszych, sprawniejszych lub nawet dodatkowych podnoszących komfort, elementów wyposażenia;
- **rewaloryzacja** – wiąże się z przywróceniem wartości, jest to więc remont lub modernizacja obiektów o szczególnej wartości zabytkowej. Rewaloryzacja wymaga dodatkowych prac badawczych i realizacyjnych mających na celu wyeksponowanie wartości zabytkowych czy kulturowych budynków lub całych zespołów architektonicznych;
- **rehabilitacja** – oznacza „przywrócenie do sprawności”, usunięcie defektów na terenie jeszcze funkcjonującym oraz pewnych dysfunkcji nie zmieniających jednak pierwotnie wskazanych funkcji terenu.

W Polsce nie ma prawnej definicji rewitalizacji ze względu na brak ustawy o rewitalizacji. Wiele definicji tego procesu zostało stworzonych na potrzeby różnych dokumentów strategicznych i operacyjnych. Jedną z nich określa rewitalizację w *Wytycznych Ministra Rozwoju Regionalnego w zakresie programowania działań dotyczących mieszkalnictwa* (2008) jako kompleksowy, skoordynowany, wieloletni, prowadzony na określonym obszarze proces przemian przestrzennych, technicznych, społecznych i ekonomicznych inicjowany przez samorząd terytorialny (głównie lokalny) w celu wyprowadzenia tego obszaru ze stanu kryzysu poprzez nadanie mu nowej jakości funkcjonalnej i stworzenie warunków jego rozwoju, w oparciu o charakterystyczne uwarunkowania endogeniczne. Definicja bardziej oddająca istotę procesu rewitalizacji została sformułowana przez Andreasa Billerta (2004), według którego rewitalizacja odnosi się do kompleksowego procesu odnowy obszaru zurbanizowanego, którego przestrzeń,

funkcje i substancja uległy procesowi strukturalnej degradacji, wywołujący stan kryzysowy uniemożliwiający lub znacznie utrudniający prawidłowy rozwój ekonomiczny i społeczny tego obszaru jak i zrównoważony rozwój całego miasta. W obu przytoczonych wyżej definicjach kluczowe jest stwierdzenie, iż rewitalizacja to reakcja na stan kryzysowy widoczny w degradacji substancji, funkcji i przestrzeni. Rewitalizacja zatem to wielość działań naprawczych dotyczących kwestii architektoniczno-urbanistycznych, społeczno-gospodarczych i ekologiczno-przestrzennych.

W przypadku niniejszej pracy dotyczącej obszarów popegeerowskich najbardziej trafne okazuje się jednak stwierdzenie Skalskiego przytoczone w *Przewodniku dotyczącym kryteriów planowania oraz zarządzania projektami dotyczącymi rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich, po-przemysłowych i po-wojskowych w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego finansowanego ze środków funduszy strukturalnych* (2004), mówiące o tym że rewitalizacja to połączenie działań technicznych – jak np. remonty – z programami ożywienia gospodarczego i działaniem na rzecz rozwiązania problemów społecznych, występujących na tych obszarach takich jak bezrobocie, przestępczość, brak równowagi demograficznej. Niewłaściwym jest więc mówić o rewitalizacji jednego budynku czy placu miejskiego, jeśli te działania dotyczą jedynie modernizacji budynków, czy rewaloryzacji zabytków.

Motywy i szczegółowe cele podejmowania działań rewitalizacyjnych są inne dla każdego miejsca, w zależności od jego charakteru, sytuacji społeczno-gospodarczej i problemów z którymi się zmagają. W ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego do celów tych należy ożywienie gospodarcze i społeczne, poprzez między innymi tworzenie nowych miejsc pracy, zwiększenie potencjału turystycznego, rozwiązanie problemów społecznych - przede wszystkim dotyczących wykluczenia społecznego oraz cyfrowego, a także wzrost atrakcyjności inwestycyjnej oraz poziomu przedsiębiorczości wśród mieszkańców rewitalizowanego obszaru (*Przewodnik dotyczący ...* 2004). Cele szczegółowe związane z rewitalizacją dworów i pałaców zostały dokładniej omówione w podrozdziale 3.1. Fakt, iż problemy te dotyczą zwykle podobnych zagadnień, pozwala uogólnić i wyodrębnić następujące cele rewitalizacji (Lorens, Martyniuk-Pęczek 2009):

- **urbanistyczno-architektoniczne** – dotyczą poprawy wizerunku budynków, a tym samym krajobrazu kulturowego;
- **techniczne** – dotyczą poprawy infrastruktury technicznej i transportowej;

- **społeczne** – związane są z ograniczaniem i zapobieganiem występowania negatywnych zjawisk społecznych, takich jak marginalizacja, segregacja, patologie społeczne;
- **ekonomiczne** – dotyczą wzrostu przedsiębiorczości wśród mieszkańców, przyczyniając się do ożywienia gospodarczego i wzrostu poziomu jakości ich życia;
- **środowiskowe** – dotyczą ochrony i poprawy jakości środowiska przyrodniczego poprzez zmniejszenie ilości zanieczyszczeń.

Działania rewitalizacyjne powinny obejmować wszystkie wyżej wymienione cele. Czynności podejmowane w jednej sferze wpływają pozytywnie lub negatywnie na inną sferę. Dlatego tak ważne jest równoległe uwzględnienie wszystkich celów, szczególnie społecznych i gospodarczych. Niestety, w praktyce zasada ta często jest zapomniana a proces rewitalizacji ogranicza się często tylko do remontu budynku lub zespołu budynków, a więc do działań urbanistyczno-architektonicznych. W Polsce, pojęcia „rewitalizacja” zaczęto powszechnie używać już w połowie lat 90. XX wieku. Do tej pory istnieją problemy z nadużywaniem i niepoprawnym stosowaniem pojęcia „rewitalizacja”. Wdrażanie poprawnie rozumianej rewitalizacji wymaga szerokich konsultacji społecznych, chociażby po to, aby celnie zidentyfikować problemy i potrzeby danej społeczności. Tymczasem prowadzenie w ramach rewitalizacji działań społecznych jest najbardziej zaniebdywaną kwestią tego procesu lub nie ma miejsca wcale (Skrzypczak 2011).

Rewitalizacja powinna wiązać się przede wszystkim z rozwojem kapitału ludzkiego. Cele takiego uspołecznionego procesu powinny obejmować: spójność społeczną osiąganą poprzez wyrównanie dysproporcji w jakości życia, podnoszenie poziomu wykształcenia i kreatywności – szczególnie osób zamieszkujących obszary wykluczone oraz rozwój zdolności adaptacyjnych w kontaktach społecznych i gospodarczych poprzez odpowiedni system opiekuńczy i edukacyjny (Skrzypczak 2011). Wszystkie te cele w konsekwencji mogą przynieść wymierne korzyści gospodarcze dzięki podniesieniu poziomu konkurencyjności danego obszaru.

Proces rewitalizacji to wielość zadań i inwestycji o różnym charakterze. Dlatego bardzo ważna jest koordynacja w czasie i przestrzeni. Tylko wtedy odnowa będzie skuteczna. Indywidualnie podejmowane działania nigdy nie utworzą spójnej całości. Rewitalizacja jest procesem bardzo złożonym, dlatego też osiągnięcie wyznaczonych celów wymaga działań podejmowanych na kilku różnych płaszczyznach, które są

równoważne i wzajemnie powiązane. Działania te można przedstawić w trzech wymiarach (Lorens, Martyniuk-Pęczek 2009):

- **planistyczno-projektowy** – obejmuje działania dotyczące opracowania odpowiednich strategii i planów postępowania;
- **organizacyjno-finansowy** – dotyczy utworzenia stosownych struktur organizacyjnych przeprowadzających proces rewitalizacji oraz zapewnienia potrzebnych funduszy;
- **promocyjno-informacyjny** – dotyczy podjęcia współpracy z miejscową ludnością w celu ustalenia kierunków i celów rewitalizacji.

Pominięcie któregoś z wymiarów lub nie równoważne ich traktowanie może doprowadzić do pojawienia się poważnych problemów w postaci konfliktów społecznych na skutek braku odpowiedniej partycypacji czy paraliżu wynikającego z braku odpowiedniego programu działania. Mogą również nastąpić opóźnienia w realizacji zamierzeń lub działania mogą zostać zrealizowane tylko częściowo na skutek nieudolnego pozyskiwania funduszy.

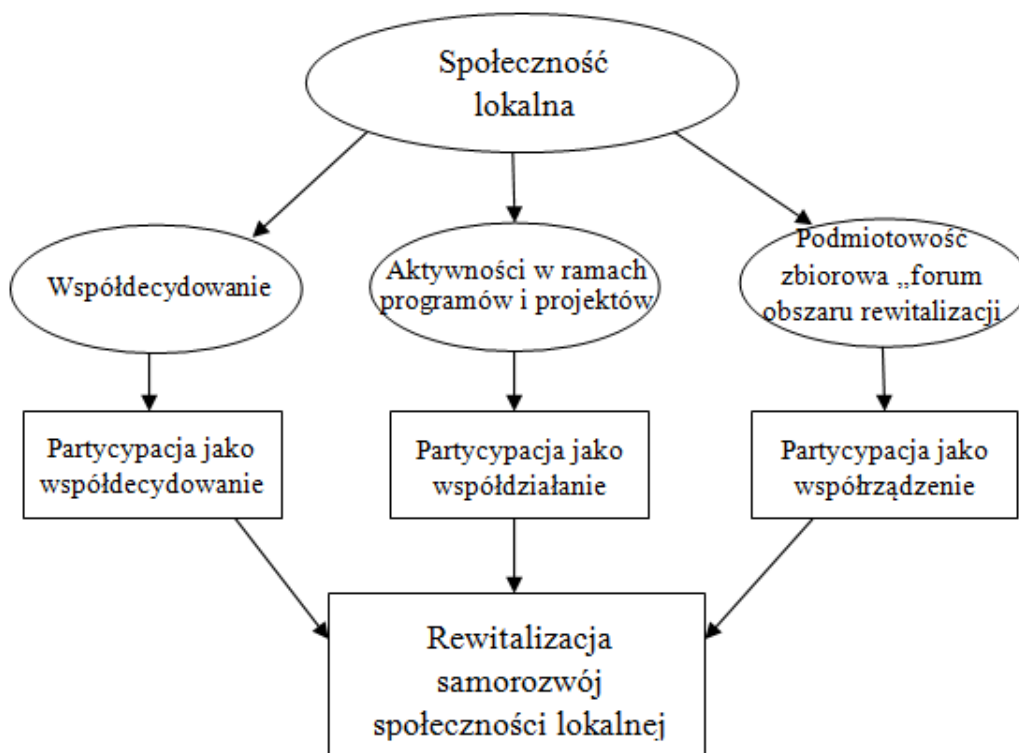
Warto dodać, że obecnie, w tak zwanej „dobie partycypacji” nazwa ostatniego z wyżej wymienionych wymiarów nie jest już do końca trafna. Określenie go jako wymiar partycypacyjny bardziej oddawałoby sens działań związanych z informowaniem oraz współuczestnictwem społeczności w omawianym procesie.

W rewitalizacji niezwykle ważna jest współpraca władz z mieszkańcami. Powinna ona polegać na (Skrzypczak 2011):

- **informowaniu** – dostarczaniu wiedzy z własnej inicjatywy jak i na żądanie obywateli;
- **konsultowaniu** – otrzymaniu informacji zwrotnej od obywateli;
- **aktywnym uczestnictwie** – angażowaniu lokalnej społeczności w proces programowania działań i podejmowania decyzji.

„Głównym specjalistą” w kwestiach dotyczących rewitalizacji nie powinna być władza czy zewnątrzni eksperci, lecz społeczność lokalna. Rozwój partycypacji społecznej obecnej na odpowiednich etapach procesu rewitalizacji sprzyja pobudzeniu samorozwoju społeczności lokalnej. Osoby aktywnie uczestniczące w procesie rewitalizacji przejmują część odpowiedzialności oraz ryzyka, które niosą ze sobą wspólnie podejmowane decyzje oraz współzarządzanie procesem rewitalizacji (Billert i inni 2003). Partycypacja pozwala na kreatywne myślenie oraz aktywizację mieszkańców, jest podstawą tworzenia

wzajemnego zaufania. Mechanizm uruchomienia samorozwoju społeczności w wyniku uczestnictwa w procesie rewitalizacji przedstawia poniższy schemat (ryc. 1).

Ryc. 1. Rewitalizacja jako element samoświadomości i samorządności społeczności lokalnej

Źródło: Billert i inni, 2003: 94

Bardzo często działania infrastrukturalne i społeczne realizowane są osobno, w wieloletnich odstępach czasu. Brak prowadzenia jednocześnie konsultacji społecznych i innych przedsięwzięć sprawia, że społeczeństwo nie identyfikuje się z nimi, co więcej – na skutek niedoinformowania nie jest nawet w stanie odpowiednio korzystać z wytworzonej infrastruktury. Wywołuje to także uczucie dezorientacji. Odpowiednio przeprowadzona partycypacja kształtuje postawy obywatelskie, poczucie przynależności i dumy, a podjęte działania zawsze okazują się trafne, ponieważ tylko mieszkańcy wiedzą czego naprawdę potrzebują i oczekują od władz samorządowych. W podejmowaniu działań dotyczących rewitalizacji w równym stopniu powinny brać udział władze samorządowe, organizacje pozarządowe, przedsiębiorcy i mieszkańcy.

Powiaty lub gminy same powinny dokonywać analizy a następnie identyfikacji obszarów wymagających ożywienia społeczno-gospodarczego ujmując je w Lokalnych

Programach Działania. Istnieje wiele kryteriów na podstawie których można zidentyfikować problemy i obszary interwencji. Dotyczą one między innymi demografii, zanieczyszczenia środowiska, stanu infrastruktury czy zabytków. Ciekawe i najczęściej rozpatrywane kryteria wyodrębniania obszarów rewitalizacji według Inicjatywy Wspólnotowej URBAN II dotyczą co prawda miast liczących powyżej dwudziestu tysięcy mieszkańców, ale równie dobrze mogą one znaleźć zastosowanie także w delimitacji obszarów wiejskich, gdzie konieczne jest przeprowadzenie rewitalizacji. Należą do nich:

- stopa długotrwałego bezrobocia wyższa od średniej dla Wspólnoty,
- wysoki poziom ubóstwa oraz trudne warunki mieszkaniowe,
- szczególnie zanieczyszczone środowisko,
- wysoki poziom przestępczości,
- niski poziom wykształcenia mieszkańców,
- duża liczba imigrantów oraz mniejszości etnicznych (*Przewodnik dotyczący ... 2004*).

Z kryteriami określania obszaru rewitalizacji wiążą się argumenty uzasadniające potrzebę przeprowadzenia tego procesu. Według Karwińskiej (2008) można podzielić je na trzy grupy:

- **argumenty ekonomiczne** – wynikają z konieczności inwestowania w jakość przestrzeni na skutek nasilającej się konkurencji, a zwłaszcza na obszarach o ograniczonej podaży obszaru o wysokich walorach;
- **argumenty społeczne** – zasadność rewitalizacji uzasadniają koniecznością zapewnienia lokalnej społeczności mechanizmów przeciwdziałających marginalizacji oraz stworzenia środowiska sprzyjającego integracji społecznej i tworzeniu więzi co z kolei sprzyja bardziej efektywnemu wykorzystaniu potencjału danej zbiorowości. Rewitalizacja to skuteczne narzędzie polityki przestrzennej służące zmniejszaniu wielkości zjawisk segregacji społeczno-przestrzennej;
- **argumenty kulturowe** – zwracają uwagę na ogromną rolę procesu odnowy w kształtowaniu obszarów kulturowych poprzez dodawanie im kolejnych wartości i walorów. Rewitalizacja przyczynia się także do kształtowania określonych postaw społecznych wobec przeszłości, tradycji, historii, ciągłości kulturowej i zabytków.

Biorąc po uwagę powyższe argumenty można stwierdzić, że obszar powiatu bytowskiego jest obszarem wymagającym rewitalizacji. Powiat bytowski zмага się z

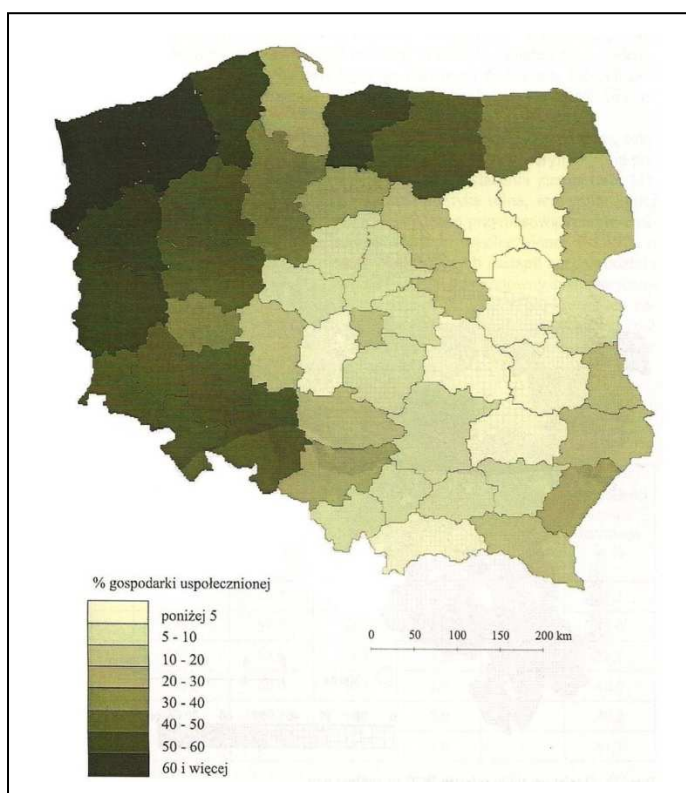
licznymi problemami o charakterze społecznym i ekonomicznym, posiadając jednocześnie niewykorzystany potencjał rozwojowy w postaci istnienia licznych dworów i pałaców.

Rewitalizacja jest procesem długotrwałym. Według Skalskiego efekty działań tego procesu są dostrzegalne już po kilku latach, lecz rewitalizowany obszar miasta zaczyna żyć naprawdę nowym życiem dopiero po około 10 latach od rozpoczęcia programu (Skalski za Skrzypczak 2011). Te najbardziej widoczne efekty dotyczą kwestii architektoniczno-urbanistycznych. Pozostałe efekty rewitalizacji takie jak spadek poziomu bezrobocia czy patologii społecznych są widoczne znacznie później, ale to właśnie one są najbardziej znaczące. Przywracanie stanu równowagi i wprowadzanie nowej jakości przestrzeni wymagają wielu lat starań i cierpliwości. Mimo to, warto podejmować działania rewitalizacyjne, chociażby po to, aby dać szansę rozwoju przyszłym pokoleniom.

2. Uwarunkowania rewitalizacji dworów i pałaców na terenach dawnych Państwowych Gospodarstw Rolnych

Obiekty rezydencjonalne w Polsce często lokowane były na obszarach o sprzyjających warunkach dla rozwoju rolnictwa. Takie warunki istniały również na obszarze powiatu bytowskiego. Niestety, złe zarządzanie główną gałęzią gospodarki jaką było rolnictwo, w znacznej mierze przyczyniło się do kryzysu gospodarczego i degradacji przestrzeni postpegeerowskich.

Przez cały okres powojenny obszar Pomorza Środkowego obejmujący dawne województwo koszalińskie i słupskie, charakteryzował się najwyższym w kraju udziałem gospodarki uspołecznionej (Rydz 2007). Jak wynika z ryciny 2, w dawnym województwie słupskim, w którego granicach znajdował się powiat bytowski, jeszcze w 1988 roku udział ten wynosił nawet 60%. Fakt ten miał niemałe znaczenie w kształtowaniu struktury społeczno-gospodarczej omawianego powiatu oraz późniejszy stan przestrzeni.

Ryc. 2. Udział gospodarki uspołecznionej w ogólnej powierzchni użytków rolnych według województw w 1990 roku

Źródło: Rydz 2007: 119

2.1. Struktura społeczno-gospodarcza powiatu bytowskiego

Przedstawiając strukturę społeczno-gospodarczą powiatu bytowskiego należy wspomnieć o jego przeszłości historycznej. Znajomość dziejów ziemi bytowskiej, a szczególnie ostatniego stulecia, zdecydowanie ułatwi analizę przedstawionych niżej danych statystycznych a w dalszej części pracy pozwoli na znalezienie rozwiązań wielu problemów tego obszaru.

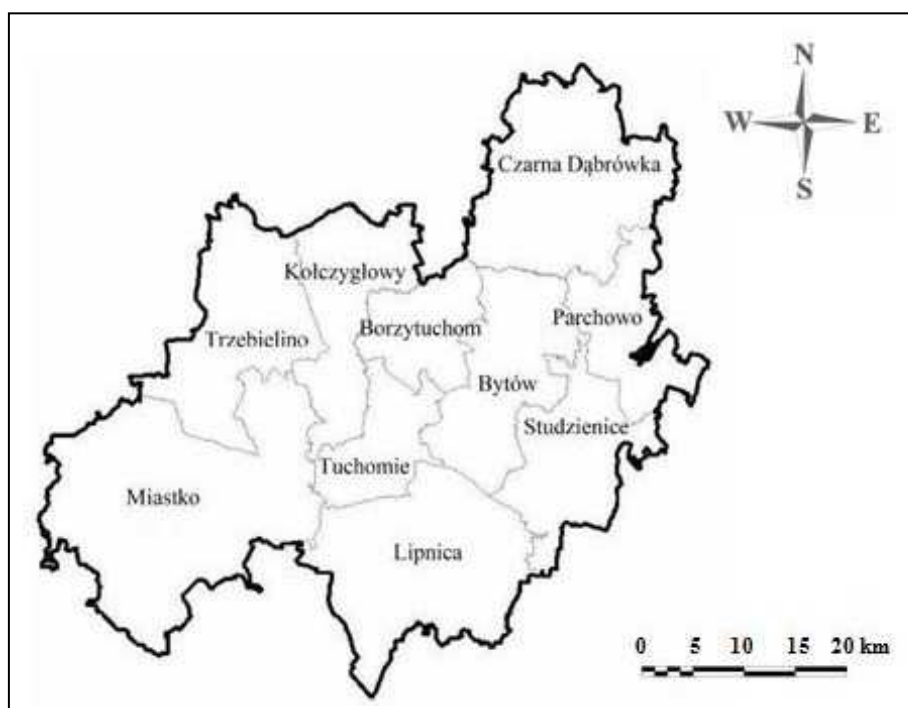
Pierwszym znaczącym krokiem, który wpłynął na dalsze losy powiatu bytowskiego była konferencja pokojowa w Poczdamie, która odbyła się latem 1945 roku. Przyznano wówczas Polsce tzw. Ziemie Odzyskane, należące wcześniej do Niemiec. Ich łączna powierzchnia wyniosła ponad 100 tys. km². Wśród nich znalazła się wschodnia część prowincji pruskiej zwana Pomorzem, o powierzchni 31 301 km². W jej skład wchodzi właściwie cały obecny powiat bytowski, poza niewielkimi obszarami na południu (część gminy Lipnica) i wschodzie powiatu (część gminy Parchowo).

Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR-y) utworzono kilka lat po zakończeniu II Wojny Światowej. Ustawa o utworzeniu PGR-ów weszła w życie 1.01.1949 roku a do ich organizacji przystąpiono już w lutym. Większość z nich powstało na Ziemiach Odzyskanych. Były to tereny zniszczone po wojnie i opuszczone przez ludność niemiecką, którą przesiedlono na tereny ojczyście. Obszary te, pozostawione bez jakiegokolwiek nadzoru oraz ze względu na małe zaludnienie i brak uregulowań własności prawnej gruntów, okazały się podatne na przeprowadzenie radykalnej reformy rolnej. Ustanawianie PGR-ów na dawnych wschodnich ziemiach III Rzeszy miało zatem charakter kolonizacyjny, było sposobem na zagospodarowanie odłogów ziem ponemieckich (Nowak i inni 2008). Na puste tereny Ziemi Odzyskanych zaczęto sprowadzać nową ludność pochodzącą z Kresów Wschodnich. Do tej pory na obszarze powiatu bytowskiego liczną grupę mieszkańców, obok Kaszubów i Niemców, stanowią Ukraińcy, którzy przybyli tu w ramach akcji przesiedleńczej Wisła.

Wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą omawianego powiatu miał jednak nie tylko fakt powstania Państwowych Gospodarstw Rolnych, ale i ich upadek. Z powodu ich wysokiej nierentowności, na podstawie ustawy z dnia 19 października 1991 roku o gospodarowaniu nieruchomościami Skarbu Państwa rozpoczął się proces likwidacji PGR-ów. Powołano także Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP), której głównym zadaniem było przejęcie, restrukturyzacja i prywatyzacja majątku przejętego po

PGR-ach. Instytucja ta tworzyła również, choć z wątpliwym skutkiem, nowe miejsca pracy dla byłych pracowników gospodarstw uspołecznionych. W 2003 roku została przekształcona w Agencję Nieruchomości Rolnych (ANR), będącą następcą prawnym Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa i kontynuującą jej zadania pod nową nazwą (*Agencja Nieruchomości ...* 2014). Ludność zamieszkująca obszary postpegeerowskie, której nie stać było na wykup ziemi z AWRSP, utraciła szansę na odzyskanie swojej własności, którą odebrano im w wyniku nacjonalizacji. Duża część gruntów znalazła zupełnie nowych nabywców, ale byli pracownicy Państwowych Gospodarstw Rolnych utracili źródło zarobkowania. Spowodowało to trudną sytuację życiową każdego z nich i ogólnie zły stan gospodarki na wszystkich obszarach o szczególnie wysokiej liczbie PGR-ów. Przedstawione poniżej dane są doskonałym dowodem na potwierdzenie tego faktu.

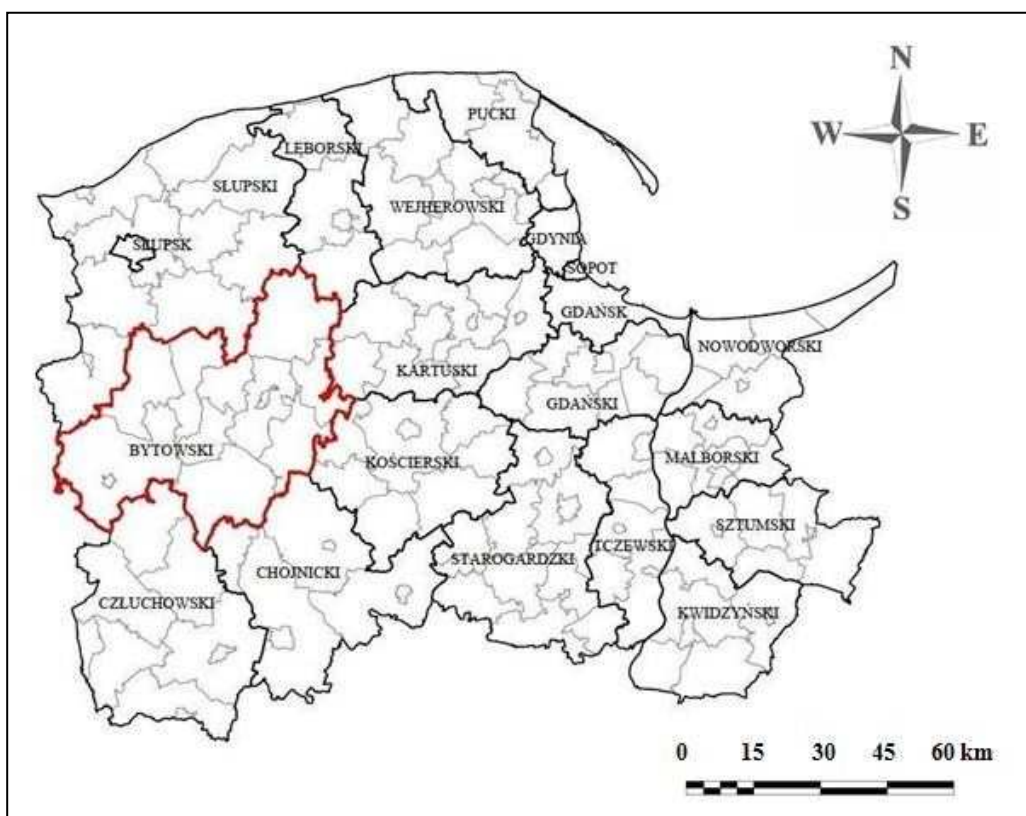
Historia powiatu bytowskiego jest skomplikowana. Powiat ten wielokrotnie zmieniał swoje granice administracyjne. Należał do różnych państw, województw i powiatów. Obecnie leży w środkowo-zachodniej części województwa pomorskiego (ryc. 4). Jego zachodnia część graniczy z województwem zachodniopomorskim. Powiat bytowski tworzy dziesięć gmin (ryc. 3), w tym osiem gmin wiejskich (Borzytuchom, Czarna Dąbrówka, Kołczygłowy, Lipnica, Parchowo, Studzienice, Trzebielino, Tuchomie) oraz dwie gminy miejsko-wiejskie (Bytów i Miastko).

Ryc. 3. Gminy powiatu bytowskiego

Źródło: Opracowanie własne

Powiat bytowski jest drugim co do wielkości, zaraz po powiecie słupskim, powiatem województwa pomorskiego. Jego powierzchnia wynosi 2192km². Największa gmina tego powiatu to gmina Miastko (466km²), najmniejsza zaś to gmina Borzytuchom (109km²). Najbardziej zaludnioną gminą jest gmina Bytów, liczba mieszkańców wynosi tu 24 914, tj. 126,5 osób/km². Powiat bytowski ma charakter typowo rolniczy, dominuje tu krajobraz naturalny. Grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione stanowią aż 53,3% powierzchni, a użytki rolne 38%. Obszary zabudowane i zurbanizowane stanowią tylko 2,6% obszaru powiatu.

Ryc. 4. Położenie powiatu bytowskiego na tle województwa pomorskiego

Źródło: Opracowanie własne

Liczba ludności powiatu bytowskiego w ostatnich latach sukcesywnie wzrasta i w 2012 roku wynosiła 78331. W porównaniu z rokiem 1995 liczba mieszkańców wzrosła o 2,9%. Odmienna sytuacja miała miejsce jedynie w 1999 roku, kiedy to w wyniku nowego podziału administracyjnego liczba ludności zmniejszyła się z 76298 do 74395, czyli o 2,5%.

Gęstość zaludnienia w powiecie bytowskim znacząco odbiega od średniej krajowej i wojewódzkiej (tabl. 1). Niska dostępność komunikacyjna, mała liczba przedsiębiorstw, a

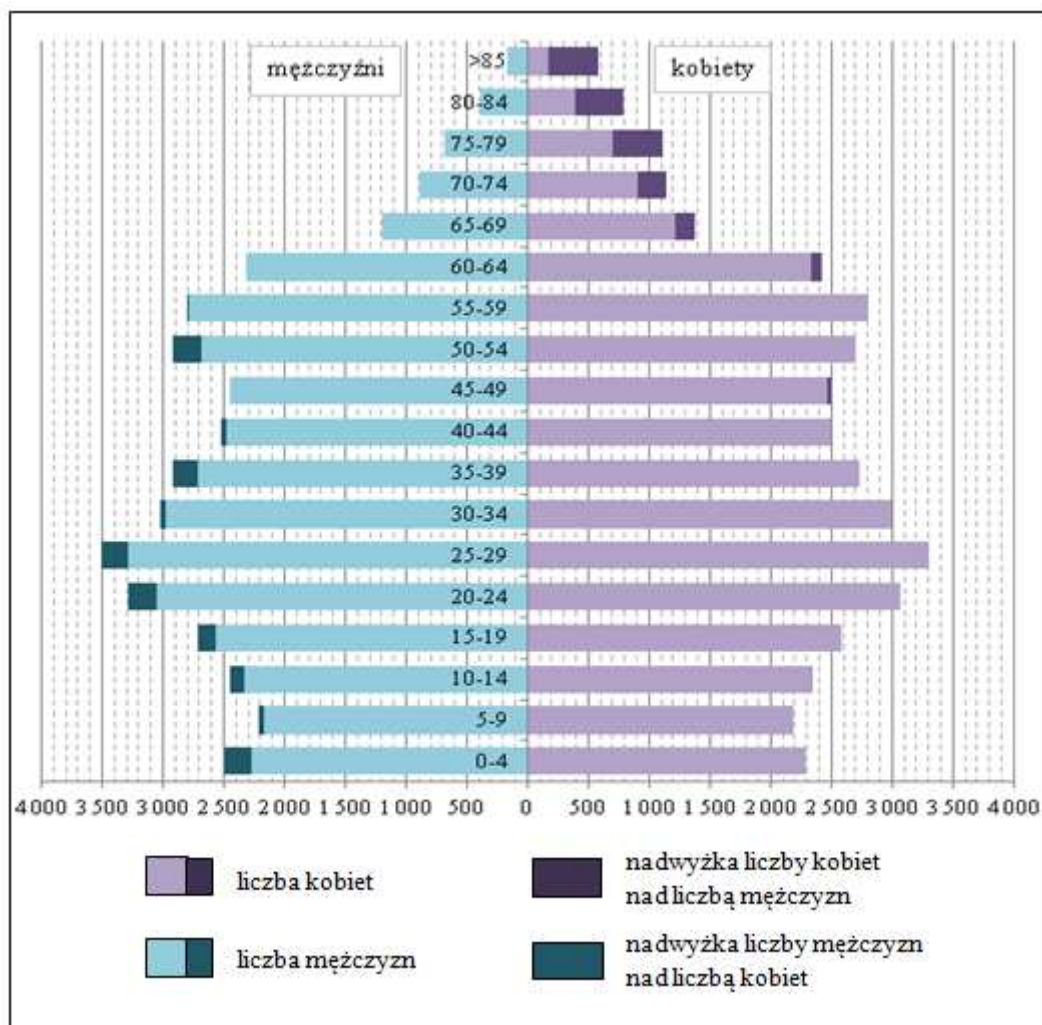
więc i brak miejsc pracy oraz nadal dominujące w gospodarce tego regionu rolnictwo sprawiają, że obszar ten jest słabo zaludniony i nie jest zbyt atrakcyjnym miejscem zamieszkania. Dlatego też nieco zaskakuje fakt, że najliczniejszą grupę mieszkańców stanowi ludność stosunkowo młoda, będąca w wieku 25-29 lat (ryc. 5). Osoby te, mimo młodego wieku i perspektyw z tym związanych, nie decydują się na emigrację w bardziej rozwinięte obszary. Może to mieć związek z panującą wśród ludności popegeerowskiej biernością.

Tabl. 1. Gęstość zaludnienia w powiecie bytowskim na tle Polski oraz województwa pomorskiego w latach 2000-2012

Ludność na 1km ²							
	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Polska	122	122	122	122	122	123	123
województwo pomorskie	119	119	120	120	121	124	125
powiat bytowski	34	34	34	34	35	36	36

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

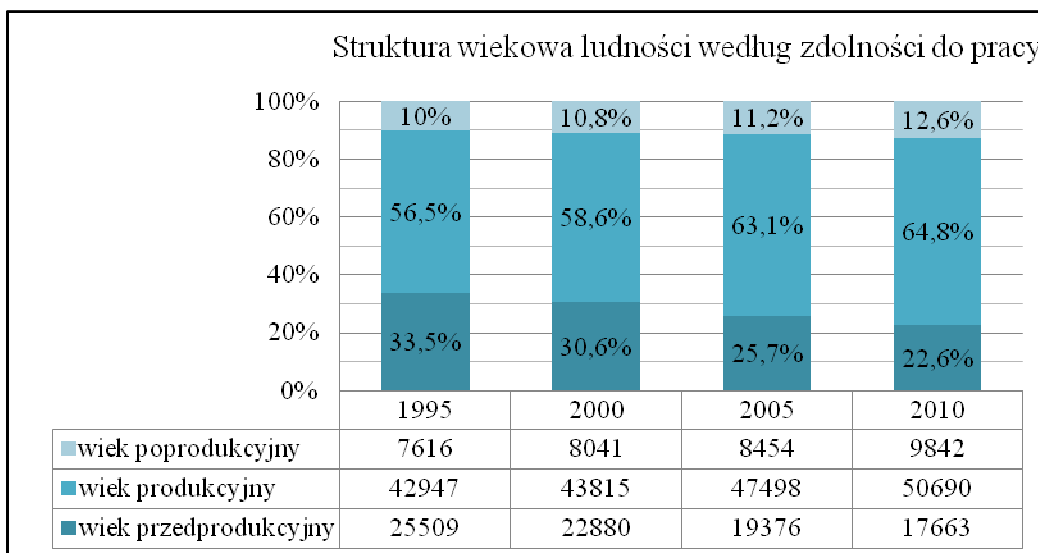
Struktura wieku i płci społeczeństwa powiatu bytowskiego jest bardzo zbliżona do struktury ogółu społeczeństwa polskiego. Na rycinie 5 wyraźnie widoczne są nize i wyże demograficzne będące efektem II wojny światowej i następujących po niej zmian gospodarczych. Niski przyrost naturalny i wysoka umieralność podczas wojny, zwłaszcza wśród mężczyzn, objawiają się niską liczebnością roczników wojennych i nadwyżką liczby kobiet nad liczbą mężczyzn w wieku powyżej 60. roku życia. W pozostałych przedziałach wiekowych obserwuje się sytuację odwrotną, co dowodzi, że w powiecie bytowskim jest więcej mężczyzn niż kobiet. W latach 50. XX wieku znacząco wzrosła liczba urodzeń co uwidacznia się jako wyż demograficzny. Kolejny wyż, nazywany echem demograficznym, miał miejsce mniej więcej po 30 latach, kiedy kolejne pokolenie weszło w wiek dorosły.

Ryc. 5. Struktura wieku i płci mieszkańców powiatu bytowskiego w 2012 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

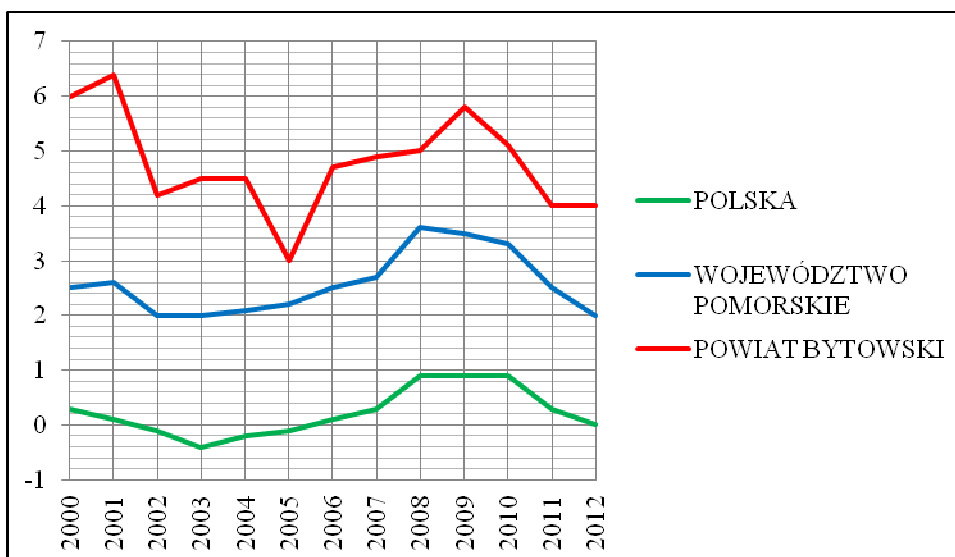
Spółeczeństwo powiatu bytowskiego posiada cechy społeczeństwa starzejącego się. Na przestrzeni lat znacząco zmieniała się liczba ludności poszczególnych grup wiekowych według kryterium zdolności do pracy. Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym, począwszy od 1995 roku stale maleje (ryc. 6), co zdecydowanie wiąże się z niepewną sytuacją materialną. Wzrasta natomiast liczba osób w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym, zapewne dzięki rozwojowi medycyny. Różnica między liczbą osób w wieku przed- i poprodukcyjnym nadal pozostaje jednak znacząca, dzięki wielkości przyrostu naturalnego.

Ryc. 6. Struktura wieku ludności powiatu bytowskiego w wybranych latach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

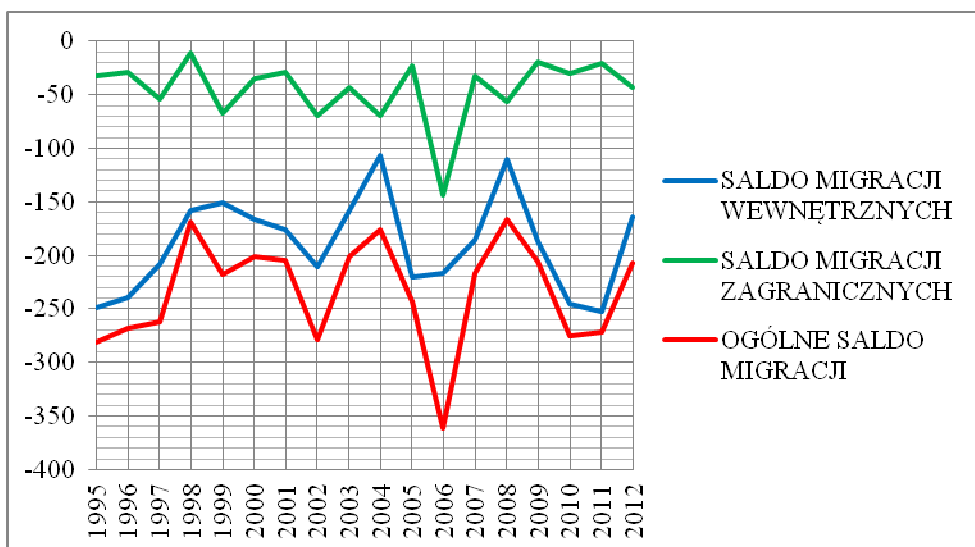
W okresie ostatnich 12 lat przyrost naturalny w powiecie bytowskim wykazuje tendencję spadkową, ale jest dodatni i w porównaniu z województwem czy krajem pozostaje wysoki (ryc. 7). Wynika to zapewne z faktu, iż obszar omawianego powiatu to głównie tereny wiejskie zamieszkiwane przez ludność kaszubską, gdzie dominuje tradycyjny model rodziny często z licznym potomstwem.

Ryc. 7. Współczynnik przyrostu naturalnego w powiecie bytowskim na tle Polski oraz województwa pomorskiego w latach 2000-2012

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Niepokojącym zjawiskiem jest natomiast ujemne saldo migracji (ryc. 8). Niezmiennie od 1995 roku migracje wewnętrzne przybierają większy rozmiar niż migracje zagraniczne. Najniższe ogólne saldo migracji miało miejsce w 2006. Na wynik ten złożyły się przede wszystkim zarobkowe migracje zagraniczne.

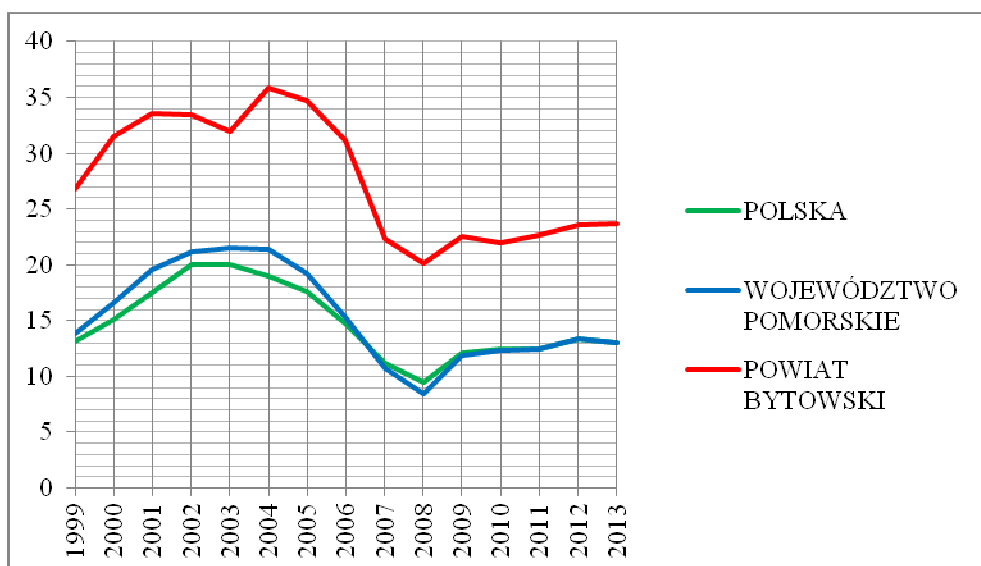
Ryc. 8. Saldo migracji w powiecie bytowskim w latach 1995-2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

W okresie funkcjonowania PGR-ów doszło do znacznego ograniczenia mobilności przestrzennej ludności. Jeśli już natomiast dochodziło do migracji to były to migracje wewnętrzne z miast do wsi, gdzie zapewnione były miejsca pracy w PGR-ach oraz wolne mieszkania socjalne. Upadek Państwowych Gospodarstw Rolnych sprawił, że tereny wiejskie, takie jak powiat bytowski, nie były już tak atrakcyjnymi do zamieszkania obszarami. Nastąpiło częściowe wyludnienie i wzmożenie starzenia się ludności omawianego obszaru (Rydz 2007).

Jedną z obecnych przyczyn emigracji, czy to wewnętrznych czy też zagranicznych, jest panujący na obszarze powiatu bytowskiego wysoki poziom bezrobocia (ryc. 9). Najbardziej drastyczny wzrost poziomu bezrobocia w powiecie bytowskim miał miejsce po upadku PGR-ów. W byłym województwie śląskim, do którego należał powiat bytowski, z 9% w 1990 roku wskaźnik ten wzrósł do 17,8% w 1991 roku (Rydz 2007). Od tego momentu stopa bezrobocia na obszarach popegeerowskich systematycznie rosła i zawsze była dwukrotnie wyższa niż w kraju. Największe bezrobocie w województwie i powiecie, gdzie osiągnęło wartość 35,9%, miało miejsce w 2004 roku, w przypadku kraju

rok wcześniej. Sytuacja zarówno w powiecie, województwie jak i kraju uległa poprawie dopiero po wejściu Polski do UE. W powiecie bytowskim największy spadek stopy bezrobocia nastąpił na przełomie 2006 i 2007 roku. Wówczas opisywany wskaźnik zmalał o prawie 10 pkt. proc. – z 31,2% do 22,3%. Obecnie, stopa bezrobocia w powiecie bytowskim wynosi 23,7%, jednak nadal jest prawie dwukrotnie wyższa niż w województwie czy kraju.

Ryc. 9. Stopa bezrobocia w powiecie bytowskim na tle Polski i województwa pomorskiego w latach 1999-2012

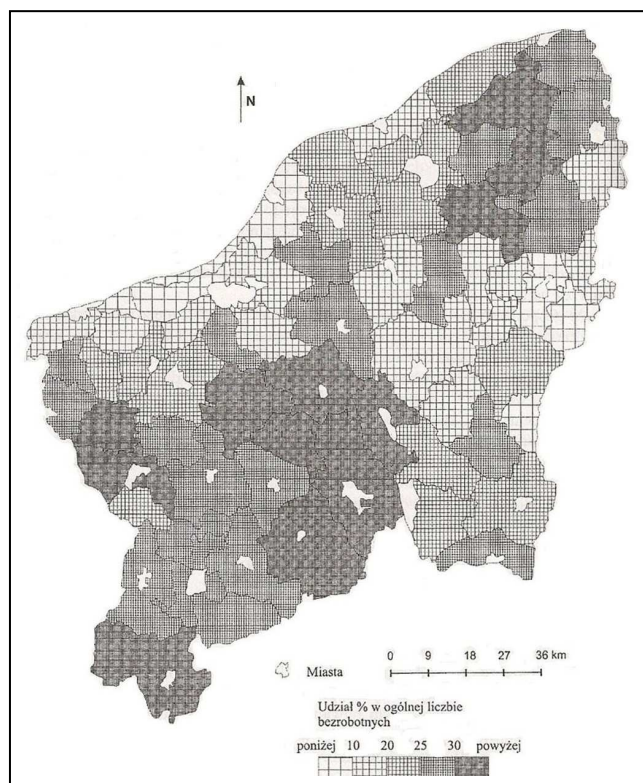
Źródło: Wojewódzki Urząd ... 2014

Łączna liczba bezrobotnych zarejestrowanych w 2012 roku wyniosła 7130 (*Główny Urząd ... 2013*). Jeśli chodzi o strukturę płciową bezrobotnych, to więcej jest bezrobotnych kobiet niż mężczyzn. Tendencja ta ma miejsce już od wielu lat. Obecnie udział bezrobotnych kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych wynosi 56%. Największy poziom bezrobocia odnotowuje się niestety wśród ludzi młodych. W 2012 roku największą grupę bezrobotnych stanowiły osoby w wieku 25-34 lata, których udział w ogólnej liczbie bezrobotnych wyniósł 28%. Do wielkości tej przyczyniać może się udział kobiet, które najczęściej w tym właśnie wieku zostają matkami i rezygnują z pracy zawodowej. W następnej kolejności najliczniejszą grupę bezrobotnych stanowili ludzie wkraczający dopiero na rynek pracy, a więc do 24 roku życia.

Jak już wcześniej wspomniano, duży wpływ na aktualny stan bezrobocia miała likwidacja miejsc pracy w Państwowych Gospodarstwach Rolnych. Do końca lat 90. XX

wieku były to na obszarach rolniczych przedsiębiorstwa zatrudniające najwięcej osób. W 1990 roku na Pomorzu Środkowym PGR-y zatrudniały 34,6 tys. pracowników – 19,6 tys. w województwie koszalińskim, 15 tys. w słupskim (Rydz 2007). W powiecie bytowskim największy odsetek bezrobotnych pracujących wcześniej w rolnictwie uspołecznionym miał miejsce w gminach Trzebielino i Czarna Dąbrówka (25-30%), nieco mniejszy w gminie Lipnica (20-25%). W pozostałych gminach udział ten nie przekraczał 20% (ryc. 10).

Ryc. 10. Bezrobotni poprzednio pracujący w rolnictwie uspołecznionym na Pomorzu Środkowym (stan na 21.12.1994r.)

Źródło: Rydz 2007: 146

Nie ma danych, które określałyby dokładną liczbę zatrudnionych w rolnictwie zaraz po upadku PGR-ów w ujęciu regionalnym. Można jednak zastosować pewną analogię. Łączna liczba osób zatrudnionych w rolnictwie w 1989 roku wynosiła 435 tys., w 1992 roku – czyli po założeniu AWRSP, liczba ta zmalała prawie o połowę i spadła do 236 tys., pod koniec 1999 roku liczba ta wyniosła 95,2 tys. osób. Pracę straciło zatem około 340 tys. ludzi, co stanowi 78% stanu początkowego (Psyk-Piotrowska 2004). Można przypuszczać, że taka lub bardzo podobna sytuacja miała miejsce również na omawianym

obszarze. W wyniku upadku PGR-ów pracę w rolnictwie utraciła z pewnością co najmniej połowa ludności powiatu bytowskiego.

Kolejnym obok bezrobocia czynnikiem, skutkującym niekiedy emigracją poza granice powiatu, jest niezadawalający poziom wynagrodzenia. W 2012 roku średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce wynosiło 3744,38 zł, w województwie pomorskim 3696, 89 zł, natomiast w omawianym powiecie 3086, 80 zł. Różnica w poziomie wynagrodzenia jest duża. Pocieszający jest jednak fakt, że wartość ta sukcesywnie się podnosi, w przeciwieństwie do województwa pomorskiego, gdzie w ostatnich latach tendencja jest spadkowa (tabl. 2).

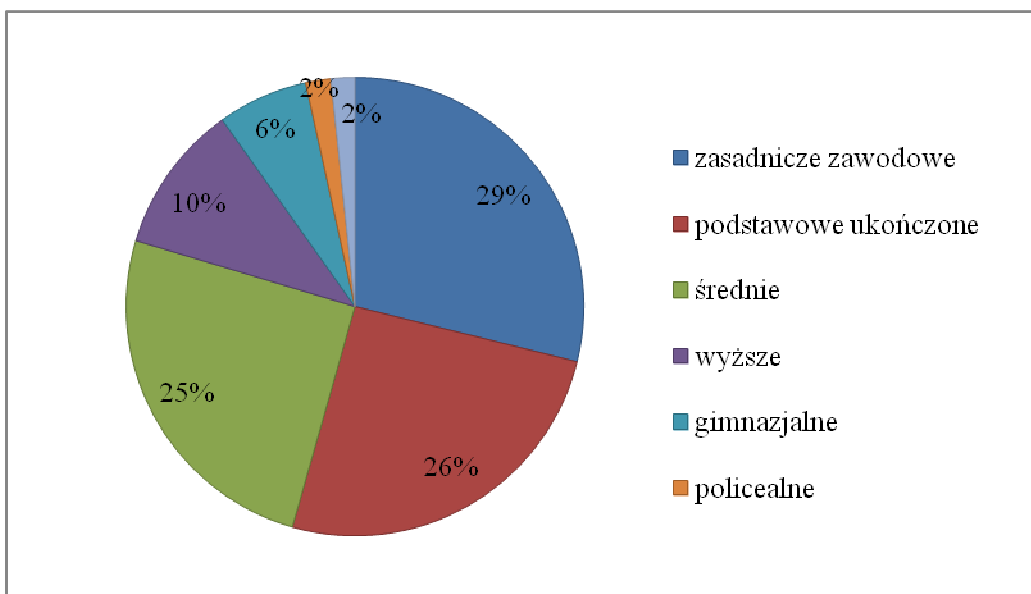
Tabl. 2. Średnie wynagrodzenie mieszkańców województwa pomorskiego oraz powiatu bytowskiego w stosunku do średniej krajowej w latach 2002-2012

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej (Polska=100)											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
województwo pomorskie	97,1	97,5	98,5	100,2	100,5	100,6	100,3	100,1	98,5	98,4	98,7
powiat bytowski	75,9	78,0	78,0	79,9	79,6	79,5	80,3	80,2	80,5	81,3	82,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Stopień zamożności społeczeństwa ukazuje także odsetek rodzin korzystających z pomocy społecznej, rozumianej głównie jako wszelkie zasiłki pieniężne. W 2012 roku 15,2% gospodarstw domowych powiatu bytowskiego zostało objętych pomocą społeczną. Wielkość tego wskaźnika z roku na rok spada, jednak w porównaniu z województwem, dla którego wskaźnik ten przyjął wartość 10%, nadal jest wysoka. Największy odsetek takich gospodarstw, bo aż powyżej 20% występował w gminach Trzebielino, Borzytuchom i Czarna Dąbrówka (*Województwo Pomorskie ... 2013*).

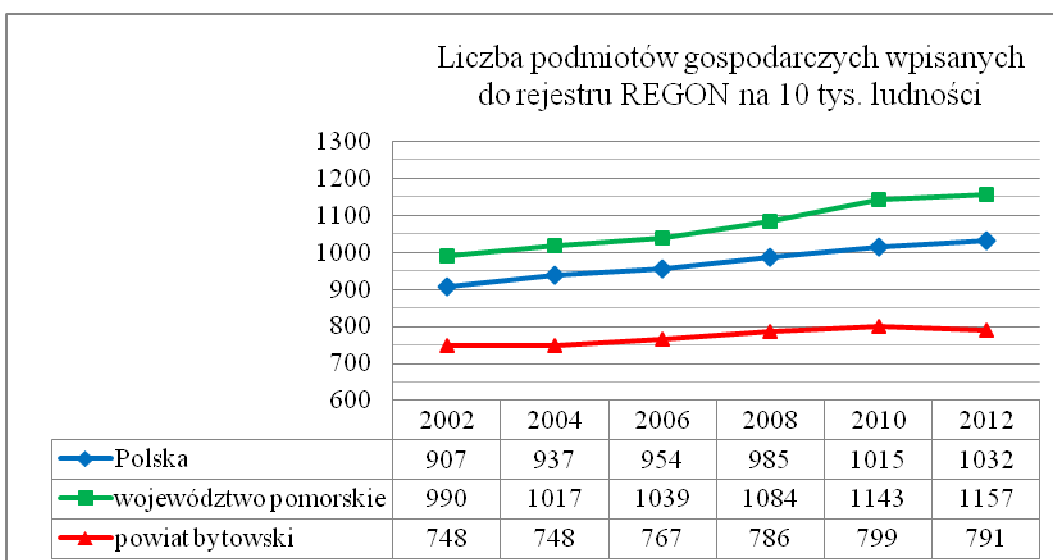
O standardzie życia danej społeczności i jej rozwoju świadczy również poziom wykształcenia. W powiecie bytowskim największy odsetek ludności posiada wykształcenie zasadnicze zawodowe (ryc. 12). Niepokojący jest fakt, że połowa ludności posiada wykształcenie średnie lub podstawowe, co w obecnych realiach niewiele znaczy i nie daje właściwie żadnych szans na dobrą pracę. Wykształcenie policealne posiada zaledwie 2% ludności powiatu bytowskiego a wyższe tylko 10%.

Ryc. 11. Wykształcenie ludności powiatu bytowskiego w 2012 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Ważny w kontekście niniejszej pracy jest wskaźnik określający liczbę podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców. Wielkość tego wskaźnika świadczy nie tylko o stopniu przedsiębiorczości danej społeczności, ale także o otwartości na nowe wyzwania. Cechy te są bardzo istotne przy okazji przeprowadzania kompleksowej rewitalizacji.

Ryc. 12. Podmioty powiatu bytowskiego wpisane do rejestru REGON na tle kraju oraz województwa pomorskiego w wybranych latach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Z powyższych danych wynika, że liczba podmiotów gospodarczych w powiecie bytowskim wzrasta, jednak w porównaniu z województwem i krajem jest to proces bardzo powolny. W ciągu badanego okresu liczba przedsiębiorstw w powiecie bytowskim wzrosła o 5,7%, podczas gdy w województwie pomorskim sytuacja uległa poprawie o 16,9% a w kraju o 13,8%. Łatwo zauważyć, że poziom przedsiębiorczości w województwie pomorskim przewyższa średnią krajową. Lokalizacja powiatu w tak rozwiniętym województwie powinna zostać odpowiednio wykorzystana. Tymczasem istnieją poważne różnice rozwojowe pomiędzy obszarem powiatu bytowskiego a resztą województwa pomorskiego.

Szansą na zmianę tej sytuacji i polepszenie wielu przedstawionych w tym podrozdziale wskaźników jest wykorzystanie istniejącego potencjału w postaci dworów i pałaców. Ich rewitalizacja może okazać się skutecznym narzędziem poprawy stanu przestrzeni i jakości życia ludności zamieszkującej obszary postpegeerowskie.

2.2. Dwory i pałace na terenie powiatu bytowskiego

Pojęcie i wygląd dworów oraz pałaców zmieniały się w czasie. Od połowy XVI wieku za dwór uważano siedzibę ziemiańską, skromną w skali i wystroju, której towarzyszyły zabudowania gospodarcze. W XVII wieku dworami nazywano głównie domy parterowe z gankami i alkierzami, natomiast pod koniec XVIII wieku i w pierwszej połowie XIX domy klasycystyczne z portykiem kolumnowym. Jeśli natomiast chodzi o pojęcie pałacu, to znane jest ono już od starożytności a jego rozwój przypada na okres renesansu. Pałac to reprezentacyjna budowla mieszkalna pozbawiona cech obronnych, o co najmniej dwóch piętrach. Od XIX wieku pałacami nazywano także okazałe gmachy rządowe i użyteczności publicznej.

Powyższe definicje pochodzące z Encyklopedii PWN (2014) opierają się głównie na kryterium architektonicznym. Jednak aby prawidłowo określić typ budynku należy także znać jego historię i wiedzieć kto w nim mieszkał. Określenia dwór i pałac odnoszą się bowiem przede wszystkim do funkcji pełnionej przez dany obiekt. Rydel (2012) w swojej książce w bardzo prosty sposób rozróżnia dwór od pałacu. Dwór to wiejska siedziba bogatszego ziemianina, pałac to obiekt niekoniecznie wiejski zamieszkiwany przez szlachcica. Obie warstwy społeczne posiadały duże majątki ziemskie, ale każdy ziemianin

posiadał dodatkowo gospodarstwo rolne. Jego życie było ściśle związane ze wsią. Z kolei szlachcic, bardziej uprzywilejowany, bo wywodzący się ze stanu rycerskiego, często piastował wyższe urzędy.

W trakcie realizowania niniejszej pracy pojawiły się liczne problemy z określeniem czy dany obiekt jest dworem czy pałacem. Wynika to ze swobodnego i zamiennego używania obu tych określeń przez autorów książek czy stron internetowych. W przypadku wątpliwości kierowano się subiektywną oceną charakteru danego obiektu oraz określeniem pierwotnej funkcji jaką prawdopodobnie pełnił.

Warto dodać, że dwory i pałace funkcjonowały w obrębie większych jednostek tworząc wraz z parkiem czy ogrodem zespoły dworskie, pałacowe, dworsko-folwarczne lub pałacowo-folwarczne. Zespoły te oprócz dworu lub pałacu, które niewątpliwie były najważniejszymi elementami, składały się z wielu innych budynków, głównie gospodarczych. W niniejszym opracowaniu badaniami objęto jedynie dwory i pałace, a więc obiekty które spośród wszystkich pozostałych elementów danego założenia miały największy wpływ na kształtowanie tożsamości i były cechą charakterystyczną polskiego pejzażu.

Historia ziem powiatu bytowskiego jest bardzo złożona. Powiat ten należał w przeszłości do różnych administracyjnie terenów zamieszkiwanych przez różne społeczeństwa, co niewątpliwie wpłynęło na wielokulturowość tego obszaru. Obszar powiatu bytowskiego jest obszarem przenikania się czterech kultur: niemieckiej, kaszubskiej, ukraińskiej oraz żydowskiej (*Bytów 4 Kultur* 2014). Do dziedzictwa kultury niemieckiej, do której zalicza się dziedzictwo państwa zakonu krzyżackiego oraz państwa pruskiego i Rzeszy Niemieckiej, należą wszystkie pałace powiatu bytowskiego. Przypuszczać można, że także wszystkie lub większość istniejących dworów. Jest to trudne do określenia ze względu na brak informacji na temat wielu z nich. Jedynym znanym i polskim dworem, ale niestety już nieistniejącym, był dwór Styp-Rekowskich, mieszczący się w Płotowie (gmina Bytów) – miejscowości będącej enklawą polskości. W krajobrazie powiatu bytowskiego najbardziej widoczne jest właśnie dziedzictwo kultury niemieckiej, szczególnie w gminach typowo niemieckich, takich jak Miastko, Trzebielino oraz Kołczygłowy, które od stuleci należały do Niemiec. Na ich obszarze znajduje się najwięcej dworów i pałaców, co można uznać za odzwierciedlenie rozwoju w czasach przedwojennych.

W pozostałych gminach nie było tak jednoznacznie określonych narodowości. Kultura polska najbardziej przenikała do gmin położonych we wschodniej i południowej części powiatu - gminy Parchowo, Studzienice oraz Lipnica. W okresie międzywojennym przez gminy te oraz przez gminę Czarna Dąbrówka przebiegała polsko-niemiecka granica. Pozostałe gminy, a więc gmina Bytów, Borzytuchom, Czarna Dąbrówka oraz Tuchomie były gminami o największej różnorodności kulturowej, przy czym ostatnia z wymienionych była gminą w której najbardziej kultywowano i kultywuje się nadal tradycje kaszubskie. W związku z czym, na obszarze gminy Tuchomie jest tylko jeden dwór i ani jednego pałacu. Architektura kaszubska daleka jest przecież od architektury rezydencjonalnej. Przesiedlona z Bieszczad w 1947 roku w ramach Akcji Wisła i rozproszona po całym powiecie mniejszość ukraińska, licząca w dniu przesiedlenia 1662 osoby, nie pozostawiła w przestrzeni żadnych obiektów rezydencjonalnych. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku kultury żydowskiej, która obecna była głównie w mieście Bytów (*Bytów 4 Kultur* 2014).

Stworzenie kompletnej listy dworów i pałaców znajdujących się powiecie bytowskim to trudne zadanie. Tak jak i na innych obszarach tak i tutaj nie ma miejsc, w których prowadziłyby się dokumentację ikonograficzną poświęconą tylko takich obiektom. Rzetelne badania dotyczące historii polskiego ziemiaństwa i szlachty są prowadzone w stopniu niewystarczającym (Rydel 2007). Nigdy nie stworzono żadnych oficjalnych spisów wszystkich dworów i pałaców, poza rejestrem zabytków lub wojewódzką i gminną ewidencją zabytków. Niestety, tylko część obiektów znajduje się w wymienionych spisach. Poza tym, istnieje jeszcze inny bardzo istotny problem, znacznie utrudniający identyfikację dworów i pałaców. W wojewódzkich i gminnych ewidencjach, a co najgorsze także i w rejestrze zabytków figurują obiekty, które fizycznie już nie istnieją. Dane znajdujące się w wymienionych spisach stanowią wymagają aktualizacji. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (2003) postępowanie w sprawie skreślenia obiektu z rejestru zabytków wszczyna się z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym ów zabytek stoi. Ostateczna decyzja o skreśleniu zabytku z rejestru należy do ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Wspomniana sytuacja, gdy obiekty wpisane do rejestru zabytków już nie istnieją, ma miejsce także w powiecie bytowskim. Według stanu z dnia 6.12.2013r. łącznie cztery dwory znajdujące się w Gałąźni Małej (gmina Kołczygłowy), Dąbrówce Bytowskiej

(gmina Borzytuchom), Płotowie (gmina Bytów) oraz Trzebielinie (gmina Trzebielino) są uznawane za zabytki, mimo że już dawno nie ma po nich śladu (*Rejestr zabytków ...* 2014). Z rejestru zabytków zostaje skreślony obiekt, który utracił swoją wartość będącą podstawą do wydania decyzji o wpisie do wspomnianego rejestru (*Ustawa o ochronie ...* 2003). Zatem sytuacja, która ma miejsce w powiecie bytowskim nie powinna pozostawiać żadnych wątpliwości, a jednak obiekty te nadal znajdują się w rejestrze.

Przyczyną takiego stanu rzeczy może być nieuregulowana sytuacja prawna wielu dworów i pałaców, która nie pozwala nie tylko na skreślenie z rejestru, ale również na żadne prace, takie jak rozbiórka czy zabezpieczenie budynku. Poszanowanie prawa własności wymaga zgody właściciela na podjęcie różnych działań. Kolejną przyczyną jest brak odpowiedniego systemu oceniającego aktualny stan zabytków. Sytuacja to może ulec zmianie. W lipcu 2013 roku świadomy nieprawdziwości wielu informacji na temat zabytków minister kultury Bogdan Zdrojewski zapowiedział, że w 2014 roku rozpocznie się realizacja programu poszerzającego weryfikację rejestru zabytków nieruchomych i archeologicznych prowadzoną przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (*Program weryfikacji ...* 2014).

W związku z powyższymi trudnościami stworzone zestawienie dworów i pałaców powiatu bytowskiego, mimo że oparte na rzetelnych badaniach i wielu różnych źródłach może okazać się niedoskonałe - szczególnie jeśli chodzi o dwory. Są to obiekty bardziej powszechne, o mniejszym znaczeniu, znajdujące się niegdyś w prawie każdej większej miejscowości. Dlatego też informacje o nich nie pojawiają się w tylu źródłach co w przypadku pałaców. Nie mniej jednak dokonano próby identyfikacji również dworów w powiecie bytowskim.

W powiecie bytowskim obecnie znajduje się 30 dworów, z których 5 jest wpisanych do rejestru zabytków (tabl. 3). Najwięcej dworów jest w gminie Parchowo oraz w dwóch gminach położonych na zachodzie powiatu – w gminie Miastko i Kołczygłowy. Jeśli zaś chodzi o pałace to jest ich 21, z czego 7 to zabytki (tabl. 3). Najwięcej znajduje się ich w gminie Czarna Dąbrówka oraz w dwóch gminach zachodnich, tym razem w gminie Miastko i Trzebielino. Przytoczone liczby potwierdzają przedstawioną wcześniej teorię. Najwięcej obiektów rezydencjonalnych występuje na zachodzie powiatu, a więc na terenach, które przed wojną były najbardziej niemieckie. Według stanu z dnia 6 grudnia 2013 roku w powiecie bytowskim jest zatem łącznie 12 obiektów będących dworami lub pałacami, które znajdują się w rejestrze zabytków (*Rejestr zabytków ...* 2014). W liczbie

tej nie uwzględniono czterech dworów wpisanych do rejestru, które już nie istnieją. Liczba obiektów rezydencjonalnych w powiecie bytowskim była o wiele większa. Część z nich znajdująca się kiedyś nawet w rejestrze zabytków jak np. pałac w Jasieniu czy dwory w Świątkowie i Gumieńcu, uległa całkowitemu zniszczeniu.

Tabl. 3. Istniejące dwory i pałace powiatu bytowskiego w podziale na gminy

Gminy	Dwory	Pałace
Borzytuchom	Osieki Bytowskie	-
Bytów		Dąbie, Gostkowo*
Czarna Dąbrówka	Rokitki	Czarna Dąbrówka, Jerzkowice, Kartkowo*, Kozy, Unichowo
Kołczygłowy	Barnowiec, Barnowo*, Łubno, Kołczygłowy, Kołczygłówki, Radosz	Kołczygłówki, Radosz
Lipnica	-	-
Miastko	Bobięcino, Kawcze, Miłocice*, Okunino, Role, Słosinko, Świerzenko, Świeszyno, Tursko*, Wołcza Mała, Wołcza Wielka	Kamnica*, Łodzierz, Trzcinnio*, Tursko*
Parchowo	Chośnica, Grabowo Parchowskie, Jamno, Jeleńcz, Nakła, Nowa Wieś, Sylczno, Żukówko	Parchowo
Studzienice	Prądzonka	-
Trzebielino	Broczyna*	Bożanka, Cetyń, Objezierze, Poborowo*, Starkowo, Suchorze, Trzebielino*
Tuchomie	Tuchomie*	-
* obiekt wpisany do Rejestru Zabytków		

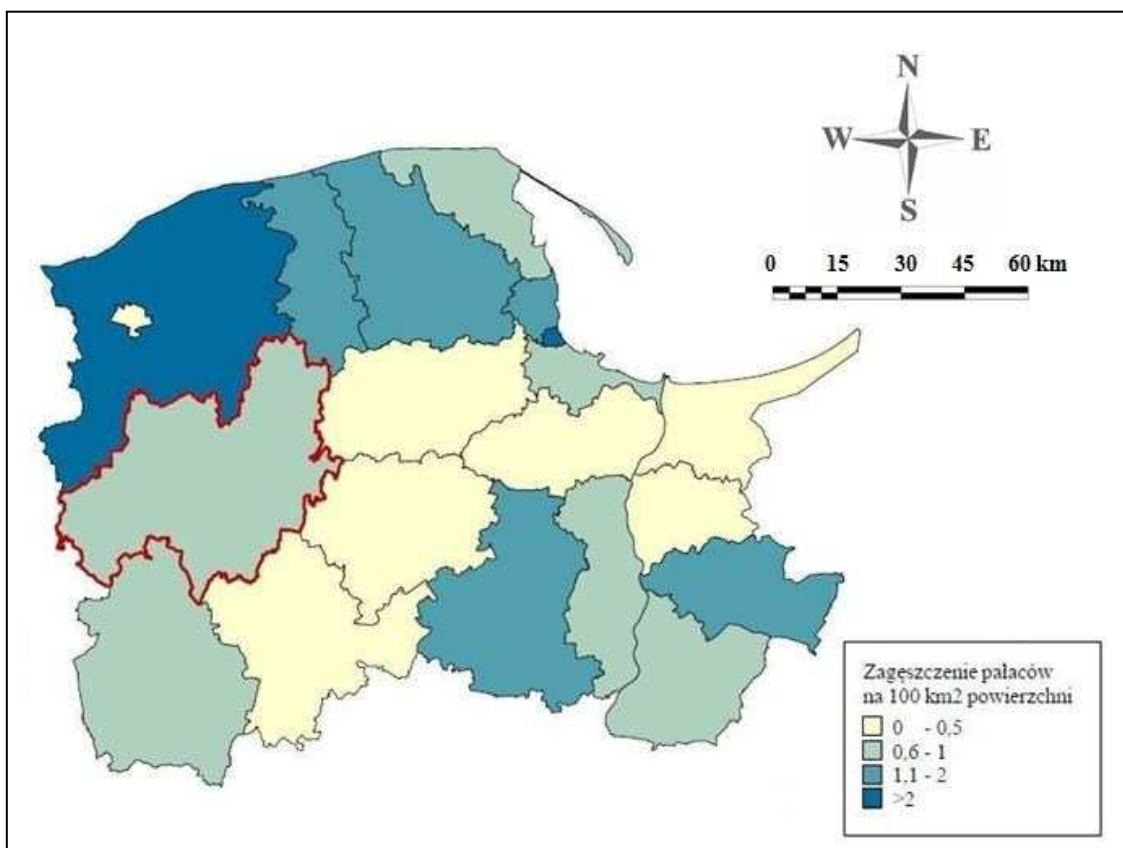
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Synak i inni, 2007

Obiekty mieszkaniowe o genezie XIX-wiecznej i wczesno dwudziestowiecznej, a do takich w przeważającej części należą dwory i pałace powiatu bytowskiego, są narażone na różne typy degradacji. Lorens i inni (2009) wyróżniają cztery typy degradacji i oceniają podatność na nie różnych elementów zagospodarowania przestrzennego. Dwory i pałace to obiekty o wysokiej podatności na degradację materialną, dotyczącą stanu technicznego budynków. Wynika to z wieloletniego braku przeprowadzania remontów. Znacząca jest także degradacja moralna, która wpływa na wizerunek miejsca a wiąże się z zapomnieniem i nieposzanowaniem historii. Obiektom rezydencjonalnym grozi także degradacja kompozycyjna i funkcjonalna, ale w mniejszym stopniu.

Na potrzeby niniejszego opracowania dokonano subiektywnej oceny stopnia degradacji i stanu zachowania zidentyfikowanych obiektów rezydencjonalnych w powiecie bytowskim. Na podstawie własnej i internetowej dokumentacji fotograficznej ocenie poddano 28 obiektów, tj. 18 pałaców i 10 dworów. Przyjęto następującą skalę: 1 – obiekt w ruinie, już nie do ocalenia, 2 – obiekt wymagający poważnego remontu i nakładów finansowych, 3 – obiekt wymagający niewielkich remontów, 4 – obiekt już zrewaloryzowany. Wśród pałaców dwa obiekty znajdują się w stanie kompletnej ruiny, są to pałace w Kamnicy i Cetyniu. Sześć wymaga kapitalnego remontu, a cztery niewielkiego. Cztery pałace zostały już poddane rewaloryzacji, a należą do nich: pałac w Tursku, Parchowie, Czarnej Dąbrówce oraz Dąbiu. Dwa kolejne są w trakcie remontu, po czym również będzie można je zakwalifikować do czwartej grupy. Są to pałace w Poborowie i Kartkowie. Pałace, które są lub będą w dobrym stanie należą do właścicieli prywatnych lub pełnią funkcję publiczną. Jeśli zaś chodzi o dwory to jeden spośród wybranych wymaga kapitalnego remontu, pięć niewielkiego, a kolejne cztery zostały już wyremontowane. Stan dworów jest lepszy niż pałaców. Pociuszający jest fakt, że na terenie powiatu bytowskiego istnieje kilka ocalonych obiektów. Z drugiej strony wiele jest obiektów, które już są lub w niedługim czasie staną się ruiną, jeśli nie zostaną podjęte odpowiednie prace.

Przed podjęciem rewitalizacji warto ocenić nie tylko stan zachowania obiektów, które mają być poddane, ale również ich liczbę. Pozwoli to określić czy dwory i pałace rzeczywiście mogą stać się znakiem rozpoznawalnym badanego obszaru. Liczba dworów w powiecie bytowskim równa 30 nie jest mała, ale też nie jest wyróżniająca. Połowa powiatów województwa pomorskiego posiada zbliżoną liczbę dworów. Liczba pałaców jest natomiast pokaźna. Wśród 16 powiatów i 4 miast na prawach powiatu, powiat bytowski zajmuje drugie miejsce pod względem liczby pałaców. Wyprzedza go tylko powiat słupski z liczbą pałaców równą 67. Większość powiatów posiada ich mniej niż 10 (Synak i inni 2007).

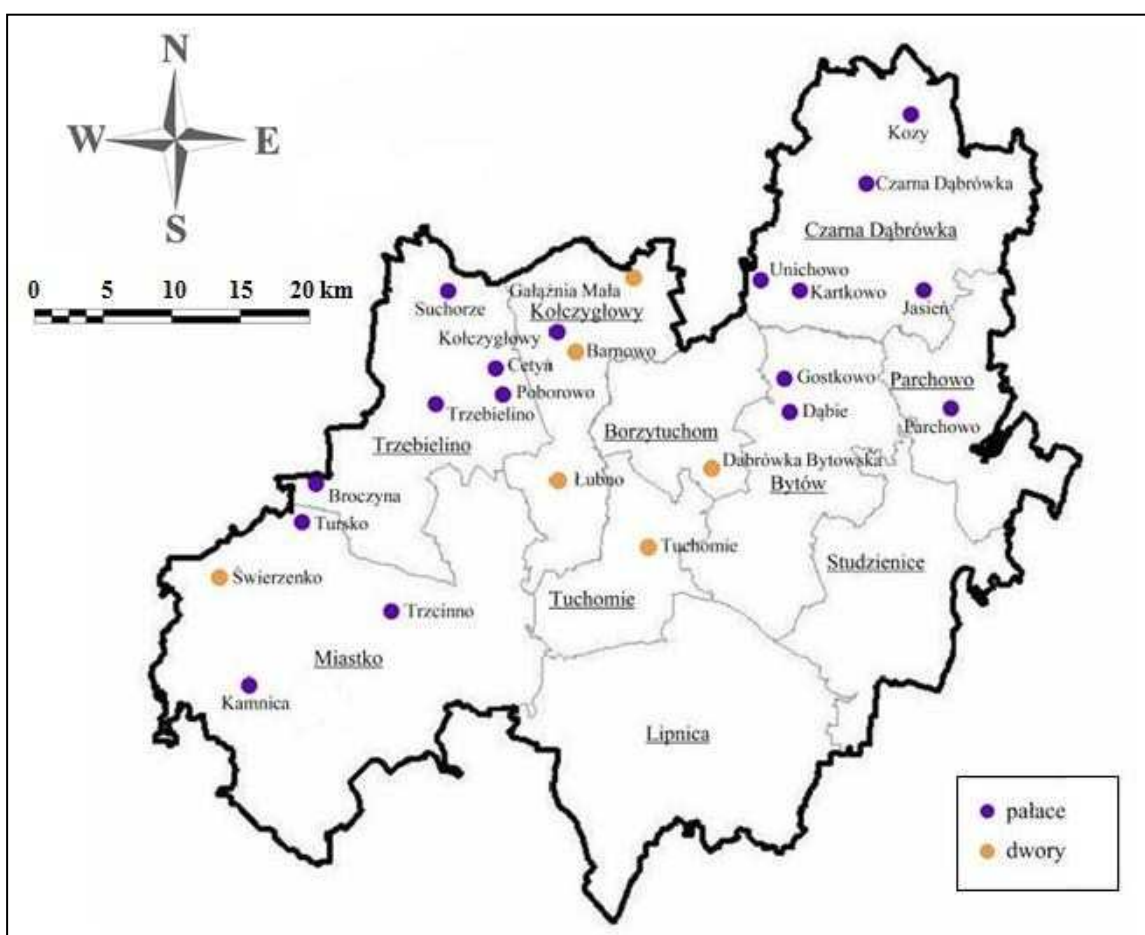
Ryc. 13. Zagęszczenie pałaców w powiatach województwa pomorskiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Synak i inni 2007

Rycina 13 wyraźnie ukazuje, że środkowa, a więc najbardziej kaszubska część powiatu charakteryzuje się najmniejszym zagęszczeniem pałaców. Sytuacja odwrotna występuje na północy i południowym-wschodzie województwa. Jak już wcześniej wspomniano, rozmieszczenie dworów i pałaców jest miarą rozwoju poszczególnych ziem polskich. W przypadku Pomorza Środkowego i powiatu bytowskiego liczne obiekty powstały w drugiej połowie XIX wieku podczas renesansu i ożywienia gospodarczego. Spowodowane to było koniunkturą w industrializujących się i modernizujących Niemczech (Kozak 2008). Na obszarze będącym przedmiotem opracowania, na 100 km² powierzchni pojawia się dokładnie 1 pałac. Biorąc pod uwagę wielkość powiatu bytowskiego, który dla porównania jest prawie dwukrotnie większy od powiatu wejherowskiego, można stwierdzić, że w swoich granicach posiada on naprawdę duży potencjał kulturowy.

Dokonując wyboru obiektów opisanych w niniejszej pracy, kierowano się kryterium wyrazistości i przydatności do pełnienia różnych funkcji, które mogłyby przyczynić się do rozwoju obszaru popegeerowskiego. Z różnych części powiatu

bytowskiego wybrano najbardziej charakterystyczne obiekty, ciekawe ze względu na architekturę, położenie lub przeszłość historyczną (ryc. 14). W miejscu tym nie opisano obiektów już zrewaloryzowanych, ale te które właśnie potrzebują rewitalizacji i dzięki temu mogą zostać ocalone i stać się znakami rozpoznawalnymi powiatu bytowskiego. Są to obiekty zapomniane, które wymagają kapitalnego remontu. Większość z tych obiektów stanowią pałace. Dwory, zważywszy na mniejsze rozmiary, o wiele częściej są zamieszkiwane i remontowane, łatwiej znajdują nowych właścicieli, bo nie wymagają tak ogromnych nakładów finansowych co pałace. Niektóre z wybranych dworów i pałaców posiadają wspólne cechy, dlatego też tworzą spójną siatkę obiektów, wiele mówiących o dziejach powiatu bytowskiego i o tożsamości tego obszaru. Razem mogą stać się atrakcyjnym produktem turystycznym.

Ryc. 14. Obiekty rezydencjonalne lub ich otoczenie opisane w pracy

Źródło: Opracowanie własne

Między zachodnią i wschodnią częścią powiatu widoczne są pewne różnice, przede wszystkim w ilości obiektów. Na zachodzie powiatu rozumianym tutaj głównie jako gminy

Kończygłowy, Trzebielino oraz Miastko jest o wiele więcej obiektów rezydencjonalnych, szczególnie pałaców. Gmina Studzienice oraz środkowa część powiatu, obejmująca gminę Borzytuchom, Bytów, Tuchomie i Lipnicę to obszary najbardziej ubogie pod względem zasobności w obiekty rezydencjonalne. Dwory i pałace zachodniej części należały głównie do rodu Puttkamerów i von Massow. Obiekty ze wschodu z kolei często należały do rodu Pirchów. Podobieństwem dla obu tych wyodrębnionych części jest XIX-wieczny okres powstania oraz dominujący w architekturze styl klasycystyczny.

W gminie Kończygłowy istnieją dwa interesujące obiekty – pałac w Raduszu (fot.1) oraz dwór w Łubnie (fot. 2). Pierwszy z nich to budynek klasycystyczny, fasadą zwrócony na północ. Posiada ryzalit środkowy z wgłębny portykiem kolumnowym. Został wybudowany w 1863 roku, o czym świadczy data wyryta na cokole budynku. W 1971 roku budynek przeszedł remont. Wcześniej pełnił różne funkcje. Służył kolejno jako budynek mieszkalny dla pracowników PGR-ów, szkoła rolnicza a następnie szkoła podstawowa (*Dworki i pałace* 2014). Obecnie znajduje się w rękach prywatnych, stoi pusty i niszczeje.

Fot. 1. Pałac w Raduszu

Źródło: Zbiory własne

Dwór w Łubnie został wybudowany w 1925 roku z polecenia Georga Jesko von Puttkamera i do 1939 roku stanowił jego siedzibę. Nad wejściem znajduje się herb rodu dawnego właściciela. Jest to budynek niski, ale bardzo rozłożysty. Posiada pseudobarokowe szczyty. Po 1945 roku dwór stał się wielorodzinnym domem mieszkalnym a wnętrza budynku zostały całkowicie zmienione (*Dworki i pałace* 2014).

Fot. 2. Dwór w Łubnie

Źródło: Dworki i pałace 2014

W gminie Trzebielino i miejscowości o tej samej nazwie znajduje się kolejny pałac Puttkamerów charakterystyczny ze względu na dwa niesymetryczne ryzality (fot. 3). W stosunku do pozostałych opisanych obiektów powiatu bytowskiego powstał on dosyć dawno, bo w II połowie XVIII wieku. Przekształcony został na przełomie XIX/XX wieku (*Polskie zabytki ... 2014*). Aktualnie wymaga remontu.

Fot. 3. Pałac w Trzebielinie

Źródło: *Polskie zabytki ... 2014*

W tej samej gminie i miejscowości Suchorze istnieje jeszcze jeden nietypowy pałac (fot. 4). Pochodzi on z drugiej połowy XIX wieku. Majątek utracił swoje walory głównie w wyniku zaniedbania ogrodu (fot. 5). Obecnie pełni funkcję mieszkalną.

Fot. 4. Pałac w Suchorzu w 1910 roku

Źródło: Wolne Forum ... 2014

Fot. 5. Pałac w Suchorzu obecnie

Źródło: Polska niezwykła 2014

W gminie Miastko koniecznie trzeba wyróżnić pałac w Trzcinnie (fot. 6). Jest to pałac wybudowany w stylu eklektycznym w 1900 roku dla rodziny von Massow. Posiada wsparte na wysokich kolumnach i przywarte do półowalnego frontonu oraz prawego boku balkony. Za pałacem znajduje się 5-hektarowy park, który stromym zboczem opada do stawu (*Polskie zabytki ... 2014*). Obiekt znajduje się w rękach prywatnych. W części budynku prowadzone jest gospodarstwo agroturystyczne, jednak z niewielkim

powodzeniem. Właścicielom wyraźnie brakuje środków na przeprowadzenie całościowego remontu. W tej samej gminie istnieje jeszcze inny interesujący obiekt rodziny von Massow. Jest to niewielki dwór pochodzący z początku XIX wieku. Otoczony jest oryginalnym parkiem a pełni funkcję mieszkalną.

Fot. 6. Pałac w Trzcinnie

Źródło: Pałac w Trzcinnie ... 2014

Na wschodzie powiatu istnieją trzy bardzo interesujące obiekty. Jednym z nich jest pałac mieszczący się w gminie Czarna Dąbrówka, miejscowości Unichowo (fot. 7). Jest to usytuowany nad jeziorem sporych rozmiarów budynek powstały w II połowie XIX wieku. Wybudowany został przez rodzinę von Marvitz, która dokładnie w 1856 roku weszła w posiadanie całej miejscowości Unichowo. W pałacu zamieszkiwał generał George von Marvitz – dowódca armii niemieckiej podczas I wojny światowej. W 2007 roku w lesie niedaleko pałacu odnaleziono grób generała oraz pięciu członków jego rodziny. Wokół pałacu zachowały się zabudowania folwarczne. Po wojnie, obiekt pełnił funkcję kulturalną dla pracowników PGR-ów, ale nie tylko. Organizowano tu liczne kolonie dla osób z różnych części kraju. Później obiekt często zmieniał właścicieli, ostatnio w 2011 roku. Obecnie należy do spółki składającej się z trzech osób, jednak pałac nadal pozostaje w opłakanym stanie.

Fot. 7. Pałac w Unichowie – widok od strony północnej

Źródło: Zbiory własne

W tej samej gminie co poprzedni obiekt, w miejscowości Kozy usytuowany jest kolejny pałac godny uwagi (fot. 8). Został on wybudowany w połowie XIX wieku. Jest bardzo charakterystyczny ze względu na posiadany podjazd od północnej strony i wieżę od południowej. Dawniej należał do rodziny von Klatt, właścicieli majątku Kose. Nekropolia tej rodziny znajdują się niedaleko pałacu (*Polskie zabytki ...* 2014). Obiekt aktualnie pełni funkcję mieszkalną, dzieli go kilka rodzin.

Fot. 8. Pałac w Kozach

Źródło: *Polskie zabytki ...* 2014

Ostatnim z trzech wyróżniających się obiektów rezydencjonalnych ze wschodniej części powiatu jest pałac znajdujący się w gminie Bytów, miejscowości Gostkowo (fot. 9). Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków. Jest to klasycystyczny pałac posiadający charakterystyczne frontowe podcienie. Został wybudowany w I połowie XIX wieku przez rodzinę von Pirch, która mieszkała w nim do 1918 roku. Później przeszedł on w ręce Puttkamerów. Otoczenie pałacu stanowi okazały park o powierzchni 1,8 ha z bogactwem wielu rzadkich gatunków drzew (*Bytów – Urząd Miejski ... 2014*). W półkolu wokół dziedzińca znajduje się sześć wielkich kasztanowców. Za pałacem natomiast wolna przestrzeń widokowa, nadająca całości majątku dodatkowego uroku. Po wojnie obiekt był siedzibą PGR-ów. Obecnie jest w rękach prywatnych. Zarówno sam pałac jak i jego otoczenie są zaniedbane a cały majątek w 2011 roku został wystawiony na sprzedaż.

Fot. 9. Zabytkowy pałac w Gostkowie

Źródło: Zbiory własne

Oczywiście w powiecie bytowskim istnieją jeszcze inne ciekawe dwory i pałace, których rewitalizacja może przynieść wiele korzyści. Zaliczyć można do nich m.in. zabytkowy dworek w Tuchomiu z gminy Tuchomie (fot. 10), okazały niegdyś pałac w Jerzkowicach (gmina Czarna Dąbrówka) czy dwór w Bobięcinie (gmina Miastko). Jednak w ramach tej pracy niemożliwe jest opisanie wszystkich wartościowych dworów i pałaców biorąc pod uwagę ich dużą liczbę. Można jedynie zwrócić szczególną uwagę na kilka z nich.

Fot. 10. Dworek w Tuchomiu

Źródło: Zbiory własne

2.3. Przyczyny i skutki zniszczeń dworów i pałaców

Przyczyny zniszczeń dworów i pałaców, zarówno te o charakterze gospodarczym jak i społecznym, są ze sobą ściśle powiązane. Zjawisko dewastacji obiektów rezydencjonalnych jest w głównej mierze konsekwencją utworzenia, a następnie rozwiązania Państwowych Gospodarstw Rolnych. Likwidacja wielu miejsc pracy, powstanie zjawiska tzw. bezrobocia sektorowego na niespotykaną wcześniej skalę, bieda i zacofanie społeczne przełożyły się właściwie na wszystkie sfery życia dawnych pracowników PGR-ów, a także na stan wszystkich elementów otaczającej przestrzeni.

Rozróżnienie przyczyn i skutków o charakterze gospodarczym od tych o charakterze społecznym niekiedy bywa bardzo trudne, ponieważ okoliczności, które miały miejsce w przeszłości przenikają się i dotyczą wielu różnych płaszczyzn, które trudno jednoznacznie przypisać do jednej z dwóch konkretnych grup przyczyn. Niemniej jednak podjęto próbę jasnego określenia warunków dewastacji najważniejszych obiektów majątków ziemskich.

2.3.1. Przyczyny i skutki o podłożu historyczno-gospodarczym

Przyczyny gospodarcze degradacji dworów i pałaców zostały przedstawione chronologicznie, ponieważ w dużej mierze wynikają z historii i przemian gospodarczych. Wydarzenia wojenne w połączeniu z wieloma nieracjonalnymi decyzjami władz podejmowanymi po wojnie znacząco przyczyniły się do dewastacji dworów i pałaców.

Po 1918 roku i odzyskaniu niepodległości dwory i pałace często zmieniały właścicieli. Przechodziły w ręce bardziej zamożnych chłopów lub Żydów. Przewidując powojenny los dworów i pałaców oraz chcąc zapobiec przekazaniu ich w niepożądane ręce pod koniec lat 30. XX wieku część z nich przekazano pod opiekę instytucjom państwowym, a sami właściciele uciekali z kraju (Tondos 2000). Poza częstymi zmianami właścicieli, którym już w mniejszym stopniu zależało na zachowaniu historii obiektów, przed wojną nie miały miejsca raczej żadne znaczące wydarzenia, które wpłynęłyby na stan dworów czy pałaców.

Podczas niemieckiej okupacji również nie dochodziło do poważnych ani ostatecznych zniszczeń obiektów dworskich czy pałacowych. Część budynków otrzymała swoich administratorów, często zresztą pochodzenia polskiego, a nad niektórymi nawet prowadzono nadzór, ponieważ służyły one jako placówki dowództw, szpitale i stajnie. Jedynymi okolicznościami kiedy następowały większe straty w samej materii budynku miały miejsce, gdy dwór stawał się punktem strategicznym podczas działań frontowych. Wojska niemieckie rekwirowały raczej dobra materialne o wysokiej wartości, takie jak broń, pojazdy czy dzieła sztuki. Z kolei działalność wojsk sowieckich i komisarzy NKWD między sierpniem 1944 roku a majem 1945 odcisnęła się piętnem w historii obiektów rezydencjonalnych i doprowadziła do wielu brutalnych zniszczeń. Cenne obiekty rozbierano na bieżące potrzeby wojska, niszczone z premedytacją (Tondos 2000).

Po wojnie dwory i pałace długo pozostawały niezagospodarowane. Dopiero około 1948 roku zaczęto przekształcać je w różne budynki użyteczności publicznej, głównie szkoły, ośrodki zdrowia, spółdzielnie rolnicze. Bardzo rzadko przystosowywano je do potrzeb nowych właścicieli. Budynki towarzyszące wchodzące w skład zespołów dworskich i pałacowych takie jak oficyny, budynki folwarczne i rządówki całkowicie zaniedbano, pozostawiono na zniszczenie aż do całkowitego upadku technicznego (Tondos 2000). Konsekwencje tego procesu można bardzo łatwo zauważyć. Z całych zespołów budynków pozostały tylko samotnie stojące na środku działki dwory lub pałace, a z

pięknych założeń parkowych ostały się niekiedy wyłącznie uboższe niż dawniej aleje drzew.

Należy pamiętać, że mimo iż podczas działań wojennych nastąpiło wiele zniszczeń, to nie one położyły kres istnieniu dworów i pałaców (Tondos 2000). Reforma rolna następowała w czasie gdy istniały jeszcze prawie wszystkie zabudowania dworskie i pałacowe. Najbardziej znaczące dla stanu dworów i pałaców okazały się działania i decyzje rządu podejmowane już po wojnie.

Niekorzystny wpływ na kondycję całych zespołów dworskich i pałacowych miała nie mająca żadnych podstaw prawnych nacjonalizacja przeprowadzana w latach 1944-1950. Dotyczyła ona podstawowych gałęzi gospodarki oraz wielkich gospodarstw rolnych. Na podstawie dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 roku o przeprowadzeniu reformy rolnej, przejmowano na rzecz państwa nieruchomości ziemskie stanowiące własność lub współwłasność osób fizycznych i prawnych. W przypadku powiatu bytowskiego dotyczyło to obszarów, których wielkość przekraczała 100 ha powierzchni ogólnej lub 50 ha powierzchni rolnej (*Dekret Polskiego Komitetu ... 1944*).

Celem zachowania własnych ziem i majątków, zaczęto dzielić je pomiędzy członków rodziny. Sytuacja ta dotyczyła głównie dworów, które później przestały stanowić części majątku ziemskiego - stały się one tzw. „resztówkami”. Rozdrobnienie majątków ziemskich przyczyniło się do utraty wszystkiego co najcenniejsze w dworach. Wraz z utratą zaplecza w postaci ziemi, dwory i pałace zaczęły tracić swój charakter. Właściciele przestali trudnić się rolnictwem, które przecież nierozdzielnie wiązało się z życiem dworskim ziemianina (Rydel 2007). Poza tym, dzielenie majątków okazało się nieskutecznym narzędziem ochrony przed wywłaszczeniem.

Od 1949 roku zaczęto tworzyć spółdzielnie rolnicze oraz Państwowe Gospodarstwa Rolne w ramach kolektywizacji rolnictwa, która polegała na łączeniu indywidualnych gospodarstw rolnych w wielkie przedsiębiorstwa, oparte na zbiorowej własności środków produkcji. Wobec rolników przeciwnych kolektywizacji, stosowano tzw. przymus kolektywizacyjny, poprzez różne środki takie jak szykany czy wyższe podatki, doprowadzające do bankructwa i upadku gospodarstw indywidualnych. Kolektywizacji rolnictwa towarzyszyło dalsze wywłaszczanie – nie tylko ziem, ale także siedzib właścicieli, w tym dworów i pałaców. Wykorzystywano je do celów gospodarczych – służyły one jako siedziby poszczególnych Państwowych Gospodarstw Rolnych. Pełniły

również rolę ośrodków kulturalnych dla pracowników PGR-ów. Taka sytuacja miała miejsce np. w pałacu w Unichowie.

Obszar Pomorza Środkowego w obrębie którego leży powiat bytowski, charakteryzował się najwyższym w kraju udziałem gospodarki uspołecznionej. Jeszcze w 1988 roku grunty uspołecznione stanowiły tu nieco ponad 60% ogólnej powierzchni użytków rolnych, z czego 55% należało do PGR-ów. Dla porównania średnia krajowa udziału gruntów uspołecznionych wynosiła w tym okresie prawie 24%, z czego niecałe 19% należało do PGR-ów. Sytuacja ta wynika z uwarunkowań historycznych. Przez dziesiątki lat na Pomorzu Środkowym dominowały wielkoobszarowe gospodarstwa junkierskie, które po wojnie zostały przejęte przez gospodarstwa państwowe. Nie zmieniono ich struktury wielkościowej, a jedynie własnościową. Utrwalona została struktura przestrzenna wiejskiej sieci osadniczej z wykorzystaniem poprzednio istniejących tradycji rolniczych (Rydz 2007).

Udział Państwowych Gospodarstw Rolnych w ogólnej powierzchni użytków rolnych w powiecie bytowskim był zróżnicowany przestrzennie i wynosił około 80% (Giza-Poleszczuk, Kościeszka-Jaworski 2008). W 1990 roku najwięcej PGR-ów istniało na zachodzie powiatu bytowskiego, w gminie Miastko i Trzebielino, gdzie PGR-y objęły swym zasięgiem nawet 70% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Najmniej PGR-ów było natomiast w gminach wschodnich (Lipnica, Tuchomie, Studzienice), gdzie udział ten nie przekraczał 20%, a w gminie Parchowo wynosił nawet niecałe 3%.

Wraz z likwidacją Państwowych Gospodarstw Rolnych, rozpoczętą w 1991 roku i załamaniem się rolnictwa utracono tradycyjną podstawę utrzymywania wielkich majątków ziemskich i zdobiących je obiektów. Mieszkańcy użytkujący te tereny długo żyli „w zawieszaniu”. Bardzo długo oczekiwali na przekazanie im pełnych praw własności do ziemi i nieruchomości. Republika Federalna Niemiec również bardzo długo nie potwierdzała faktu, że nie będzie miała roszczeń do majątku znajdującego się na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Oba te czynniki nijako wprowadzające w błąd i dezorientację, przyczyniły się w konsekwencji do dekapitalizacji wszelkich majątków.

Fot. 11. Ruiny po dawnym Państwowym Gospodarstwie Rolnym w Gostkowie

Źródło: Bytów NaszeMiasto.pl 2014

Podczas oczekiwania na konkretne decyzje znacznie ograniczono podejmowanie remontów czy prywatnych inwestycji w majątek produkcyjny i zasoby mieszkaniowe, w tym dwory i pałace (Zabłocki i inni 1999). Do tej pory jest to widoczne w krajobrazie postpegeerowskim (fot. 11). W 1991 roku obiekty te przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa, nie dbając o ich stan techniczny. W ramach realizowanej restrukturyzacji sektora uspołecznionego Oddział Terenowy AWRSP w Koszalinie, obejmujący swym zasięgiem był województwa koszalińskie i słupskie, przejął do końca 1996 roku około 500 tys. ha gruntów, z czego 90,1% stanowiły grunty PGR-ów (Rydz 2007). Szkodliwa polityka tej instytucji doprowadziła do nieodwracalnych przekształceń własnościowych i przestrzennych. Rozparcelowano działki, niszcząc strukturę majątków. Nastąpił nieodwracalny proces własnościowo-prawny.

Jak wynika z tablicy 4, więcej zespołów dworskich i pałacowo-parkowych przejętych do zasobu AWRSP zostało w 2003 roku, a zdecydowana większość z nich znajduje się z podregionie koszalińskim, który do tej pory jest jednym z obszarów na którym najliczniej występują dwory i pałace. W 2003 roku do zasobu istniejącej już ANR przejęto 55 zespołów znajdujących się w podregionie słupskim w obrębie którego leży powiat bytowski. Większość z nich sprzedano prywatnym inwestorom, niewielką część przekazano gminie. Wówczas do zagospodarowania pozostały tylko 3 obiekty. Obecnie w zasobie ANR nie ma już żadnego obiektu rezydencjonalnego pochodzącego z powiatu bytowskiego czy nawet z podregionu słupskiego, wszystkie znalazły nowych właścicieli. Należy pamiętać, że poniższa tabela ukazuje tylko wybrane lata. Wcześniej agencja z pewnością posiadała w swoim zasobie wiele innych dworów i pałaców, które przez wiele lat nie były remontowane a później oddane w nie zawsze dobre ręce.

Tabl. 4. Przejęcie i rozdysponowanie zabytkowych zespołów dworskich i pałacowo-parkowych na Pomorzu Środkowym w latach 1997 oraz 2003

	Przejęto do zasobu WRSP	rozdysponowano	z tego przez				Stan w zasobie WRSP	z tego w		pozostaje do zagospodarowania
			sprzedaż	nieodpłatne przekazanie		aport do jednoosobowych spółek agencji		dzierżawie	wieczystym użytkowaniu	
				gminom	Lasom Państwowym i innym					
1997	86	37	33	4	-	-	49	46	-	3
2003	303	214	166	44	3	1	89	53	1	35
w tym:										
podregion koszaliński	248	167	121	42	3	1	81	48	1	32
podregion słupski	55	47	45	2	-	-	8	5	-	3
w tym:										
Bytów	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-
Czarna Dąbrówka	3	2	1	1	-	-	1	1	-	-
Miastko	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Suchorze	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Czapiewska 2007: 80-82

Likwidacja PGR-ów ma wymiar ekonomiczny. W wyniku utraty dochodów w postaci podatków płaconych przez PGR-y i okresowego zwalniania z podatku gruntowego nowych gospodarzy, dzierżawiących grunty od AWRSP zmniejszyły się wpływy podatkowe do kas gminy. Z kolei wydatki przeznaczane na cele socjalne mieszkańców oraz środki na renowację i utrzymanie infrastruktury, która dawniej finansowana była przez PGR-y, stale się zwiększają (Psyk-Piotrowska 2004). Ekonomiczne skutki likwidacji PGR-ów najdotkliwiej dotyczą jednak byłych pracowników, którzy do tej pory, kilkanaście już lat po transformacji, nadal żyją w ubóstwie.

W procesie dekoloktywizacji rolnictwa podstawowe znaczenie mają nowo ukształtowane relacje pomiędzy głównymi czynnikami produkcji w rolnictwie, do których należy ziemia, kapitał i siła robocza. Jednak odniesienie się tylko do tego wymiaru byłoby

wielkim uproszczeniem. Proces ten ma również wymiar społeczny i psychologiczny. Zatem dekoloktywizacja jest modernizacją strukturalnych oraz kulturowych, dotyczących głównie zmian systemu wartości, elementów rzeczywistości wiejskiej (Halamska M. za Gorlach 2004), co zostało przybliżone w następnej części opracowania.

2.3.2. Przyczyny i skutki o charakterze społecznym

Na przestrzeni lat zmieniało się znaczenie dworów i pałaców oraz ich miejsce w hierarchii danej miejscowości. Od początku istnienia stanowiły one centrum życia społecznego. Układ hierarchiczny był następujący: dwór-folwark lub pałac, następnie kościół kolatorski oraz w dalszej perspektywie wieś lub wsie pańszczyźniane. Władza świecka, władza duchowna oraz lud im poddany tworzyły naturalny ciąg - charakterystyczne polskie zjawisko (Radwan-Pragłowski 2000). Układ taki przetrwał aż do reform uwłaszczeniowych zaborców. Wówczas ta jednolita wspólnota rozerwała się, a przestrzeń podzieliła się na dwie odrębne części. Zespół dworski zachował swoją pozycję jako sacrum, jednak został całkowicie oddzielony od sfery profanum, czyli społeczności wiejskiej. Wraz z reformą rolną dwór polski zaczął tracić swą tradycyjną świętość, spadając do poziomu zwykłego gospodarstwa chłopskiego. Stał się jedynie budynkiem otoczonym zabudowaniami oraz ogrodem. Władze i lud mogli swobodnie decydować o jego losach. Utrata treści społecznej i pełnionych dotąd funkcji oraz zmanipulowana przez władzę świadomość ludu uczyniły z dworu symbol zła, coś co trzeba zniszczyć albo praktycznie wykorzystać. Można było robić wszystko, poza ratowaniem dworów.

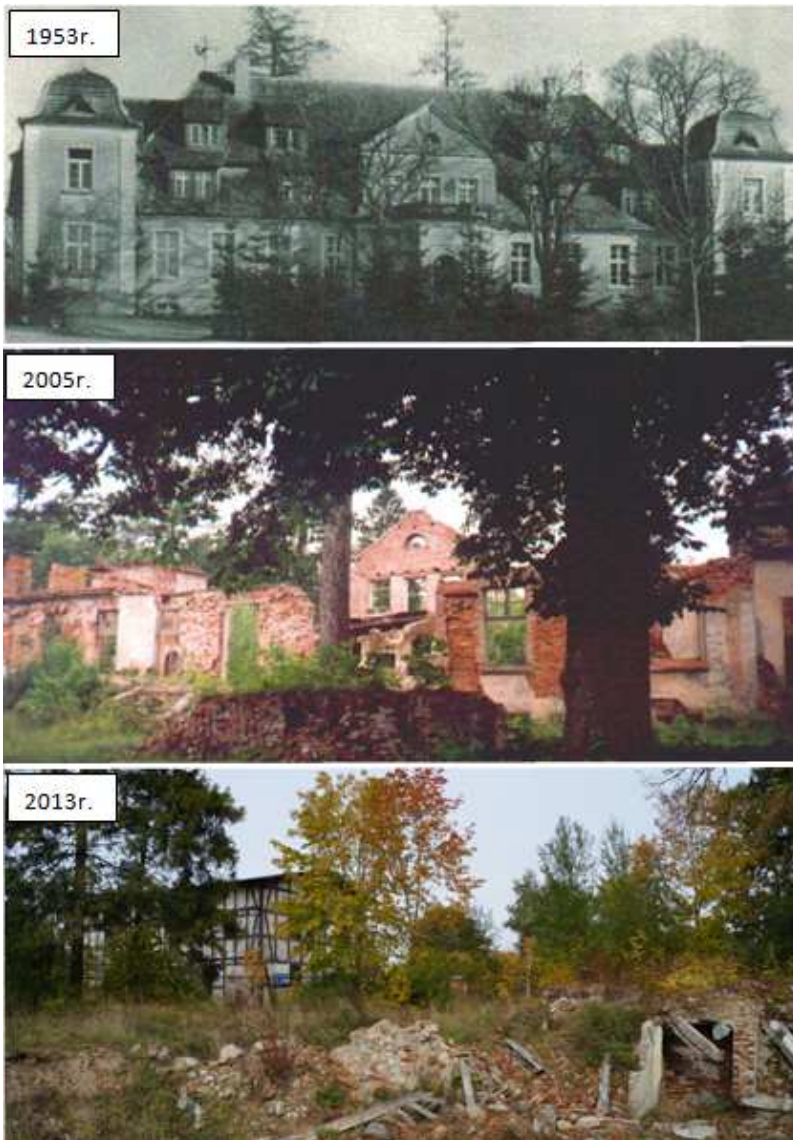
Kluczowe jest jednak stwierdzenie, że w wyniku reformy rolnej nastąpiło przesunięcie akcentów. Od tamtej pory dwory stanowiły sferę profanum a wsi chłopskie sferę sacrum, zajmowały się przecież rolnictwem – najważniejszym sektorem gospodarki narodowej. Obecnie sytuacja jest zupełnie inna. Nie ratuje się dworów dla zachowania tradycji, ale też nie traktuje się ich jako coś kompletnie bezwartościowego. Wymiar społeczno-ekonomiczny dworów i pałaców staje się ważniejszy od wymiaru kulturowego. Odejście od dawnych układów oraz zmiana sposobu postrzegania dworów i pałaców w przestrzeni następowały sukcesywnie, w wyniku szeregu różnych okoliczności (Radwan-Pragłowski 2000).

Faktem jest, że dwory i pałace utraciły całkowicie swoje wyposażenie już w 1945 roku. Rabunku wyposażenia dworów i pałaców w ramach zarówno oficjalnej jak i

nieoficjalnej polityki poboru reparacji wojennych, dokonywały dwie różne grupy społeczne. Pierwszą z nich byli urzędnicy, którzy zabierali książki, obrazy, urządzenia i wszelkie inne dobra potrzebne różnym placówkom głównie publicznym, rzadziej osobom prywatnym. Co prawda zostały one pozyskane nielegalnie, ale chociaż w jakiś sposób zostały później sensownie wykorzystane. Przykre jest natomiast to, że drugą grupą, która tak naprawdę dokonała największego rabunku byli sami mieszkańcy, tym samym pozbawiając się wielu korzyści jakie mogą płynąć z obecności dworu lub pałacu w miejscowości ich zamieszkania. W wyniku bardzo niskiego poziomu wiedzy i świadomości na temat wartości zarówno ekonomicznej jak i kulturowej dóbr pochodzących z majątków ziemskich oraz braku szacunku do tego co zostało łatwo zdobyte, skradzione rzeczy sprzedawano za bezcen lub niszczone używając niezgodnie z przeznaczeniem. Nie dbano o ich konserwację czy właściwe przechowywanie (Tondos 2000). Najgorszy jest jednak fakt, że w ówczesnych czasach istniało społeczne przyzwolenie na rozkradanie (Kozak 2008). Był to łatwy sposób na wzbogacenie się, poprawienie swojej sytuacji materialnej, który zgodnie stosowali wszyscy mieszkańcy.

Kolejnym paradoksem, również wynikającym z braku świadomości jest fakt, iż mieszkańcy oraz istniejące wówczas spółdzielnie i przedsiębiorstwa wykorzystywały stare zabudowania do budowy nowych, podrzędnych budynków (Tondos 2000). Dwory i pałace rozbierano, aby postawić komórkę lub inny budynek gospodarczy nie mający większego znaczenia w przestrzeni. Takie pozostałości już niestety niewiele mówią o przeszłości. Tylko w pełni zachowany dwór czy pałac może dać autentyczny obraz przeszłości. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w czasach powojennych dwory i pałace często ulegały podpaleniom, po to aby niemożliwe było udowodnienie dokonanego rabunku a sprawcy kradzieży i pożaru pozostali bezkarni. W późniejszych latach, kiedy obiekt pozbawiony był już drogocennych pamiątek, motywem takiego działania mogła być chęć uzyskania przez inwestora ogromnego odszkodowania. Niekiedy dwory i pałace stają się także ofiarami wandalizmu. Możliwe, że jakaś z powyższych motywacji miała miejsce również w Jasieniu, gdzie doszło do podpalenia pałacu w 1994 roku (fot. 12).

Fot. 12. Etapy degradacji pałacu w Jasieniu

Źródło: Pomorskie Forum Eksploracyjne 2014 oraz zbiory własne

Duża część dworów i pałaców stanowi zabytki. Można więc zadać pytanie dlaczego służby ochrony zabytków nie podjęły odpowiednich kroków. Ocalono by przed zniszczeniem chociaż część dworów i pałaców. Tymczasem konserwatorzy zabytków obrali najprostszy, ale niestety niesłuszny punkt widzenia. Przyjęto, że niszczenie zabytków jest nieuchronne, a jedyne co można zrobić w celu zachowania pamięci o nich to prowadzić obszerną dokumentację. Nie da się ukryć, że duży wpływ na pracę konserwatorów oprócz trudnych powojennych warunków i przeszkód technicznych, miała także władza polityczna narzucająca im określone wymagania, do których ci musieli się dostosować (Tondos 2000). Stworzył się chaos, niemożliwy do opanowania przez

konserwatorów o małym jeszcze doświadczeniu. Panujące po wojnie regulacje doskonale ukazują z jaką arogancją ze strony urzędników, a także mieszkańców, którzy się na nie godzili, odnoszono się do zabytków. Jedną z obowiązujących zasad była „zasada opłacalności”, która nie pozwalała na podjęcie prac konserwatorskich, jeżeli dany obiekt nie posiadał aktualnie użytkownika, co w czasach powojennych na wysiedlonych Ziemiach Odzyskanych było równoznaczne z brakiem jakichkolwiek działań. Poza tym, pozwalano na wszelkie „adaptacje” – przeróbki i uzupełnienia budynków oraz ich zespołów dokonywane bez poszanowania historycznej materii i jakiegokolwiek estetyki (Tondos 2000). Wadliwy system ochrony zabytków jest dowodem na kompletny brak kompetencji i wiedzy właścicieli czy też zarządców obiektów zabytkowych.

Według Janusza Radwła-Pragłowskiego (2000) głównymi czynnikami, które zniszczyły polski pejzaż kulturowy, w skład którego wchodziły dwory i pałace, były uczucia społeczne oraz nienawiść narodowa. Aktualny stan pejzażu przedstawia historię życia zbiorowego. Jeżeli obiekty, zwłaszcza takie mówiące wiele o znaczących wydarzeniach historycznych, są niszczone w sposób świadomy to oznacza to, że dana zbiorowość chce zapomnieć o swojej historii, wyprzeć ją z pamięci. Obiekty rezydencjonalne powiatu bytowskiego nie są polskie, są niemieckie. Powstały w czasach gdy Polska była pod zaborami. Obiekty te odzyskano dopiero w 1945 roku wraz z Ziemią Odzyskaną. Polski naród jest wrogo nastawiony na wszelkie dobra, które upamiętniają kulturę inną niż polska, nie utożsamiają się z nimi prowadząc świadomą politykę ich zaniedbywania. Poza tym w czasach panowania komuny, dwory i pałace były symbolami przeciwnej struktury społecznej, w której istniały różnorodne zamożne grupy społeczne. Były one wyrazem ideologii niezgodnej z obowiązującą i jedyną uważaną za słuszną wówczas ideologią komunistyczną, według której wszyscy są równi (Kozak 2008). Wobec tego, dwory i pałace stały się obiektami których nie należy upamiętniać, a wręcz przeciwnie – należy je porzucić.

W ostatnich czasach dwory i pałace wzbudzają zainteresowanie bogatych przedsiębiorców, niezwiązanych z historią danego budynku, którym zależy raczej na samym posiadaniu willi niż odtworzeniu dawnych kompozycji. Niestety nowe adaptacje bardzo rzadko poprzedzane są rzetelnymi badaniami historycznymi. Prawie żaden z nowych przedsiębiorczych właścicieli dworu lub pałacu przekształconego najczęściej w hotel, nie odtwarza dostatecznie dawnej kompozycji. Ciężko stwierdzić czy podejmowanie jakichkolwiek działań, nawet zupełnie niezgodnych z zasadami ochrony dziedzictwa

kulturowego i traktujących go w wymiarze jedynie ekonomicznym, jest lepsze niż nie podejmowanie żadnych działań. W każdym bądź razie istnieje również taka opinia, że najważniejsze jest fizyczne ocalenie budynku, bez względu na jakość podejmowanych działań czy właściwość nowej funkcji, o ile nie jest ona ekstremalnie szkodliwa jak np. wykorzystanie powierzchni na magazyny (Kopczyńska i inni ... 2004).

Na zachowanie tradycji stać byłoby tak naprawdę tylko pierwotnych właścicieli, którzy związani są sentymentalnie z danym miejscem, ale niestety tylko niewielka część właścicieli przetrwała wojnę pozostając w swoich dworach lub pałacach. Większość prawowitych właścicieli lub ich przodków powróciła na rodzinne ziemie już w czasie wojny lub zaraz po jej zakończeniu. Osobom tym najbardziej zależało na utrzymaniu rodzinnego majątku zgodnie z dawną tradycją. Niestety, kierowane w ich stronę szykany związane z niepolskim pochodzeniem oraz trudna sytuacja materialna, zmusiła ich do opuszczenia rodzinnego majątku (Rydel 2007).

Wykorzystując chęć powrotu dawnych właścicieli oraz w oparciu o niedoskonałe przepisy prawne kilku polskich inwestorów znalazło sposób na łatwe wzbogacenie się bez większego wysiłku. W latach '90 XX wieku obserwowano specyficzne spekulacje polegające na kupnie obiektu rezydencjonalnego przez potencjalnego inwestora oraz oczekiwaniu na zniesienie ograniczeń nabywania nieruchomości przez cudzoziemców, a następnie korzystnym odsprzedaniu byłym właścicielom. Inwestor w tym czasie nie remontował obiektu, bo też źle sporządzone umowy nie nakładały na niego żadnego obowiązku. Na szczęście ceny dworów i pałaców znacznie wzrosły, co odstraszyło kombinatorów, a cudzoziemcy odnaleźli inne legalne sposoby nabycia dawnej własności np. poprzez zakładane fundacje. Niemniej jednak w ten właśnie sposób stan wielu obiektów uległ pogorszeniu (Kozak 2008). Ponadto podany przykład doskonale ukazuje polską mentalność – dbałość o własny interes a nie o dobro ogółu oraz chęć uzyskania zysku bez większego wysiłku.

Duży wpływ na postawy społeczeństwa oraz postrzeganie i kreowanie otaczającej przestrzeni miał panujący po wojnie system komunistyczny. Spowodował, że ludność wyuczyła się bezradności i utraciła ducha przedsiębiorczości. W literaturze dotyczącej transformacji systemowej często przywołuje się koncepcję *homo sovieticus* jako typu człowieka nieumiejącego się odnaleźć w rynkowej rzeczywistości gospodarki prywatnej (Meurs M. za Gorlach 2004). Jest to widoczne szczególnie w społecznościach postpegeerowskich, które odznaczają się bardzo wysokim poziomem bierności społecznej.

Trudno się dziwić, gdyż państwo zapewniało stabilną, spokojną, na względnie dobrym poziomie egzystencję, czym nie mobilizowało do działania czy podnoszenia standardu życia. Zmiana uspołecznionego modelu rolnictwa na prywatny nastąpiła zbyt gwałtownie. Likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych powinna następować znacznie wolniej, a towarzyszyć temu powinno racjonalne myślenie i postępowanie. Pracownicy PGR-ów oraz ich rodziny powinni już zawczasu zostać odpowiednio przygotowani i dostosowani do nowego, mającego nastąpić ustroju, jeszcze przed całkowitą likwidacją ich miejsc pracy. Byli pracownicy rolnictwa uspołecznionego oprócz pracy zostali pozbawieni wielu innych dóbr wpływających na poziom ich życia (tabl. 5). Skutkiem tej bierności było coraz głębsze popadanie w swego rodzaju stagnację oraz degradacja otaczającej przestrzeni, o którą po upadku PGR-ów nikt się nie zatroszczył.

Tabl. 5. Odsetek osób, które doświadczyły obniżających jakość życia skutków likwidacji PGR-ów

	powiat bytowski	średnia powiatów objętych badaniem
Bieda	64	54
Konieczność korzystania z pomocy opieki społecznej	47	29
Poczucie beznadziei, braku wyjścia	46	36
Wzrost kosztów mieszkania	39	30
Brak szans dla dzieci i młodzieży	37	25
Zamknięcie przedszkola	19	20
Stopniowe niszczenie mieszkań i osiedli	19	18
Wyjazd wielu osób, opuszczone mieszkania w sąsiedztwie, popadające w ruinę	15	15
Likwidacja linii autobusowych, przystanków – trudności z dojazdem	13	12
Nie ma żadnych złych skutków	13	18
Zamknięcie szkoły	10	5
Zamknięcie ośrodka kultury, biblioteki	8	7
Likwidacja ośrodka zdrowia	7	7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Giza-Poleszczuk, Kościeszka-Jaworski 2008: 16

Bieda popegeerowska to bieda inna od zwyczajnej przysłowiowej wręcz biedy wiejskiej. Bieda wiejska jest rozległa, ale niegłęboka. Świadomość i duma z pracy na ojcowiznie oraz konieczność i umiejętność poradzenia sobie w trudnych ekonomicznie sytuacjach nie pozwala na korzystanie z pomocy społecznej. Bieda wiejska jest honorowa (Perepeczko B. za Psyk Piotrowska 2004), natomiast bieda na obszarach dawnych PGR-ów jest roszczeniowa i głęboka. Przyczyną tego jest ogromna bierność mieszkańców, zaniechanie aktywności zawodowej. Mieszkańcy mają poczucie bycia „porzuconymi przez państwo”. Przyzwyczajeni do dawnego systemu oczekują od państwa zatrudnienia lub świadczeń społecznych, sami nic nie robiąc. Bezczyność mieszkańców obszarów popegeerowskich z pewnością doprowadziła do ruiny otoczenia i wielu obiektów, nie tylko dworów i pałaców.

Biorąc pod uwagę kontekst, w jakim przyszło żyć ludziom w czasach powojennych, trudno się dziwić, że nie dbali o wartości niematerialne takie jak zachowanie tradycji, które nie przynosiły szybkiego zysku. Panujący prymitywny populizm, brak uregulowań prawnych, bieda, niechęć i brak ufności wobec władzy były przeszkodami nie do pokonania, które skutecznie wpłynęły na kiepski stan wielu obiektów (Rydel 2007). Arogancja wobec budynków historycznych, brak świadomości o ich wartości kulturowej oraz poczucia ciągłości kulturowej są jednymi ze społecznych przyczyn degradacji dworów i pałaców. Na szczęście poziom tych negatywnych zjawisk jest coraz mniejszy, co daje szansę na ocalenie części cennych obiektów.

2.4. Bariery rewitalizacji

Bariery rewitalizacji to czynniki hamujące wdrażanie projektów rewitalizacyjnych (*Urbanistyka i planowane ...* 2014). W przypadku rewitalizacji dworów i pałaców wyróżnić można cztery następujące rodzaje barier: legislacyjne, techniczne i ściśle związane z nimi bariery ekonomiczne oraz bariery mentalne. W niniejszym opracowaniu zostaną one przedstawione w takiej właśnie kolejności – od najpoważniejszych do tych, których pokonanie jest nieco łatwiejsze.

System ochrony zabytków w Polsce uległ w ostatnim czasie poprawie. Przyczyniła się do tego głównie nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

z dnia 23 lipca 2003 roku dokonana 18 marca 2010 roku. Według ustawy tej istnieją cztery formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wspomniana nowelizacja znacząco poszerzyła ostatnią z wyżej wymienionych form ochrony zabytków o wszelkiego rodzaju decyzje. Wcześniej, zapisy o ochronie zabytków pojawiały się tylko w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wprowadzenie ochrony już w samych decyzjach o warunkach zabudowy, często wydawanych w Polsce, bardzo znacząco przyczynia się do poprawy ochrony dziedzictwa kulturowego. Jednak do tego momentu zostało wydanych wiele decyzji bez uwzględniania potrzeby ochrony obiektów zabytkowych. Nowelizacja przyczyniła się do objęcia ochroną tych zabytków, które nie zostały nią objęte w poprzednim brzmieniu ustawy, ale być może już za późno.

Warto dodać, że zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków jak i obiekty należące do gminnej ewidencji zabytków muszą być uwzględniane we wszystkich decyzjach wymienionych w artykule 19 ust. 1a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (2003) oraz w gminnych studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a tym samym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Przepisy prawne odnoszące się do ochrony zabytków stały się bardziej kompleksowe – obejmują wszelkie obiekty uznane za zabytkowe, czy to na poziomie wojewódzkim czy też gminnym, a ustalenia dotyczące ich ochrony powinny pojawiać się we wszystkich dokumentach, które mogą stać się podstawą do wydania pozwolenia na budowę. Z analizy kilku ustaw wynika, że system prawny chroniący zabytki jest poprawny. W Polsce istnieją narzędzia planistyczne pozwalające na skuteczną ochronę, ale nie są one odpowiednio stosowane przez organy administracji. Zapisy w decyzjach o warunkach zabudowy dotyczące ochrony zabytku ograniczają się do „zachowania substancji zabytkowej”. Wynika to z obecnej w kraju tzw. polityki unikania komplikacji (Kipta 2014). Zatem

poważną barierą prawną jest nieumiejętne stosowanie prawa i niepełne wykorzystywanie jego możliwości.

Poważna bariera prawna w przeprowadzaniu rewitalizacji dworów i pałaców pojawia się w procesie uzyskiwania pozwolenia na budowę, które jest konieczne dla przeprowadzania robót budowlanych. Zalicza się do nich nie tylko budowę, ale także prace polegające na przebudowie, montażu, remoncie lub rozbiórce obiektu budowlanego (art. 3 pkt 7 Prawa budowlanego).

Zgodnie z art. 39 ust. 3 Prawa budowlanego (1994) pozwolenie na budowę lub rozbiórkę dla obiektu figurującego w gminnej ewidencji zabytków wydaje właściwy organ w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wszelkie wcześniejsze decyzje dotyczące obiektów z tej ewidencji, w tym najpopularniejsze decyzje o warunkach zabudowy oraz o lokalizacji inwestycji celu publicznego także muszą zostać uzgodnione z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 53 ust. 4 pkt 2 *ustawy o planowaniu ...* 2003). Ponadto właściciele zabytków wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków muszą zawiadamiać wojewódzkiego konserwatora zabytków o zagrożeniach, wszelkich niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego (art. 28 *ustawy o ochronie ...* 2003).

Uzyskanie pozwolenia na budowę dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest bardziej skomplikowane. Najpierw trzeba uzyskać pozwolenie na prowadzenie prac konserwatorskich, które wydaje wojewódzki konserwator zabytków. Może ono zostać wydane dopiero wtedy, gdy właściciel będzie w posiadaniu trzech dokumentów uzgodnionych z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 25 ust. 1 *ustawy o ochronie ...* 2003). Pierwszym z nich jest dokumentacja konserwatorska, której zakres ustala indywidualnie dla każdego obiektu wojewódzki konserwator zabytków. Dokumentacja określa stan zachowania i możliwości adaptacji uwzględniając pierwotną funkcję i wartość historyczną. Wykonanie takich działań składa się z działań przygotowawczych oraz obszernych działań terenowych obejmujących inwentaryzację architektoniczno-budowlano-konserwatorską, badania archeologiczne, architektoniczne i specjalistyczne, badania na obecność polichromii, orzeczenie o stanie technicznym oraz ekspertyzę na występowanie czynników powodujących korozję biologiczną (Kopczyńska i inni ... 2004). Właściciel musi również posiadać program prac konserwatorskich określający zakres i sposób wykonywanych prac, a także materiały i technologie, które powinny zostać zastosowane. Trzecim potrzebnym dokumentem jest program zagospodarowania zabytku,

eksponujący wartości obiektu. Kolejnym krokiem na drodze do uzyskania pozwolenia na budowę jest złożenie wniosku do wojewódzkiego konserwatora zabytków o wydanie zaleceń konserwatorskich, do których w przyszłości inwestor będzie musiał się dostosować (art. 27 ustawy o ochronie ... 2003).

Z powyższej analizy wynika, że z prawnego punktu widzenia rewitalizacja dworów i pałaców nie jest prosta. Proces uzyskania pozwolenia, szczególnie dla obiektu wpisanego do rejestru zabytków, jest procesem długim i skomplikowanym. Nieprzystępnie sformułowane przepisy oraz wymogi narzucone na potencjalnych inwestorów skutecznie zniechęcają do podjęcia działań mających uratować obiekt przed zniszczeniem.

Dodatkowym czynnikiem hamującym podjęcie rewitalizacji dworów i pałaców jest brak korzyści wynikających z posiadania obiektu wpisanego do gminnej ewidencji zabytków. O ile wpisanie do rejestru zabytków oprócz ograniczania prawa własności zapewnia także pewne korzyści w postaci np. możliwości ubiegania się o dotacje czy zwolnienia z podatku lokalnego, to z wpisu do gminnej ewidencji zabytków nie wynikają żadne korzyści dla właściciela a jedynie pewne obowiązki (*Dobry znak* 2014). Trudno się zatem dziwić, że w przypadku zabytków z gminnej ewidencji działania rewitalizacyjne są podejmowane rzadziej niż w przypadku tych z rejestru zabytków. W tym miejscu warto dodać, że zdecydowanie więcej zabytków znajduje się w gminnej ewidencji niż w rejestrze zabytków, czego skutki są coraz bardziej widoczne w przestrzeni.

Bardzo istotną o ile nie najważniejszą barierą legislacyjną, która znacznie ogranicza proces rewitalizacji jest brak ustawy reprivatyzacyjnej. Taka ustawa przyczyniłaby się nie tylko do rozwoju gospodarczego, ale przede wszystkim wzmocniłaby ochronę dziedzictwa kulturowego (*Reprivatyzacja w świetle ...* 2014). Polska jest jedynym krajem Unii Europejskiej, który nie posiada i nie respektuje wszystkich praw własności. W naszym kraju istnieje duży problem ze zwracaniem ojcowizny obywatelom innych państw, która im się prawnie należy. W dużej mierze wynika to zapewne z niechęci wobec innych narodowości, obawy przed utratą polskiej ziemi oraz poczucia krzywdy wywołanego wydarzeniami historycznymi. Jako, że Polska należy do Unii Europejskiej zapis mówiący o tym, że własność może zostać zwrócona jedynie osobom posiadającym polskie pochodzenie, spotkałby się z zarzutem wykluczania pozostałych członków unii (*Akcja „Rz” ...* 2014). Obecnie możliwe jest jedynie wykupienie nieruchomości z Agencji Nieruchomości Rolnych, która zresztą miała być instytucją tylko tymczasową. Bezprawne działania takie jak zawłaszczenie własności w procesie nacjonalizacji i konieczność jej

wykupu po cenie rynkowej, przyczyniają się do powstawania konfliktów, które często rozstrzygane są drogą sądową, a wyroki wydane na korzyść właścicieli znacząco obciążają budżet państwa.

Ratunkiem dla niektórych dworów i pałaców byłaby ustawa reprivatyzacyjna ograniczająca się tylko do obiektów zabytkowych. Byłby to pewien kompromis, bo skala roszczeń nie byłaby wówczas tak duża. Na podstawie ustawy następowalby zwrot własności prawowitym właścicielom lub wypłata odszkodowania w przypadku, gdyby zwrot własności okazał się już niemożliwy (*Reprivatyzacja nieruchomości ...* 2014). Tymczasem, w wyniku nieuregulowanej sytuacji własnościowej obiekty pozostają niczyje i niszczone. Często dochodzi również do sytuacji, gdy obiekt wykupywany jest przez korporacje lub osoby prywatne o odpowiedniej sile przebicia, które nie są dawnymi właścicielami ani ich przodkami. W konsekwencji, cenne historycznie nieruchomości zostają wyburzone lub zagospodarowane w niewłaściwy i całkowicie niezgodny z przeznaczeniem i pierwotnym wyglądem sposób (*Reprivatyzacja w świetle ...* 2014). Wprowadzenie ustawy reprivatyzacyjnej z pewnością byłoby kosztowne dla państwa, jednak należy mieć na względzie, że chodzi o zachowanie dóbr kultury.

Zaraz po barierach legislacyjnych największy wpływ na hamowanie rewitalizacji mają bariery techniczne. W ich ustaleniu bardzo pomocna okazała się praca zbiorowa Kopczyńskiej i innych (2004), będąca jedynym źródłem tak dokładnie opisującym trudności w rewitalizacji obiektów zabytkowych. Przystępując do rewitalizacji dworów i pałaców punktem wyjścia powinno być ustalenie funkcji obiektu. Jest to najistotniejszy problemem techniczny, który polega na dostosowaniu nowej funkcji tak, aby dany obiekt nie utracił swego dawnego charakteru. Należy pamiętać, że wartość kulturową stanowią nie tylko same dwory i pałace, ale również ich otoczenie. Rewitalizacja dworu lub pałacu okazuje się zatem skuteczniejsza i pełniejsza, gdy pod uwagę bierze się nie tylko obiekt główny, ale i wszystkie pozostałe elementy kompozycji zespołu dworskiego czy pałacowego wraz z otoczeniem w postaci parku czy ogrodu.

Najodpowiedniejszym rozwiązaniem jest oczywiście realizacja programu użytkowego, który jest w pełni zgodny z pierwotnym lub do niego bardzo zbliżony. Tymczasem w rzeczywistości jest inaczej. Inwestorzy kupując dwór lub pałac chcieliby, aby przynosił on zyski. Niewielu jest inwestorów, których stać na kupno a następnie utrzymanie obiektu nie mając z tego żadnych korzyści. Zatem przekształcają je w obiekty pełniące funkcję inną niż dom mieszkalny, co często wymaga dokonania podziałów.

Niestety, w niektórych przypadkach jest to niemożliwe, głównie ze względu na przeciwwskazania konstrukcyjne i problemy z dostosowaniem do takich parametrów jak powierzchnia pomieszczeń, wysokość ścian czy wielkość otworów okiennych. Poza tym, podział na większą ilość drobniejszych pokoi może zniszczyć oryginalne zdobienia sufitów i ścian. W konsekwencji, obiekt zatraciłby walory estetyczne oraz spójność kompozycyjną stanowiącą o charakterze danego obiektu. Dokonanie podziałów jest natomiast jak najbardziej wskazane jeśli obiekt już dawno utracił wszelkie detale oraz przy zastosowaniu specjalnych technologii umożliwiających łatwe ewentualne przywrócenie do stanu pierwotnego.

Poważną przeszkodą w rewitalizacji dotyczącą wyglądu zewnętrznego jest także konieczność odpowiedniej wymiany stolarki, głównie okiennej, a w przypadku obiektów zabytkowych konieczność jej konserwacji. Warto wspomnieć tu o trzech głównych zasadach. Po pierwsze, historyczne okna powinny być jak najdłużej konserwowane i zachowane, co jest oczywiście niepraktyczne z uwagi na wysoką przepuszczalność. Po drugie, jeżeli wymiana okien jest już naprawdę konieczna należy zadbać o to, aby okna były jednakowe – przynajmniej na jednej ścianie. Po trzecie, nowe okna stylem oraz materiałem, z którego są wykonane powinny nawiązywać do okien historycznych. W praktyce jednak, zasady te często są marginalizowane lub nawet pomijane.

Kolejną barierą o charakterze technicznym jest ogrzewanie dworów i pałaców, które mimo tego że posiadają grube i porządne ściany, przez co nie przepuszczają dużo ciepła, to równocześnie mają dużą powierzchnię. Ogrzewanie obiektów rezydencjonalnych jest bardzo kosztowne i kłopotliwe. Sposoby ocieplania zwykłych budynków mieszkalnych nie zawsze mogą zostać zastosowane w przypadku obiektów rezydencjonalnych, ze względu na konieczność zachowania cennych i licznych detali architektonicznych. Podobne problemy pojawiają się przy wykonywaniu wszelkich prac instalacyjnych, takich jak założenie kanalizacji, klimatyzacji czy elektryczności, które mogą wpłynąć na walory estetyczne i kulturowe obiektu. Są to prace konieczne do wykonania, a jedyne co można w tym przypadku zrobić, to podejmować je rozważnie i zlecać kompetentnym wykonawcom pod nadzorem konserwatorskim.

Wysokie wymagania techniczne stawiają różne przepisy służące ochronie życia i zdrowia. Ludzkie życie jest ważniejsze od zachowania substancji historycznej, dlatego należy się do nich bezwzględnie dostosować. Do takich wymagań należą wymagania przeciwpożarowe oraz dotyczące przystosowania obiektu do potrzeb osób

niepełnosprawnych. Dwory i pałace często pełnią funkcje obiektów publicznych, więc dostosowanie się do tych przepisów jest jeszcze bardziej uzasadnione. Na szczęście istnieje wiele prostych i nowoczesnych rozwiązań. Warto zastosować wszelkiego rodzaju podnośniki, ruchome platformy, które nie są na stałe przymocowane do obiektu. Jeżeli zaś chodzi o windę to dobrym rozwiązaniem jest umieszczenie jej w jakimś bocznym korytarzu, nie mającym zbyt wielu detali architektonicznych.

W pokonaniu wszystkich powyższych barier o charakterze technicznym, niezwykle przydatna jest znajomość dawnego wyglądu i historii. W przypadku zachowania dawnej funkcji będzie to skutkowało wiernym odtworzeniem, natomiast w przypadku nadania zupełnie nowej, możliwe będzie uniknięcie wielu przykrych niespodzianek.

Konserwatorzy zabytków mają wpływ na sposób przeprowadzania adaptacji i remontów w obiektach wpisanych do rejestru zabytków. Niestety nie mają takiego wpływu w przypadku pozostałych cennych obiektów historycznych. Ich wygląd zależy głównie od dobrej woli, gustu oraz poczucia estetyki prywatnego właściciela, co często kończy się zacieraniem pierwotnego charakteru (fot. 13). W konsekwencji, zrewitalizowany obiekt zupełnie nie pasuje do otaczającej przestrzeni i krajobrazu, przyczyniając się do powstania bądź pogłębienia istniejącego już nieładu przestrzennego. Dlatego też edukacja społeczeństwa w zakresie planowania przestrzennego jest w Polsce niezbędna.

Fot. 13. Nieprawidłowo przeprowadzony remont w pałacu w Kozach – obiekcie nie wpisanym ani do rejestru zabytków ani do gminnej ewidencji zabytków

Źródło: Polskie zabytki ... 2014

Z barierami technicznymi związane są bariery ekonomiczne, które wynikają z braku środków finansowych, potrzebnych na przeprowadzenie niezbędnych remontów. Rewitalizacja jest procesem kosztownym, a jeśli chodzi o historyczne, zabytkowe obiekty, takie jak dwory i pałace, to tym bardziej. Rewitalizacja takich obiektów wymaga bowiem użycia specjalnych materiałów i technologii, co generuje poważne koszty. Chcąc je ograniczyć inwestorzy decydują się na gorszej jakości materiały, zatrudniają niekompetentnych pracowników. Zaraz obok braku poczucia estetyki czynnikiem, który również przekłada się na szybkość i jakość procesu rewitalizacji, jest właśnie ta oszczędność i ograniczone możliwości finansowe.

Kolejną przeszkodą ekonomiczną jest wskazanie, aby dwór lub pałac zakupić razem ze wszystkimi pozostałymi elementami majątku – budynkami gospodarczymi oraz ogromną działką. Konieczność ta wynika z obawy przed rozdrobnieniem majątków ziemskich i pojawieniem się konfliktów pomiędzy poszczególnymi właścicielami. Każdy z właścicieli posiada przecież własną wizję i przeprowadza różne zmiany na określonej części. Obecnie, fizyczny i prawny podział majątku jest wysoce niewskazany ze względu na zagrożenie zaburzenia kompozycji i prezentacji obiektu. Tymczasem potencjalnych właścicieli po prostu nie stać na wykup a następnie utrzymanie całego majątku. Polski system prawny powinien umożliwiać wykup części majątku i jednocześnie określać jednolite zasady gospodarowania nim obowiązujące wszystkich właścicieli.

Ostatnia opisana bariera ekonomiczna nie dotyczy problemów finansowych inwestorów, ale samorządu. Brak regulacji rewitalizacji oraz chęć szybkiego podreperowania budżetu gminnego przekładają się na preferowanie ofert dużych inwestorów-deweloperów, którzy zwykle wybierają nowe, niezagospodarowane dotychczas miejsca, co nie ma nic wspólnego z rewitalizacją (Billert 2004). Z kwestią tą związana jest również źle prowadzona polityka gruntowa. Nieruchomości gruntowe wraz z dworami i pałacami, sprzedawane są nieumiejętnie, bez zabezpieczenia tkwiących w nich wartości ekonomicznych oraz kształtujących tożsamość miejsca. Taki źle sprzedany grunt, służący głównie zaspokojeniu potrzeb prywatnych interesów może przyczynić się do degradacji ważnych wartości niematerialnych obecnych w przestrzeni danego obszaru (Billert 2004). Poza tym, zobowiązuje nijako władze samorządowe do wydawania kolejnych nierozsądnych decyzji planistycznych.

Ostatnią grupę barier stanowią bariery mentalne, pozornie najmniej szkodliwe, ale jednak trudne do pokonania i bardzo silnie ograniczające sprawność realizacji działań

rewitalizacyjnych. Być może w innych częściach kraju, szczególnie w większych miastach, są rzadziej spotykane niż jeszcze kilka lat temu. Niestety, na obszarze powiatu bytowskiego nadal są obecne oraz zauważalne w przestrzeni i zachowaniach społeczeństwa. Panujący niegdyś system komunistyczny, niewymagająca praca w PGR-ach oraz wieloletnie zaniedbania obszarów popegeerowskich znacząco wpłynęły na postawy społeczne. Wyuczona bierność społeczna przyczyniła się i przyczynia się nadal do degradacji otaczającej przestrzeni, hamując procesy rewitalizacyjne podejmowane na omawianym obszarze. W społeczności postpegeerowskiej mamy do czynienia z niechęcią i brakiem choćby odrobiny chęci zmiany swojego życia i otoczenia na lepsze. Obecny jest w niej także strach przed czymś nowym, za co trzeba być odpowiedzialnym. W mniejszym stopniu, ale również, widoczne jest zjawisko psychologiczne określane „syndromem NIMBY” (ang.: *Not In My Backyard*), znane w Polsce także pod potoczną nazwą „nie w moim ogródku”, a objawiające się uczuciem niepewności, a nawet lęku wobec działań podejmowanych blisko miejsca zamieszkania (*Urbanistyka i planowanie ... 2014*).

Negatywnym i niestety powszechnym zjawiskiem panującym ogólnie w polskim narodzie jest chęć osiągnięcia szybkiego i wymiernego zysku. Tymczasem w procesie rewitalizacji korzyści ekonomiczne są równoważne ze społecznymi, co często pozostaje niezrozumiałe.

Dosyć częstym problemem społecznym jest brak akceptacji nowych projektów i inwestycji. Niekiedy wprowadzenie nowej funkcji wiąże się z przekroczeniem pewnej bariery psychologicznej, złamaniem tabu kulturowego (Kopczyńska i inni ... 2004). Szczególnie w narodzie polskim trudno zmienić przyzwyczajenia, standardy zachowań, powszechne normy. Jednak aby ocalić zabytek od destrukcji, nadać mu nowe życie i znaczenie potrzeba czasami zupełnie nowych, a nawet kontrowersyjnych pomysłów.

Do pogłębiania powyższych negatywnych odczuć wobec rewitalizacji przyczynia się brak odpowiedniej partycypacji społecznej, a to przecież właśnie jej jakość przesądza o powodzeniu omawianego procesu. Szerokie akcje informacyjne i promocyjne, stosowanie różnych form zachęcających do udziału w projektach i dyskusjach powinny aktywować miejscową ludność do aktywnego udziału w rewitalizacji (Billert i inni 2003). Realne efekty i poczucie, że każdy głos jest ważny, na nowo odbudowałyby zaufanie do władz publicznych oraz sprzyjałyby integracji społecznej. Społeczność lokalna przekonałaby się co do słuszności idei partycypacji a dumą ze zrealizowanych działań motywowałaby do podejmowania następnych kroków w kreowaniu publicznej, czyli wspólnej przestrzeni.

3. Kierunki rewitalizacji dworów i pałaców na terenach dawnych Państwowych Gospodarstw Rolnych

W ostatnich czasie zmieniły się struktury społeczne i gospodarcze oraz znaczenie rolnictwa w gospodarce narodowej. Rola dworów i pałaców w przestrzeni nie jest już tak oczywista i potrzebna jak dawniej, co nie oznacza wcale, że można pozwolić na ich całkowitą degradację. Należy znaleźć inną rolę, jaką mogą one odgrywać i opracować spójny, realny i służący głównie mieszkańcom program rewitalizacji. Niegdyś obiekty rezydencjonalne były żyjącymi organizmami i ważnymi składnikami dawnego krajobrazu kulturowego Polski i chociażby dlatego należy im się szczególna uwaga (Tondos 2000).

3.1. Cele rewitalizacji dworów i pałaców

Zasadniczymi celami rewitalizacji wspomnianymi już w pierwszym rozdziale pracy są: ożywienie społeczne i gospodarcze, przywrócenie terenom zdegradowanym dawnej funkcji lub nadanie nowej oraz trwałe i zrównoważony rozwój danego obszaru. Cele rewitalizacji dotyczą zatem aspektów społeczno-gospodarczych i przestrzennych a działania architektoniczno-budowlane są raczej narzędziem przedmiotowego procesu. Powyższe kryteria odnoszą się głównie do obszarów miejskich i inwestycji wspieranych w latach 2004-2006 w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego. Po analizie wielu dokumentów dotyczących procesu rewitalizacji można stwierdzić, że pojęcie rewitalizacji nie funkcjonuje w odniesieniu do obszarów wiejskich. Mówiąc o działaniach o charakterze rewitalizacyjnym dokonywanych na obszarach wiejskich używa się raczej określenia „odnowa wsi”.

Tak jak i w przypadku rewitalizacji obszarów miejskich, po-wojskowych czy po-przemysłowych tak i na obszarach wiejskich proces odnowy nie ogranicza się tylko do remontu budynków. Odnowa wsi dotyczy przede wszystkim odbudowy tożsamości kulturowej, zachowania wartości życia wiejskiego oraz przestrzennej integralności wsi. Odgrywa również dużą rolę w przeciwdziałaniu marginalizacji. Odnowa wsi obejmuje wykonanie inwestycji podnoszących poziom życia oraz wszelkie działania sprzyjające integracji społeczności wiejskich i wieloaspektowej waloryzacji przestrzeni wiejskiej, w

tym infrastruktury technicznej i społecznej, krajobrazu, architektury i usług (Czapiewska 2011). Odnowa wsi jest metodą rozwoju obszarów wiejskich, gdzie podmiotem i siłą napędową są mieszkańcy. Jej celem jest wzrost standardu życia, uzyskanie niezależności wsi oraz zmiana mentalności jej mieszkańców (odnowa duchowa). Proces odnowy wsi powoduje, że społeczność lokalna przestaje myśleć i postępować w sposób roszczeniowy oraz przejmuje część odpowiedzialności za podjęte działania. Mnogość inicjatyw oddolnych sprawia, że obszary wiejskie są bardziej atrakcyjne, przyjazne i konkurencyjne nawet dla niektórych miast (Wilczyński za Czapiewska 2011).

W czasach współczesnych konieczne jest, aby dostosować się do panujących norm i trendów, przy czym należy zachować kulturę, tradycję i wszelkie inne elementy świadczące o tożsamości i wyjątkowości danego miejsca. Programy typu „odnowa wsi” powinny pobudzać kreatywność, określać całościową wizję rozwoju oraz wyznaczać specjalizacje przyciągające nowych mieszkańców i inwestorów oraz zachowujące obecne młode społeczeństwo obszaru wiejskiego. Niestety, obszary niedoinwestowane, peryferyjne i zapóźnione w rozwoju takie jak obszary popegeerowskie skupiają się na razie na działaniach typowo infrastrukturalnych (Czapiewska 2011). Z pewnością inwestycje te również są potrzebne, aby osiągnąć zbliżony do sąsiadujących obszarów poziom rozwoju i wyrównać infrastrukturalne i techniczne dysproporcje. Stanowią one także pewną podstawę bardziej zaawansowanych działań odnowy o charakterze społecznym, które uczynią rewitalizację bardziej kompleksową. Wizja i kierunki rozwoju oraz specjalizacja powiatu bytowskiego mogłyby opierać się na wykorzystaniu zasobów dziedzictwa kulturowego oraz zjawiska wielokulturowości. Na tej bazie mógłby powstać produkt dosyć nietypowy, przynajmniej w tej części Polski.

W przypadku rewitalizacji dworów i pałaców powiatu bytowskiego można wyróżnić trzy równoważne cele: ożywienie społeczne, rozwój gospodarczy oraz ocalenie od całkowitej degradacji cennych obiektów dziedzictwa kulturowego. Cele społeczne na obszarach popegeerowskich mają szczególny wymiar. Tutaj rewitalizacja nie przyczynia się tylko do osiągnięcia celów wymienionych na początku tego podrozdziału przy okazji omawiania procesu odnowy wsi, takich jak wzrost poczucia tożsamości kulturowej i integracji społecznej, zachowanie tradycji i wartości, osiągnięcie samorozwoju czy wzrost inicjatyw.

Obszar powiatu bytowskiego ze względu na swoją historię gospodarczą jest obszarem wykluczenia społecznego, obszarem opuszczonym i zapomnianym przez władze.

Ludność powiatu bytowskiego boryka się z takimi problemami jak bezrobocie, alkoholizm i bieda. Proces rewitalizacji przeciwdziała takim negatywnym zjawiskom. Ponadto, być może poprzez ponowne zainteresowanie obszarami rolniczymi, szczególnie tymi, na których funkcjonowały PGR-y, odbudowane zostałoby zaufanie i szacunek do państwa. Mieszkańcy zyskaliby poczucie, że są ważni, że ich potrzeby są brane pod uwagę. Część z pewnością doświadczyłaby także większego komfortu i stabilności finansowej.

Wpływ rewitalizacji dworów i pałaców na poziom rozwoju gospodarczego obszaru powiatu bytowskiego jest niewątpliwy. Jednym z poważniejszych problemów powiatu bytowskiego jest bardzo wysoki poziom bezrobocia, a rewitalizacja dworów i pałaców mogłaby skutecznie przyczynić się do rozwiązania tego problemu. Dwory i pałace mogą pełnić funkcję turystyczną (np. hotele, restauracje), kulturalną (np. muzea, galerie), publiczną (np. szkoły, ośrodki zdrowia, urzędy) lub mieszkaniową. Wykorzystanie istniejącego potencjału i nadanie obiektom rezydencjonalnym którejs z trzech pierwszych wymienionych funkcji stwarza nowe miejsca pracy, a w przypadku funkcji turystycznej lub kulturalnej generowany jest dodatkowo miejscowy popyt także na inne usługi. O atrakcyjności turystycznej nie świadczy bowiem tylko obecność wypoczynkowych, krajoznawczych czy specjalistycznych walorów turystycznych, ale także dostępność komunikacyjna oraz infrastruktura turystyczna, na którą składa się baza komunikacyjna, noclegowa, żywieniowa i towarzysząca (Rogalewski za Warszzyńska, Jackowski 1978). Powstają zatem nowe przedsiębiorstwa handlowe i usługowe, zaspokajające kompleksowo potrzeby turystów. W takich przypadkach nowe miejsca pracy powstają nie tylko w nowo zaadaptowanych dworach i pałacach, ale również we wszystkich innych punktach uzupełniających ofertę turystyczną.

Rozwój przedsiębiorczości przynosi dochody nie tylko mieszkańcom, ale wspomaga także budżet samorządowy poprzez wpływy podatków dochodowych od osób prawnych. Dzięki temu samorząd gminny może podejmować kolejne inwestycje wspierające rozwój społeczno-gospodarczy obszaru. W dłuższej perspektywie czasu, w związku ze wzrostem atrakcyjności obszaru jako miejsca zamieszkania, mogą również wzrosnąć ceny gruntów i mieszkań.

Korzyści gospodarcze wynikające z rewitalizacji dworów i pałaców są odczuwalne przez najbliższe otoczenie. Widoczne są one bezpośrednio w spadku poziomu bezrobocia i w zwiększonej liczbie nowych działalności gospodarczych oraz pośrednio także w spadku poziomu emigracji, we wzroście liczby osób ze znajomością języka obcego czy też

posiadających wyższe wykształcenie. Zrównoważone wykorzystanie istniejących zasobów i stworzenie pewnego profilu gospodarczego sprawia, że następuje ożywienie terenu w każdym możliwym aspekcie.

Nawet jeśli architektoniczno-budowlany wymiar rewitalizacji traktowany jest jako najmniej ważny to w kontekście niniejszej pracy ma dosyć duże znaczenie, ponieważ proponowana rewitalizacja obszarów popegeerowskich ma zostać przeprowadzona w oparciu o istniejące, ale zniszczone dwory i pałace. Poza tym, niezwykle ważnym celem rewitalizacji dworów i pałaców jest sam fakt ocalenia wartościowych obiektów dziedzictwa kulturowego od całkowitego zniszczenia. Architektura odgrywa duże znaczenie w kreowaniu przestrzeni, jej zakres często wykracza poza zagadnienia typowo techniczne.

Architektura pełni szereg funkcji o charakterze społecznym, wyraża wartości, idee, akcentuje rangę miejsca. W znaczącym stopniu organizuje przestrzeń. Funkcja kumulatywno-strukturalizująca polega na tym, że podział przestrzeni i określenie hierarchii poszczególnych jej komponentów wpływa na zagospodarowanie ich najbliższego otoczenia, kształtując złożoną strukturę. Funkcja dystrybucyjno-organizacyjna polega z kolei na tym, że podział przestrzeni na strefy funkcjonalne, nie tylko organizuje środowisko przestrzenne, ale i tym samym także zachowania mieszkańców i sposoby zaspokajania ich potrzeb. Z kształtowaniem zachowań ludzkich związane są stricte jeszcze trzy funkcje architektury. Funkcja światopoglądowa ma wpływ na emocje i sposób myślenia. Identyfikacja mieszkańców danego obszaru z wartościami wyrażanymi przez architekturę przyczynia się do budowania tożsamości zbiorowej. Funkcja katalityczna architektury, widoczna jest w poziomie integracji społecznej a ochronna polega na kreowaniu za pomocą kolorów, materiałów itp., przestrzeni odbieranej przez mieszkańców jako przestrzeń bezpieczna i przyjazna lub nie. W przypadku dworów i pałaców architektura pełni także funkcję prestiżową, podkreślając prestiż społeczny danej zbiorowości i panującą hierarchię. Duży wpływ dla naszego funkcjonowania w świecie ma artystyczna funkcja architektury. Obiekty architektoniczne wraz ze swoimi artystycznymi wartościami dostarczają wielu przeżyć estetycznych i emocjonalnych, podnoszą komfort życia i poczucie satysfakcji. Architektura może być traktowana również jako towar, ale wówczas najważniejsze są wartości ekonomiczne (Wallis za Karwińska 2008).

Na szczęście w ostatnich latach dostrzeżono wreszcie, że degradacja przestrzeni jest zjawiskiem występującym nie tylko w miastach, ale także na obszarach wiejskich.

Konieczność ich odnowy wydaje się jeszcze bardziej uzasadniona jeśli okazuje się, że obszary wiejskie w 2007 roku zajmowały aż 93% powierzchni kraju. Polskie wsi są niezwykle bogate pod względem ilości interesujących obiektów, często występujących w postaci układów ruralistycznych lub też zespołów dworsko-parkowych, które mimo swego zabytkowego charakteru, nie zawsze są wpisane do rejestru zabytków. Wielki potencjał tkwi także w budynkach gospodarczych o ciekawej architekturze, takich jak stare gorzelnie, młyny, szkoły, gościńce, kuźnie czy stare zabudowania folwarczne oraz w całym otoczeniu krajobrazowym (Przygodzka 2010). Wszystkie te elementy obszarów wiejskich ukazują sposób funkcjonowania wsi, charakter i prostotę wiejskiego życia. Docenienie, odpowiednie wykorzystanie i eksponowanie tych walorów może przyczynić się do rozwoju lokalnego oraz wykreowania przestrzeni wartościowych i pożądanych przez zmęczone nowoczesnością społeczeństwo.

Na koniec tego podrozdziału warto przyjrzeć się celom określonym w gminnej strategii. Jak się okazuje, cele rewitalizacji dworów i pałaców są z nimi zgodne. W części programowej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego w latach 2007-2015 wytyczono kilka obszarów problemowych. Jeden z nich dotyczy ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym, kolejny krajobrazu kulturowego, estetyki i organizowania ładu przestrzennego. Problemy pierwszego z wymienionych obszarów wynikają głównie z niskiej świadomości społecznej, niedostatecznej ochrony świeckich obiektów kulturalnych oraz słabego egzekwowania praw ochrony dziedzictwa. Zły stan krajobrazu kulturowego i nieład przestrzenny są z kolei skutkiem rozproszenia nienawiązującej do tożsamości kulturowej zabudowy mieszkaniowej oraz braku współpracy pomiędzy administracją publiczną a prywatnymi właścicielami. Jako rozwiązanie problemów dziedzictwa kulturowego służy przede wszystkim opracowywanie i egzekwowanie miejscowych planów zagospodarowanie przestrzennego oraz programów ochrony dziedzictwa kulturowego.

W przywołanej już strategii w ramach trzech różnych obszarów strategicznych wyznaczono cele strategiczne i operacyjne. Rewitalizacja dworów i pałaców bezpośrednio przyczynia się do realizacji celów w ramach obszaru strategicznego II „dziedzictwo kulturowe, zasoby przyrodnicze, zarządzanie przestrzenne” oraz pośrednio do realizacji celów w ramach dwóch pozostałych obszarów strategicznych (tabl. 6). Realizację najważniejszego w kontekście niniejszej pracy celu dotyczącego zasobów kulturowych (cel 2.2.), zamierza osiągnąć się poprzez ekspozycję dziedzictwa kulturowego, a więc

rewaloryzację i adaptację budynków historycznych oraz podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby nie tylko turystyki, ale i lokalnej społeczności. Zamierza się także podejmować działania mające na celu budowanie tożsamości regionalnej. Należą do nich: wprowadzenie edukacji regionalnej do programów nauczania, wspieranie instytucji regionalnych rozpowszechniających wartości kulturowe, a także organizacja i promowanie wszelkich działań chroniących i eksponujących dziedzictwo kulturowe.

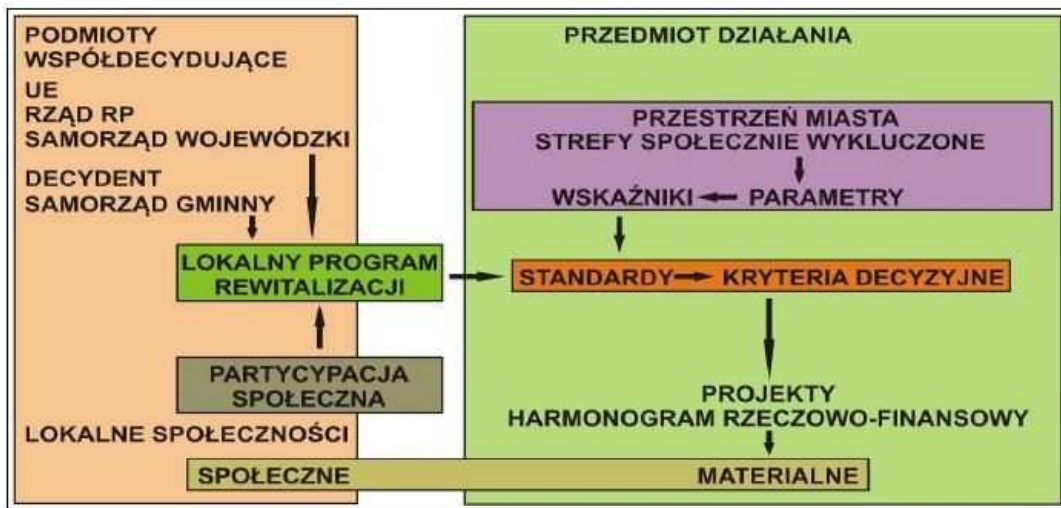
Tabl. 6. Obszary i cele strategiczne rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego

Cele strategiczne	Cele operacyjne
I. SPOŁECZEŃSTWO	
1.3. Aktywne i dobrze zorganizowane społeczeństwo.	1.3.1. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu.
	1.3.2. Rozwój organizacji pozarządowych i wszelkich form współpracy trójsektorowej.
1.4. Wieloetniczna wspólnota korzystająca z możliwości rozwoju w wymiarze osobowym i społecznym, wykorzystująca dobra cywilizacyjne.	1.4.1. Rozwijanie wszelkich form kultury współczesnej.
	1.4.2. Rozwinięta infrastruktura kulturalna.
II. DZIEDZICTWO KULTUROWE, ZASOBY PRZYRODNICZE, ZARZĄDZANIE PRZESTRZENNE	
2.2. Zagospodarowane zasoby kulturowe, z zachowaniem zasady zrównoważonego rozwoju.	2.2.1. Kompletna ochrona i ekspozycja oraz wpisanie w obieg społeczny dziedzictwa kulturowego.
2.3. Ochrona ładu przestrzennego i estetyki krajobrazu kulturowego.	2.3.1. Zgodny z obowiązującym prawem, architekturą krajobrazu i sztuką planowania przestrzennego: ład przestrzenny i estetyka krajobrazu przyrodniczego oraz kulturowego.
III. GOSPODARKA I INFRASTRUKTURA SPOŁECZNA	
3.1. Rozwój społeczny i gospodarczy obszarów wiejskich.	3.1.2. Rozwój gospodarki turystycznej na obszarach wiejskich. Infrastruktura turystyczna.
	3.1.3. Infrastruktura społeczna na obszarach wiejskich dostosowana do potrzeb społeczności i wyzwań XXI wieku.
	3.1.4. Region atrakcyjny do osiedlania.
3.2. Rozwinięta innowacyjna gospodarka i infrastruktura techniczna.	3.2.1. Przeciwdziałanie różnym formom bezrobocia. Przełamywanie regresu społecznego i zmniejszanie skali bezrobocia.
	3.2.2. Stabilny rynek pracy – stabilna przedsiębiorczość.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Strategii rozwoju ... 2007*

3.2. Sposoby osiągnięcia wyznaczonych celów

Podstawą sukcesu rewitalizacji dworów i pałaców jest rzetelna diagnoza stanu danego obszaru, opracowanie dostosowanego do niej programu rewitalizacji przy udziale lokalnej społeczności i egzekwowanie wytycznych w tym programie zawartych. Narzędzia zapewniające skuteczność programu rewitalizacji można podzielić na materialne i społeczne (ryc. 15).

Ryc. 15. Przygotowanie programów rewitalizacji

Źródło: Wańkowicz 2011; 62

W tym miejscu warto jeszcze wspomnieć o dwóch, najczęściej popełnianych podczas przygotowywania programów rewitalizacji błędach. Często pomijane są w nich zasoby prywatne. Władze niestety często skupiają się tylko na obiektach publicznych, a brak pomocy (głównie finansowej) dla prywatnych właścicieli przyczynia się do degradacji wielu obiektów. Drugim poważnym uchybieniem jest fakt, że wartość kulturowa w tego typu strategiach jest najczęściej traktowana w sposób instrumentalny. Brak kontroli nad konsekwentną realizacją przyjętych założeń sprawia, że wiele zapisów traktowanych jest bardziej jako chwyt marketingowy i promocyjny, a tymczasem dziedzictwo kulturowe powinno być realnie i ściśle chronione (Przygodzka 2010).

3.2.1. Sposoby zagospodarowania oraz wykorzystania dworów, pałaców i założeń dworsko-parkowych

Na wstępie tego podrozdziału zaznaczyć należy, że z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego najlepszym sposobem zagospodarowania i wykorzystania dworu lub pałacu jest ten, który jest identyczny lub przynajmniej bardzo zbliżony do pierwotnego, ale tak naprawdę każda nowa funkcja, nawet zupełnie niezgodna z charakterem danego obiektu, jest pożądana, ponieważ ratuje go przed całkowitym zniszczeniem. Nowe funkcje dworów i pałaców powinny spełniać kilka warunków. Po pierwsze powinny w jak największym stopniu odzwierciedlać charakter obiektu i zachowywać jego architekturę. Zrewitalizowane obiekty powinny być także dostępne dla lokalnej społeczności i realizować ich potrzeby. Ostatnim, najmniej ważnym i niejako dodatkowym warunkiem jest to, aby nowa funkcja przynosiła wymierne zyski właścicielowi, zachęcające i umożliwiające mu dalszą działalność. Niekiedy, mimo że jest to zadanie bardzo trudne, możliwe jest spełnienie wszystkich tych warunków. W niniejszym rozdziale zostaną przedstawione sposoby zagospodarowania i wykorzystania obiektów rezydencjonalnych jakie powinny mieć miejsce oraz te, które mają miejsce w rzeczywistości, a które nie zawsze są właściwe.

Według znanego polskiego dokumentalisty i specjalisty w dziedzinie architektury dworskiej i ziemiaństwa Macieja Rydla (2000), w nadawaniu nowej funkcji dworom najważniejsze jest zachowanie i kontynuacja wartości i tradycji ziemiańskich oraz spójność z naturą. Ubolewa on nad tym, że w Polsce nie ma ani jednego dworu z zachowaną całą infrastrukturą gospodarczą i że nowe funkcje nie mają nic wspólnego z dawną. Z drugiej jednak strony zauważa, że niemożliwe jest uratowanie wszystkich obiektów i przywrócenie im dawnych funkcji, ale choć niektóre z nich – te najbardziej cenne pod względem architektury i tradycji powinny zostać zrewitalizowane tak, aby odzwierciedlały pierwotny charakter miejsca. Uzyskanie takiego efektu byłoby z pewnością o wiele łatwiejsze przy udziale prawowitych właścicieli. Z punktu widzenia niniejszej pracy najważniejsze jest natomiast nadanie takiej funkcji dworom i pałacom, które będą w stanie wprowadzić obszar popegeerowski ze stanu kryzysu społecznego i gospodarczego.

Dominującą funkcją dworów i pałaców powiatu bytowskiego jest funkcja mieszkalna. W zależności od właściciela obiekty rezydencjonalne zostały przekształcone w domy wielorodzinne – jeśli właścicielem jest gmina lub jednorodzinne, jeśli właścicielem

jest osoba prywatna. W drugim przypadku renowacja zabytku jest niekiedy udana, tak jak miało to miejsce w Barnowie – dworze odnowionym przez kolarza Czesława Langa (fot. 14), ale niekiedy przekształcenie w prywatną rezydencję odbywa się z wielką szkodą dla obiektu. Przykładem tego jest pałac w Czarnej Dąbrowce, gdzie przeprowadzona renowacja przyczyniła się do całkowitego zatarcia pierwotnego charakteru i nadała nowoczesny, nienaturalny wygląd (fot. 15). Należy pamiętać, że nawet jeśli renowacja została przeprowadzona prawidłowo i zgodnie z wytycznymi konserwatora to nadanie funkcji mieszkalnej zawsze posiada jedną poważną wadę, a mianowicie dostęp do takiego obiektu mają tylko jego mieszkańcy.

Fot. 14. Prywatny dwór w Barnowie

Źródło: Zbiory własne

Fot. 15. Prywatny pałac w Czarnej Dąbrowce

Źródło: Zbiory własne

W następnej kolejności dwory i pałace pełnią funkcje publiczne - służą jako biblioteki, szkoły, ośrodki kultury, ośrodki zdrowia itp. Ze względu na brak danych nieznana jest dokładna liczba obiektów rezydencjonalnych powiatu bytowskiego, które służą jako budynki użyteczności publicznej, ale jest z pewnością kilka takich przypadków. I tak np. pałac wpisany do rejestru zabytków mieszczący się w miejscowości Broczyna służy jako ośrodek resocjalizacyjny (fot. 16), w pałacu w Tursku również wpisanym do rejestru zabytków, znajduje się Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy (fot. 17) a w pałacu w Parchowie Dom Pomocy Społecznej. Nadanie obiektom rezydencjonalnym funkcji o charakterze publicznym jest korzystniejsze niż nadanie funkcji mieszkalnej. Może z nich korzystać znacznie więcej osób a wymogi wynikające z pełnionej roli zapewniają funkcjonalność i estetyczny wygląd budynku.

Fot. 16. Ośrodek Resocjalizacyjny w pałacu w Broczynie

Źródło: Teen Challenge ... 2014

Fot. 17. Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w pałacu w Tursku

Źródło: Powiat Bytowski ... 2014

Z własnych obserwacji wynika, że obiekty kulturalne powiatu bytowskiego znajdują się obecnie tylko w miejscowościach gminnych. W pozostałych miejscowościach jest tylko zabudowa mieszkaniowa, typowo popegeerowska. Wiąże się to z tym, że na obszarach tych istniał specyficzny system folwarczny, gdzie do miejsca pracy przypisane było miejsce zamieszkania, w wyniku czego powstawał obszar produkcji rolnej (Zaniewska 2008). Po upadku PGR-ów mieszkania sprzedano pracownikom a obiekty socjalne i kulturalne upadły. Powstały odizolowane osiedla, będące wcześniej ośrodkiem życia wiejskiego. Na tych obszarach zdecydowanie brakuje zatem równomiernie rozmieszczonych obiektów pełniących funkcje kulturalne i będących miejscem spotkań mieszkańców. Dwory i pałace, które występują w wielu i to nie tylko gminnych miejscowościach, mogą uzupełnić brakującą na obszarach wiejskich bazę kulturową, przyczyniając się do wzrostu poziomu tożsamości regionalnej oraz integracji i aktywizacji społecznej.

Obiekty rezydencjonalne mogłyby zostać zaadaptowane na Wiejskie Domy Spotkań. W jednym z nich mógłby się mieścić także Dom Odnowy Wsi, z wyodrębnioną salą dla specjalnego komitetu i koordynatora procesu odnowy wsi oraz salą do warsztatów i spotkań z mieszkańcami, którzy aktywnie uczestniczyliby w planowaniu a następnie realizacji tego procesu. Chcąc podkreślić rolniczą historię omawianego obszaru powinno zostać tutaj utworzone Wiejskie Centrum Tradycji i Kultury Rolnej z izbą regionalną oraz edukacyjną ścieżką dotyczącą na przykład maszyn rolniczych. Podobne obiekty zostały utworzone we wsi Kuniów (województwo opolskie, powiat kluczborski). Działania te w ramach procesu odnowy wsi zostały uznane za wzorcowe, czego wyrazem było wyróżnienie Europejskiego Stowarzyszenia na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE (Urbanik 2008).

Innymi rozwiązaniami, które nie zostały zastosowane jeszcze w żadnym z bytowskich obiektów rezydencjonalnych, a które mogą okazać się skutecznym narzędziem rewitalizacji jest organizacja skansenów, muzeów eksponujących kulturę wiejską oraz muzeów biograficznych (Rydel 2000). Co prawda obiekty takie nie ukazują prawdziwego życia wiejskiego, ale dzięki temu dwory i pałace mają szansę zachować dawny zewnętrzny wygląd, często również wyposażenie. Mogą pełnić także funkcje dydaktyczne, przyczyniając się do wzrostu wiedzy na temat historii samych obiektów jak i życia dworskiego oraz szacunku względem nich.

W celu ożywienia społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego warto wykorzystać nie tylko dwory i pałace, ale także towarzyszące im budynki i otaczającą je przestrzeń. Budynki gospodarcze mogą na powrót pełnić funkcje typowo rolnicze (np. kurniki) oraz magazynowe i produkcyjne (np. mleczarnie), ale można je też zaadaptować pod funkcje turystyczne (np. stadniny koni). Podworskie parki, aleje drzew, ogrody i sady owocowe to tereny, które są zwykle malowniczo usytuowane i mogą z kolei pełnić funkcję rekreacyjną. Rewitalizacja dworów i pałaców jest pełniejsza jeśli procesowi temu podlega całe założenie dworsko-parkowe. Niestety na obszarze powiatu bytowskiego ma miejsce wiele sytuacji, gdzie z założeń tych pozostały tylko parki. Warto zrewitalizować również i takie pozostałości, ponieważ posiadają one bardzo cenny rodzimy drzewostan, często już o charakterze pomnikowym.

Wśród wielu wartych uwagi parków trzeba wspomnieć o zabytkowym parku podworskim z XIX wieku znajdującym się w Gałąźni Małej o powierzchni 8,1 ha. Do dziś zachował się tu tarasowy układ poprzedzielany szpalerami grabów pospolitych (fot. 15). Od południowej strony, założenie ogranicza rzeka Słupia tworząca w nim zakola porośnięte pomnikowymi dębami szypułkowymi. Kolejnym cennym obszarem jest zadbane założenie dworsko-parkowe w Barnowie składające się z dwóch części: dworsko-folwarcznej i leśnej oraz park w stylu angielskim znajdujący się w Jasieniu, który zachował dawny układ przestrzenny oraz nadal czytelne ciągi spacerowe i widokowe (Sobisz 2006). Do tej pory parki podworskie nie były dostatecznie wykorzystywane, ale może wkrótce się to zmieni za sprawą udanej rewitalizacji jednego z parków. Działania rewitalizacyjne zostały przeprowadzone w miejscowości Dąbrówka Bytowska we wrześniu 2013 roku a swym zasięgiem obejmowały instalację oświetlenia, małej architektury, infrastruktury sportowej i chodników (fot. 16). Zanedbany do tej pory park podworski pełni obecnie z powodzeniem funkcję sportowo-rekreacyjną i jest miejscem organizacji lokalnych imprez plenerowych (*Miastko NaszeMiasto.pl* 2014). Być może mało uwagi poświęcono historii tego miejsca, ale przynajmniej utworzono estetyczną i spójną przestrzeń chętnie odwiedzaną przez społeczność lokalną.

Fot. 18. Szpaler grabowy w parku podworskim w Gałąźni Małej

Źródło: Sobisz 2006: 158

Fot. 19. Zrewitalizowany park podworski w Dąbrówce Bytowskiej

Źródło: Miastko NaszeMiasto.pl 2014

Duże możliwości ożywienia społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego niesie ze sobą turystyka zorientowana na poznanie dziedzictwa kulturowego. Gospodarka turystyczna wytwarza w Polsce więcej dochodu niż rolnictwo, nie korzysta natomiast nawet z części pomocy państwa, jakie otrzymuje rolnictwo. Rozwój tej dziedziny gospodarki nie tylko przynosi zyski, ale umacnia także znaczenie kultury w danym regionie i zwiększa szansę dworów i pałaców na przetrwanie zarówno fizyczne jak i to istniejące w świadomości mieszkańców oraz turystów (Kozak 2008). Turystyka i kultura

są ze sobą związane i wzajemnie stymulują swój rozwój – kultura niejednokrotnie jest podstawą rozwoju turystyki, a ta z kolei przyczynia się do ochrony i popularyzacji dóbr kultury. Szeroko rozumiana kultura zajmuje obecnie znaczące miejsce na rynku turystycznym. Po rekreacji wśród gór, wód, parków narodowych i innych typowych miejsc, przyszedł czas na eksploatację kultury i przeszłości. W odpowiedzi na fakt, że coraz częstszym motywem podróży jest kultura oraz chcąc poprawić swoją konkurencyjność, społeczności lokalne odkrywają na nowo i wykorzystują dziedzictwo kulturowe do celów turystycznych. W wielu miejscach w kraju i na świecie kultura stała się źródłem pomysłów i inicjatyw związanych z rozwojem turystycznym. Warto wprowadzić ten trend również w powiecie bytowskim, bogatym w niemieckie dziedzictwo kulturowe, które skutecznie może przyczynić się do rozwoju lokalnego

Dwory i pałace w skali kraju dosyć często przekształcane są w pensjonaty, hotele i ośrodki konferencyjno-szkoleniowe (Rydel 2000). Na omawianym obszarze obiektów takich jest niewiele, a te które są niestety nie cieszą się zbyt dużym powodzeniem. O ile pełnienie przez dwory i pałace funkcji związanej z turystyką kulturalną jest uzasadnione o tyle przekształcenie ich w niczym nie wyróżniające się i nie zachowujące zupełnie historycznych wartości obiekty typowo turystyczne, a szczególnie noclegowe nie zawsze jest dobrym rozwiązaniem. Wielkość obiektu i konieczność dostosowania go do dzisiejszych wysokich wymagań turystów wiąże się z bardzo dużymi nakładami finansowymi. Po pewnym czasie właściciele po prostu bankrutują. Taka sytuacja zdarzyła się w Dąbiu, gdzie właściciel oprócz braku środków finansowych skarżył się również na brak współpracy z władzami samorządowymi. Gmina nie wspierała kolejnych inwestycji właściciela, nigdy nie przyznała mu ulg podatkowych. Hotel wraz z restauracją i dyskoteką po 13 latach działalności ma zostać przekształcony w dom spokojnej starości a mieszkańcy gminy Bytów zostaną pozbawieni jednego z lepszych miejsc rozrywkowych (*Stupsk i Pomorze Środkowe ...* 2014). Przekształcenie dworu lub pałacu w obiekt hotelowy musi być zatem inwestycją bardzo przemyślaną, popartą analizami popytu na tego typu usługi i ma rację bytu tylko w określonych warunkach ekonomicznych.

Fot. 20. Nieczynny hotel Bismarck w pałacu w Dąbiu

Źródło: HotelInfo24.pl 2014

Zasugerowane w tym podrozdziale sposoby zagospodarowania oraz wykorzystania dworów i pałaców mogą wpłynąć na rozwój działalności pozarolniczej, zapewniając tym samym nowe miejsca pracy w obsłudze zrewitalizowanych obiektów. Oferty pracy i wzrost atrakcyjności obszaru jako miejsca zamieszkania wpłynęłyby na spadek poziomu emigracji, w tym głównie młodych ludzi. Przede wszystkim jednak zaproponowane rozwiązania przyczyniłyby się do przezwyciężenia przekazywanej wręcz z pokolenia na pokolenie bierności mieszkańców. Połączenie atrakcyjności krajobrazowej z odpowiednim wykorzystaniem istniejącego potencjału w postaci dworów i pałaców mogłoby podnieść jakość życia mieszkańców obszarów popegeerowskich oraz wyeliminować zjawisko wykluczenia społecznego i zawodowego.

3.2.2. Regulacja struktury własnościowej dworów i pałaców

Poniższy podrozdział ma na celu przedstawienie wpływu obecnej struktury własnościowej dworów i pałaców na ich stan zachowania i sposoby wykorzystania oraz sposoby jej regulacji, które mogłyby skuteczniej je chronić i odpowiednio użytkować. Wspomniany już brak ustawy reprivatyzacyjnej zawęża znacząco możliwości regulowania form własności obiektów będących przedmiotem niniejszej pracy. Zwrot własności prawowitym właścicielom niemieckim czy też ich przodkom lub podjęcie innej formy współpracy polsko-niemieckiej to rozwiązania, które z pewnością przywróciłyby

obiektom rezydencjonalnym dawną świetność. Póki co wśród bardzo niewielu istniejących narzędzi najbardziej skuteczne może okazać się partnerstwo publiczno-prywatne (PPP).

Większość istniejących i odnowionych dworów oraz pałaców powiatu bytowskiego znajduje się w rękach prywatnych. Na ich bazie nie można rozwijać turystyki, ponieważ turyści i mieszkańcy nie mają do nich dostępu. Tymczasem w informatorach turystycznych figurują one jako atrakcje turystyczne. Wynika z tego, że władze samorządowe są świadome tego, że obecność obiektów rezydencjonalnych może być czynnikiem przyciągającym turystów, ale z drugiej strony nie ma kompleksowej wizji rozwoju tego działu gospodarki, który opierałby się na faktycznych możliwościach wykorzystania przez odwiedzających (Giza-Poleszczuk 2008).

W kontekście niniejszej pracy, najważniejsze jest, aby dwory lub pałace służyły mieszkańcom i nadawały nową jakość przestrzeniom popegeerowskim. W tym przypadku najmniej korzystna sytuacja, to taka, gdzie obiekt rezydencjonalny jest własnością prywatną. Jest to niepożądane z dwóch względów. Przede wszystkim niemożliwe jest przeznaczenie dworu lub pałacu, które byłoby zgodne z wolą i potrzebami mieszkańców. W konsekwencji obiekt służy tylko właścicielowi a jego potencjał nie zostaje w pełni wykorzystany. Po drugie, właścicielami takich obiektów czasami zostają osoby nie posiadające wystarczających środków na kosztowne utrzymywanie tak dużych budynków. Przejmują obiekt w wyniku spadku lub zupełnie nieprzemyślanej decyzji. W dłuższej perspektywie czasu prowadzi do niedoinwestowania i degradacji majątku. Taka sytuacja ma miejsce m.in. w Gostkowie (fot. 9), gdzie niezbyt zamożny właściciel od 2011 roku próbuje bezskutecznie sprzedać duży pałac, posiadający 20 pokoi (*Nieruchomości: działki ...* 2014a), z których większość nie jest w ogóle wykorzystywana. Kolejna, podobna oferta sprzedaży dotyczy dworku znajdującego się w miejscowości Świerzenko (ryc. 16). Można domyślać się, że również i w tym przypadku chęć sprzedaży części obiektu podyktowana jest trudną sytuacją finansową właściciela, którego nie stać na utrzymanie całego obiektu.

Wydaje się, że w takich przypadkach słusznym byłoby przejęcie takich obiektów przez jednostki samorządowe. Jest to niestety niemożliwe. Przyczyna tego jest oczywista i zresztą taka sama jak w przypadku własności prywatnej – brakuje środków finansowych, które umożliwiłyby remont, utrzymanie oraz eksploatację dworów i pałaców. Dodatkowym utrudnieniem jest fakt, że niekiedy, w związku z zabytkowym charakterem, działania te muszą być przeprowadzane według wymogów konserwatorskich.

Dom Świerzenko
 dom na sprzedaż Świerzenko, Powiat Bytowski, Gmina Miastko

5 pokoi 231 m² 1-piętrowy rok budowy 1920 933 m² działki

Zdjęcia Mapa Karta rabatowa Home Profit

200 000 PLN
866 PLN/m²

Kupujący nie płaci prowizji

PROFI NIERUCHOMOŚCI
www.profi-nieruchomosci.pl

Zadaj pytanie ogłoszeniodawcy

PROFI-NIERUCHOMOŚCI S.C.
Opiekun oferty: Karolina Saj
zobacz mój profil

tel.: 784 330 ... Pokaż numer

Zapytaj o ofertę

Dodaj do Ulubionych
  Dodaj do Facebook
  Drukuj ogłoszenie
  Więcej opcji

Podobne do ostatnio oglądanych

Powiadom mnie o nowych ofertach

Źródło: Biuro nieruchomości Rynek: wtórny Dodano: 17.01.14 Aktualizacja: 03.04.14 Liczba odsłon: 133

Ryc. 16. Oferta sprzedaży części dworku w Świerzenku

Źródło: *Nieruchomości: mieszkania ...* 2014b

Rozwiązaniem powyższych problemów jest zastosowanie partnerstwa publiczno-prywatnego. Zgodnie z ustawą z dnia 19 grudnia 2008 roku o partnerstwie publiczno-prywatnym, przedmiotem partnerstwa publiczno-prywatnego jest wspólna realizacja przedsięwzięcia oparta na podziale zadań i ryzyk pomiędzy podmiotem publicznym i partnerem prywatnym. Istnieją dwie grupy form współpracy, wyodrębnione na podstawie kryterium stopnia ryzyka poniesionego przez daną stronę. Formy, gdzie większa część ryzyka zostaje przeniesiona na podmiot prywatny to odmiany modelu koncesyjnego. Natomiast w ramach modelu opartego na formule tradycyjnej (outsourcingowej) funkcjonują formy współpracy, gdzie większą odpowiedzialność przejmuje podmiot publiczny (*Sprawy samorządowe ...* 2014).

Mimo, że obowiązek sporządzania analiz został zniesiony, to wybór odpowiedniej formy współpracy wymaga wielu negocjacji i oceny różnych uwarunkowań, w tym m.in. prawno-administracyjnych, formalnych i ekonomicznych, które pozwolą na określenie szansy powodzenia danego przedsięwzięcia. W przypadku procesu rewitalizacji konieczna jest także dogłębna analiza społeczna. Każda ze stron musi być świadoma swoich zasobów i możliwości. Jasno określony musi zostać także podział korzyści i ryzyk ponoszonych przez poszczególne podmioty, przy czym należy pamiętać, że ryzyko ponosi ta strona,

która najbardziej potrafi je kontrolować (Gajewska-Jedwabny za Bleja 2010). Na podstawie umowy o PPP partner prywatny jest zobowiązany do realizacji przedsięwzięcia (zaprojektowania, budowy) i sfinansowania jego całości lub części. Podmiot publiczny z kolei zobowiązany jest głównie do wniesienia wkładu własnego w postaci składnika majątkowego, którym może być np. posiadany obiekt dziedzictwa kulturowego lub poniesienia części wydatków przedsięwzięcia (*Ustawa o partnerstwie ...* 2008). Dalsze postanowienia dotyczące stanu własności, utrzymania i eksploatacji są już zależne od wyboru konkretnej formy współpracy.

W partnerstwie publiczno-prywatnym korzyści są obustronne. Każdy z podmiotów wykorzystuje doświadczenia i umiejętności partnera. Dzięki PPP jednostki samorządowe mogą sprawniej i efektywniej realizować zadania publiczne – bez opóźnień i przede wszystkim bez konieczności zadłużania się. Jeśli natomiast chodzi o korzyści podmiotu prywatnego, to oprócz otrzymywania wymiernych pożytków, partnerstwo publiczno-prywatne jako forma długotrwałej współpracy zapewnia udział w stabilnych projektach. Inwestor ma możliwość otrzymać bardzo atrakcyjną stopę zwrotu. Poza tym, współpraca z sektorem publicznym wpływa na promocję i kreowanie dobrego wizerunku prywatnego przedsiębiorcy (Bleja 2010).

Poprzez zmianę jakości otoczenia i przestrzeni publicznych korzyści odnoszą również mieszkańcy. Niewątpliwie pozytywnym skutkiem współpracy w ramach PPP jest budowanie sieci wzajemnego zaufania pomiędzy sektorem prywatnym i publicznym, co może skutkować kolejnymi udanymi przedsięwzięciami przeprowadzonymi w ten sam sposób. Zastosowanie tego narzędzia może stać się ratunkiem dla wielu dworów i pałaców.

3.2.3. Finansowanie działań rewitalizacyjnych

Rewitalizacja dworów i pałaców jest procesem wymagającym bardzo wysokich nakładów finansowych. Na szczęście istnieje kilka możliwości sfinansowania części poniesionych kosztów, z czego wyróżnić można dwie najczęściej i najefektywniej stosowane. Jedną z nich jest udział partnera prywatnego w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, kolejną pozyskiwanie środków europejskich w ramach programów typu „odnowa wsi”. Druga z możliwości ma duże szanse powodzenia, gdyż powiat bytowski posiada już duże doświadczenie w pozyskiwaniu funduszy europejskich na tego typu projekty (tabl. 7).

Tabl. 7. Wartości i liczba projektów zrealizowanych w ramach Pomorskiego Programu Odnowy Wsi w 2006 roku

Lp.	Powiat	Kwota dofinansowania (w PLN)	Liczba projektów
1.	Starogardzki	594 195, 33	10
2.	Bytowski	536 771, 00	10
3.	Słupski	411 973, 00	8
4.	Gdański	401 272, 00	7
5.	Kartuski	390 847, 00	8
6.	Kościerski	349 595, 00	7
7.	Sztumski	310 497, 00	5
8.	Kwidzyński	284 631, 00	5
9.	Tczewski	269 005, 66	5
10.	Wejherowski	241 174, 00	5
11.	Człuchowski	236 004, 00	4
12.	Chojnicki	226 666, 00	4
13.	Malborski	200 670, 00	4
14.	Lęborski	173 507, 07	3
15.	Pucki	170 776, 00	3
16.	Nowodworski	168 970, 00	4
17.	RAZEM	4 966 554, 06	92

Źródło: Czapiewska 2011: 89

Programy odnowy wsi, w tym te o zasięgu wojewódzkim wdrażane przez Urzędy Marszałkowskie jak np. Pomorski Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, finansowane są z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. W latach 2004–2006 polska wieś mogła realizować projekty odnowy wsi przy wsparciu finansowym w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” (SPO Rolnictwo). W priorytecie II tego programu nazwanym „zrównoważony rozwój obszarów wiejskich”, wytyczono dwa działania, na bazie których możliwe było dofinansowanie projektów odnowy wsi: 2.3 „odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” oraz 2.7 „pilotażowy Program Leader +”. W kolejnym

okresie finansowania tj. 2007-2013, program SPO Rolnictwo został zastąpiony przez Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). Tutaj projekty odnowy wsi mogły być realizowane na podstawie osi 3 „jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”, działania 3.4 „odnowa i rozwój wsi” (które miało rozszerzony zakres w stosunku do tego wcześniejszego działania 2.3 SPO Rolnictwo) oraz działań osi 4 dotyczącej programu LEADER (Czapiewska 2011).

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 jest jeszcze w fazie projektowej, niedawno zakończyły się konsultacje publiczne (*Ministerstwo Rolnictwa ... 2014b*). Według projektu działania rewitalizacyjne dworów i pałaców będą mogły uzyskać dofinansowanie w ramach następujących działań (*Ministerstwo Rolnictwa ... 2014a*):

- działanie 6 **„rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej”**:
  - poddziałanie 6.2 **„pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich (premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej)”** – dofinansowanie do 100 tys. zł;
- działanie 7 **„podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich”**:
  - poddziałanie 7.1 **„badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej”** - maksymalnie dofinansowanie 63,63% środków kwalifikowanych, ale nie więcej niż 500 tys. zł;
  - poddziałanie 7.2 **„inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury”** (7.2.1 „budowa, przebudowa, modernizacja lub wyposażenie obiektów pełniących funkcje kulturalne oraz kształtowanie przestrzeni publicznej”) - maksymalnie dofinansowanie 63,63% środków kwalifikowanych, ale nie więcej niż 500 tys. zł;
- działanie 14 **„LEADER”** - dofinansowanie co najmniej 50% wydatków kwalifikowanych.

Inicjatywa Wspólnotowa Leader jest bardzo skuteczną metodą rozwoju lokalnego i aktywizacji mieszkańców na obszarach wiejskich. Opiera się na współpracy

trójsektorowej. Przedstawiciele sektora prywatnego, gospodarczego i społecznego tworzą Lokalne Grupy Działania (LGD), które opracowują i wdrażają Lokalną Strategię Rozwoju (LSR). LGD ogłaszają także konkursy i dofinansowują tzw. „małe projekty” (Mazurczak-Kaczmaryk 2014). Na obszarze powiatu bytowskiego funkcjonują trzy LGD: w gminie Trzebielino i Miastko LGD Wrzeciono, w gminie Lipnica LGD Sandry Brdy a w pozostałych gminach LGD Partnerstwo Dorzecze Słupi (*Pomorski Leader* 2014). Aby zrozumieć wyższość inicjatywy LEADER nad innymi programami należy przedstawić siedem jej głównych założeń (Przygodzka 2010). Należą do nich:

- **podejście terytorialne** – środki kierowane są na konkretny obszar a nie pojedynczy projekt;
- **podejście oddolne** – obrane kierunki rozwoju wynikają z potrzeb lokalnej społeczności;
- **podejście zintegrowane** – podejmowane działania są komplementarne, uwzględniają więcej niż tylko jeden konkretny sektor;
- **podejście partnerskie** – umożliwienie uczestnictwa i realnego współdecydowania wszystkich zainteresowanych;
- **podejście innowacyjne** – realizacja nowatorskich rozwiązań, mogących przynieść większe korzyści;
- **decentralizacja zarządzania i finansowania** – dotyczy samodzielnego dysponowania otrzymanymi środkami przez beneficjentów;
- **współpraca i „sieciowanie”** – założenie o współpracy i wymianie doświadczeń z innymi LGD.

Cele inicjatywy LEADER określone w projekcie *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020* są zbieżne z celami rewitalizacji dworów i pałaców. Cele te są następujące:

- zapobieganie wykluczeniu społecznemu oraz wspieranie inicjatyw i kapitału społecznego;
- tworzenie nowych miejsc pracy i warunków ułatwiających zakładanie nowych firm oraz podjęcie pracy, szczególnie przez osoby wykluczone;
- wykorzystanie istniejących zasobów, w tym dziedzictwa kulturowego.

Należy zaznaczyć, że dofinansowaniu podlegają takie działania jak „promowanie, zachowanie lub oznakowanie lokalnego dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego i historycznego pod warunkiem zapewnienia jego dostępności zwiedzającym” (*Ministerstwo*

Rolnictwa ... 2014a). Fakt ten jest niezwykle ważny w kontekście rewitalizacji dworów i pałaców, które przynajmniej na obszarze powiatu bytowskiego często są własnością prywatną, w związku z czym nie są ogólnie dostępne i póki co nie podlegają finansowaniu.

Innym, bardzo korzystnym narzędziem finansowania w zakresie rewitalizacji dworów i pałaców jest partnerstwo publiczno-prywatne. Środki partnera prywatnego mogą zostać wykorzystane bezpośrednio w realizacji przedsięwzięcia, ale mogą posłużyć także jako wkład własny, którego posiadanie jest konieczne, aby możliwe było uzyskanie dofinansowania z Unii Europejskiej. Brak ściśle określonego wkładu własnego jest obecnie poważnym problemem wielu samorządów i hamuje absorpcję środków pomocowych. Środki partnera prywatnego mogą rozwiązać ten problem. Takie projekty, realizowane na podstawie partnerstwa publiczno-prywatnego, gdzie oprócz środków partnera prywatnego wykorzystuje się środki unijne, a dokładnie pochodzące z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności nazywane są projektami hybrydowymi (*Platforma partnerstwa ... 2014*).

Projekty hybrydowe obecnie nie są jeszcze powszechnie stosowane, jest ich niewiele – w okresie finansowania 2007-2013 na terenie całego kraju zidentyfikowano ich tylko 20, z czego trzy są jeszcze w fazie koncepcyjnej. Jednak na kolejny okres finansowania tj. 2014-2020 przewiduje się przełom dla projektów hybrydowych. Powstały bowiem nowe korzystne regulacje dotyczące definicji, beneficjentów i przepływów finansowych w projektach hybrydowych. Regulacje te zostały wprowadzone do Rozporządzenia ogólnego Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1303/2013. Zapewniono także prymat przepisów PPP nad przepisami ogólnymi (*Platforma partnerstwa ... 2014*).

Projekt hybrydowy jest bardzo złożony, gdyż musi odpowiadać zarówno regulacjom krajowym jak i europejskim, ale w konsekwencji połączenie środków partnera prywatnego i unijnych jest bardzo korzystne. Pierwsze z nich dają samą szansę ubiegania się o dofinansowanie, a udział Unii Europejskiej oprócz dofinansowania przedsięwzięcia łącznie z pokryciem kosztów wstępnych studiów projektu, zapewnia także wsparcie instytucjonalne i przyczynia się do uwiarygodnienia projektu wobec innych partnerów, takich jak np. instytucje finansujące (Bleja 2010). Kierunki wsparcia preferowane przez Komisję Europejską są zbieżne z tymi, które są interesujące dla partnerstw publiczno-prywatnych i dotyczą dworów i pałaców, a należą do nich m.in. właśnie działania dotyczące rewitalizacji i świadczenia usług publicznych (*Platforma partnerstwa ... 2014*).

Istnieją oczywiście jeszcze inne sposoby pozyskiwania funduszy na rewitalizację dworów i pałaców. Wśród nich warto chociażby wymienić fundacje i stowarzyszenia działające lokalnie lub na terenie całego kraju oraz środki krajowe pochodzące z takich źródeł jak Regionalny Program Operacyjny (RPO) czy Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, która zapewnia środki na pokrycie wkładu własnego jednostek ubiegających się o dofinansowanie z UE (Mazurczak-Kaczmaryk 2014). Ze względu na omawiany przedmiot rewitalizacji najbardziej odpowiednie jest jednak finansowanie w ramach projektów odnowy wsi oraz projektów hybrydowych.

3.2.4. Promocja projektu

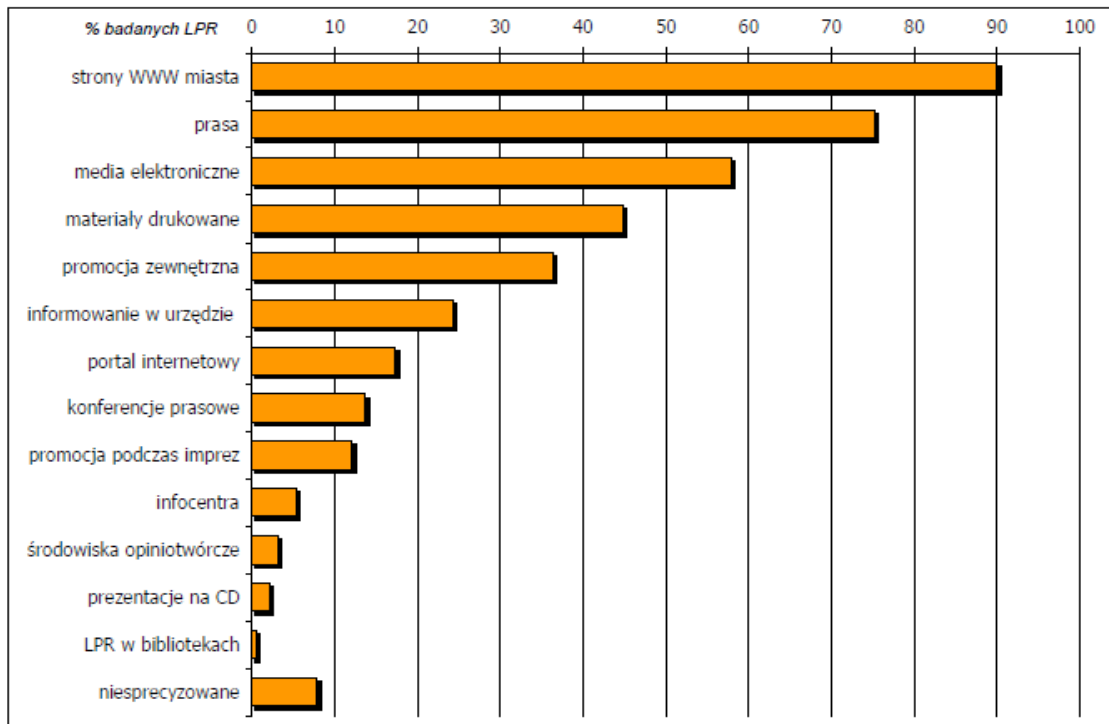
Każde przedsięwzięcie, w tym rewitalizacyjne, składa się z pięciu etapów: programowania, projektowania, wprowadzania zmian, decyzji oraz realizacji. Partycypacja społeczna, która powinna być nieodłącznym elementem realizacji wszelkich zamierzeń jednostek samorządowych, składa się z pięciu faz a odbywa się na poziomie dwóch pierwszych etapów inwestycji. Na pierwszym poziomie miejsce ma informowanie interesariuszy oraz badanie potrzeb, na poziomie drugim reszta faz partycypacji, a więc prezentacja i wyjaśnienie projektu, dyskusja publiczna oraz negocjacje czy też wyjaśnianie kwestii spornych (Pawłowska 2010).

Właściwa promocja projektu rewitalizacji ma miejsce już po realizacji inwestycji, jednak już podczas informowania, czyli I fazy partycypacji, pojawia się wstępna promocja zamierzeń, zachęcająca jednocześnie społeczeństwo do dalszego udziału w projekcie. Proces ten wzbudza pierwsze zainteresowanie mieszkańców i inwestorów, przyciąga uwagę, pobudza ich wyobraźnię. Społeczność angażuje się w proces rewitalizacji - najpierw na poziomie projektowym, później na poziomie realizacji. Dzięki partycypacji projekt w pełni odpowiada wyobrażeniom mieszkańców, którzy później chętnie korzystają z efektów swej pracy. Promocja mająca miejsce już po realizacji całego projektu jest już zatem tylko rozszerzeniem tej, która została zapoczątkowana podczas partycypacji. Pamiętać należy jednak, że działania informacyjno-promocyjne na poziomie partycypacji mają charakter bardziej bezstronny i bezinteresowny niż ścisła promocja porealizacyjna, która poza przekazaniem wiedzy zakłada osiągnięcie jeszcze innych, bardziej wymiernych celów (Wańkiewicz 2011).

Promocja projektu rewitalizacji, podobnie jak informowanie, ma charakter jednokierunkowy, ale jej rola jest zupełnie inna. Zadaniem promocji jest pozytywne przedstawienie konkretnej oferty, skierowanie jej do konkretnych odbiorców (w rewitalizacji odbiorcami są głównie mieszkańcy), za pomocą odpowiednich środków i określonej przesłanki wyjaśniającej istotę działań. Konieczne jest także określenie pozycji gminy – stwierdzenie czy jest podmiotem czy przedmiotem promocji. W przypadku rewitalizacji obszarów społecznie wykluczonych, a z takimi mamy do czynienia w powiecie bytowskim, gmina jest podmiotem promocji a jej ofertą są poszczególne elementy przestrzeni wraz z propozycjami zagospodarowania prowadzącymi do osiągnięcia wyznaczonych celów (Wańkiewicz 2011).

Zestawienie narzędzi informowania mieszkańców o zamierzeniach wykonano w oparciu o Lokalne Programy Rewitalizacji 190 miast polskich (Hałat 2010). Co prawda programy te zostały sporządzone w ramach Zintegrowanego Programu Rozwoju Regionalnego UE dla obszarów miejskich, po-wojskowych i po-przemysłowych, ale zastosowane narzędzia informowania można wykorzystać równie dobrze także w przypadku obszarów wiejskich. Najczęściej stosowanym narzędziem przekazywania informacji jest Internet oraz media lokalne - prasa, radio i telewizja (ryc. 17). W przypadku niektórych miast wykorzystano kilka kanałów dystrybucji informacji, co jest oczywiście jak najbardziej wskazane.

W zależności od stopnia zaangażowania lokalnej społeczności zmieniają się narzędzia partycypacji. Podczas konsultacji stosuje się najczęściej ankiety, w przypadku aktywnego udziału społeczności organizowane są otwarte spotkania z mieszkańcami lub grupami interesu oraz warsztaty projektowe (Hałat 2010). Część narzędzi informowania może być jednocześnie narzędziami promocji podjętych inwestycji. W przypadku promocji działań rewitalizacyjnych dotyczących dworów i pałaców, gdzie szczególnie ważne jest współdziałanie i uzyskanie akceptacji wśród mieszkańców oraz wzrost poziomu świadomości na temat wartości istniejącego dziedzictwa kulturowego, skutecznymi narzędziami okazują się media lokalne, ogłoszenia, informacje przekazywane pocztą, prezentacje i wystawy. Poza dobrem ogółu mieszkańców istnieją także inne cele rewitalizacji dworów i pałaców, wymagające nieco innych narzędzi promocji. W celu przyciągnięcia inwestorów odpowiednią formą promocji są debaty panelowe i prezentacje, z kolei liczne imprezy i podanie szczegółowych informacji do biur turystycznych niewątpliwie wzbudzą zainteresowanie turystów (Wańkiewicz 2011).

Ryc. 17. Narzędzia informowania mieszkańców w Lokalnych Programach Rewitalizacji

Źródło: Hałat 2010: 135

W przypadku powiatu bytowskiego najważniejszą częścią promocji powinny być programy edukacyjne i aktywne warsztaty edukacji architektonicznej. Ich zadaniem byłoby zwiększanie świadomości mieszkańców na temat rewitalizacji i jej znaczenia w kształtowaniu otoczenia, ale również pogłębianie wiedzy na temat miejsca swojego zamieszkania. Konieczne jest także utworzenie oddzielnej strony lub przynajmniej podstrony witryny miejskiej, gdzie znajdowałyby się tylko i wyłącznie ogłoszenia związane z procesem rewitalizacji, dotyczące przebiegu prac, efektów czy też nadchodzących wydarzeń, takich jak imprezy kulturalne odbywające się w nowo zaadaptowanych obiektach. Regularne podawanie informacji do mediów lokalnych, takich jak telewizja (*BTV Telewizja Bytów*), gazety (m.in. *Kurier Bytowski*, *Dziennik Powiatu Bytowskiego*) oraz portale informacyjne (m.in. *Bytów NaszeMiasto*, *Betowo.pl*, *Miastko24.pl*) wydaje się być oczywiste. Uzasadnione byłoby również utworzenie punktu konsultacyjno-doradczego dla przedsiębiorców i mieszkańców, który udzielałby różnych informacji i porad, w tym prawnych, na temat np. podjęcia działalności gospodarczej i wielu innych nowych możliwości jakie niesie rewitalizacja.

Promocja jest integralną częścią strategii marketingowej każdej organizacji, jej przedmiotem są określone produkty – w analizowanej sytuacji są to efekty rewitalizacji. Jeśli chodzi o jednostki samorządu terytorialnego promocją są wszelkie działania mające na celu poinformowanie i zachęcenie określonych jednostek tak, aby podjęły one działalność zgodną z opracowanymi planami rozwoju. Zatem promocja gminy czy też powiatu wspiera lokalny rozwój społeczno-gospodarczy. Nawet promocja jednej sfery działań przyczynia się do poprawy ogólnego wizerunku gminy. Celem promocji jest zmiana niezbyt korzystnej opinii, ożywienie gospodarcze i powtórne skupienie uwagi na terenach dawniej znanych, ale obecnie zapomnianych i zmarginalizowanych w świadomości mieszkańców (Huczek 2014). Zaangażowanie społeczności w życie publiczne przyczynia się do zmniejszania poziomu wykluczenia społecznego. Powyższe działania mogą służyć nie tylko promocji, ale także przezwyciężeniu negatywnego zjawiska jakie panuje na analizowanym obszarze – bierności społecznej.

Dostateczna informacja i promocja pozwalają na uniknięcie wielu konfliktów. Zawsze lepiej jest zawczasu informować niż później odpowiadać na trudne pytania i pretensje. Odpowiednia, to znaczy autentyczna, przekonująca i zrozumiała forma promocji, w połączeniu z wcześniejszym udziałem społeczeństwa zapewnia osiągnięcie długofalowych efektów przeprowadzonej rewitalizacji (Wańkiewicz 2011).

4. Stosunek społeczeństwa powiatu bytowskiego do procesu rewitalizacji oraz istniejących zasobów

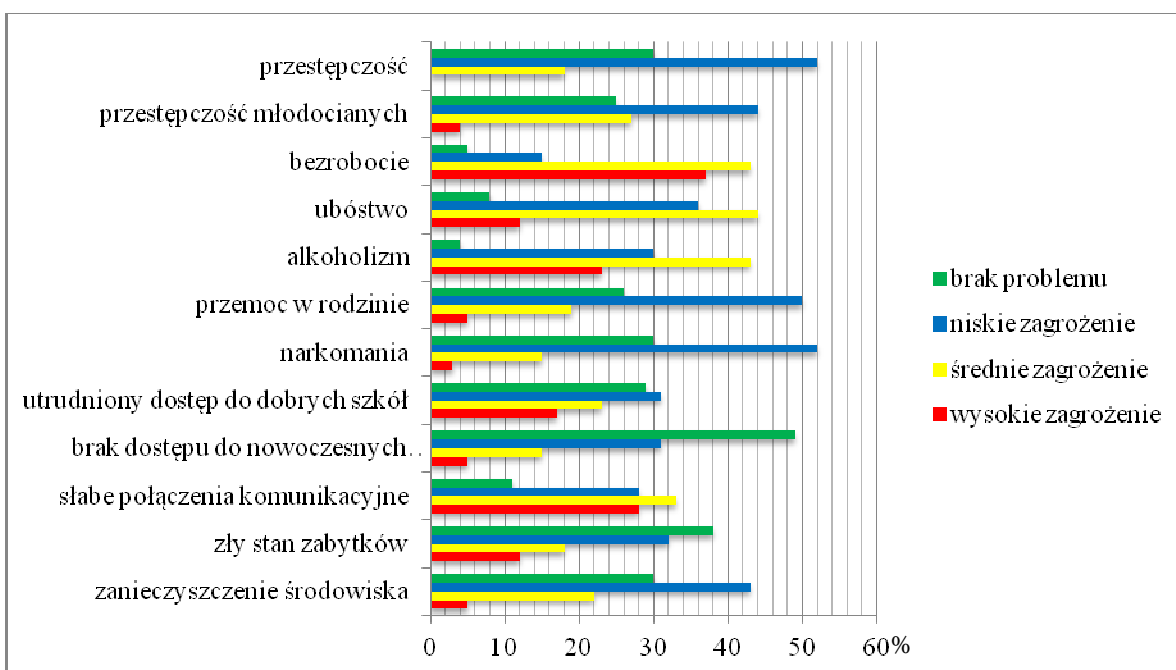
W rewitalizacji dużą rolę odgrywa społeczeństwo – nadaje kierunek temu procesowi i wpływa na sprawność jego przebiegu. Wszelkie zmiany mają służyć przede wszystkim mieszkańcom, dlatego tak ważne są ich potrzeby i wyobrażenia. Rewitalizacja będzie skuteczna tylko wtedy, gdy będzie je realnie uwzględniać. W celu poznania tych potrzeb oraz opinii na temat rewitalizacji dworów i pałaców jako narzędzia ożywienia społeczno-gospodarczego, przeprowadzono badania ankietowe wśród 100 mieszkańców powiatu bytowskiego.

W doborze próby przeprowadzonych badań ankietowych brano pod uwagę takie kryteria jak płeć, wiek a następnie miejsce zamieszkania i wykształcenie respondentów. Dzięki temu, uzyskane wyniki obejmują różne warstwy społeczne i są przekrojowe. Badaniu poddano 55 kobiet i 45 mężczyzn. Jeśli zaś chodzi o strukturę wiekową to w badaniu wzięło udział 21 osób w wieku do 18 lat, 36 w wieku 19-26 lat, 19 w wieku 27-40 lat, 16 w wieku 40-60 lat i 8 osób w wieku powyżej 60 lat. Najwięcej respondentów jako miejsce zamieszkania podało miejscowości leżące w gminie Bytów (34), w następnej kolejności w gminie Parchowo (16) i nieco mniej w gminie Miastko (15). W pozostałych gminach powiatu przeprowadzono od 3 do 8 ankiet, poza gminą Lipnica, gdzie zrealizowano tylko jedną. Największa część ankietowanych posiada wykształcenie wyższe magisterskie (24 osoby), następnie podstawowe (23), wyższe licencjackie (18), zasadnicze zawodowe (17), średnie (11) i policealne (7).

Kwestionariusz ankietowy można podzielić na trzy różne części (załącznik 1). Pierwsza z nich dotyczy identyfikacji problemów i potrzeb lokalnej społeczności (pyt. 1-3), druga diagnozuje stan wiedzy na temat istniejących w okolicy dworów i pałaców (pyt. 4,5), trzecia natomiast i najważniejsza w kontekście tej pracy część, związana jest z subiektywną opinią mieszkańców na temat rewitalizacji tych obiektów i formy jaką ten proces powinien przybrać w przypadku analizowanego obszaru (pyt. 6-14).

Z pierwszej części ankiety wynika, że w odczuciu mieszkańców obecna sytuacja społeczno-gospodarcza powiatu bytowskiego nie jest zadowalająca. Aż 67% ankietowanych uznało, że miejscowości ich zamieszkania potrzebne jest ożywienie a tylko 15%, że nie (pyt. 1). Wśród problemów o średnim poziomie zagrożenia (ryc. 18),

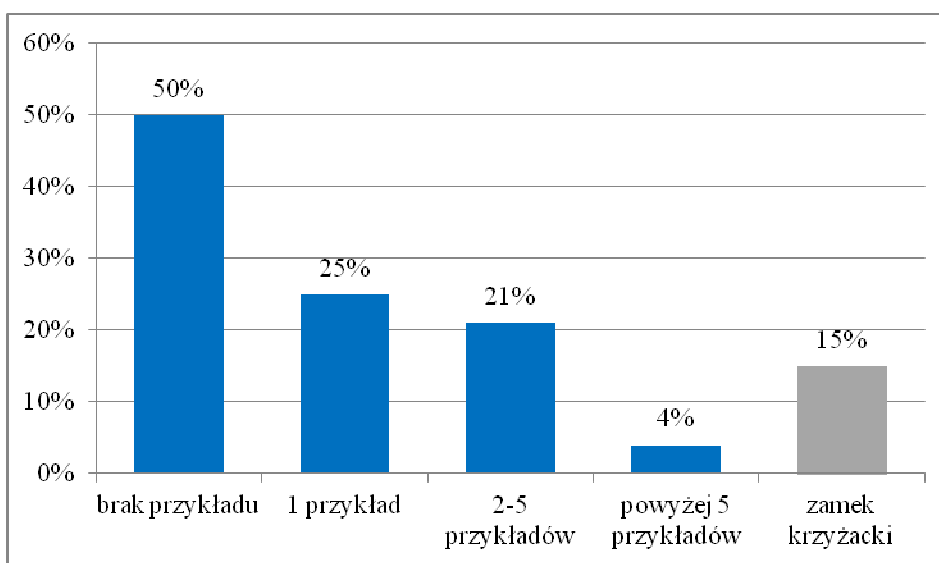
respondenci najczęściej wymieniali bezrobocie, ubóstwo i alkoholizm (po ok. 40 %) oraz słabe połączenia komunikacyjne (33%). Nieostrzegane problemy to utrudniony dostęp do dobrych szkół oraz zły stan zabytków. Przy tych problemach ankietowani najczęściej wybierali opcję „brak problemu”, podczas gdy realnie one istnieją. Świadczy to o niskim poziomie świadomości, ale także o niskich wymaganiach wobec otaczającej przestrzeni i warunków edukacyjnych. Żaden z problemów wymienionych w kwestionariuszu nie był określony w przeważającej części jako „wysokie zagrożenie”.

Ryc. 18. Problemy i ich intensywność występujące w miejscu zamieszkania respondentów
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Z odpowiedzi na pytanie wielokrotnego wyboru numer 3 wynika, że mieszkańcom najbardziej brakuje obiektów kulturalnych (51%), przestrzeni rekreacyjno-wypoczynkowych (50%) oraz obiektów handlowo-usługowych (44%). Na brak obiektów sportowych wskazało łącznie 30% ankietowanych, a wśród nich głównie ludzie młodzi w wieku do 26 lat, natomiast na brak przestrzeni zielonych narzekało 24% ankietowanych. Kilka osób wskazało dodatkowo, że w okolicy brakuje miejsc rozrywkowych i gastronomicznych. Uzyskane dane pochodzące z pierwszej części ankiety wskazują zatem, że obszar powiatu bytowskiego zmagają się z licznymi problemami i należy jak najszybciej podjąć działania polepszające jakość życia jego mieszkańców m.in. poprzez organizację potrzebnych przestrzeni i obiektów.

Wyniki pochodzące z kolejnej części ankiety ukazują, że społeczność lokalna bardzo często nie jest świadoma istnienia w okolicy cennych obiektów rezydencjonalnych. Na pytanie o to, czy w bliskiej okolicy istnieje jakiś dwór lub pałac (pyt. 4), 59 osób odpowiedziało „tak”, przy czym 15 z nich jako jeden z dwóch lub jedyny przykład błędnie podało zamek krzyżacki (ryc. 19). Bardziej niepokojący jest jednak fakt, że aż połowa ankietowanych nie potrafiła podać ani jednego przykładu. 46% ankietowanych zadeklarowało natomiast, że zna historię istniejących w okolicy tego typu obiektów (pyt. 6).

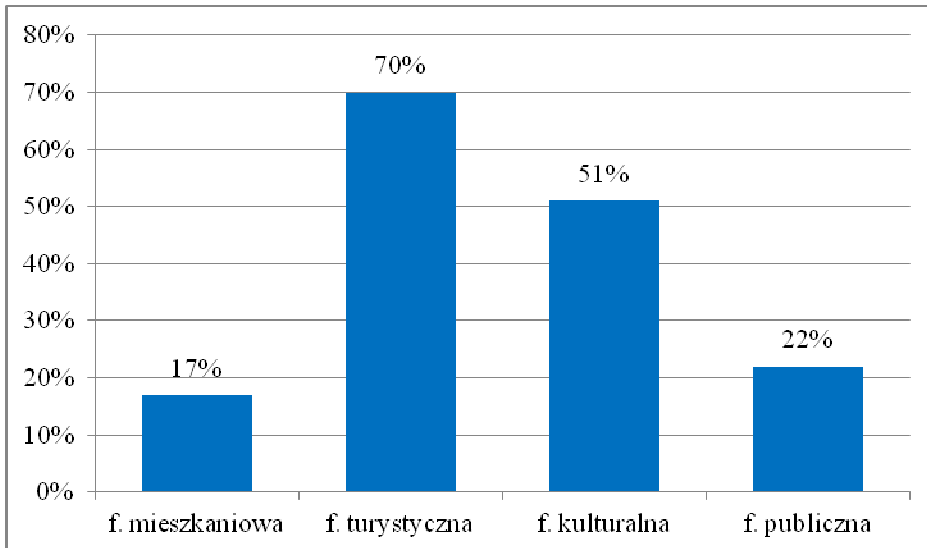
Ryc. 19. Liczba przykładów okolicznych obiektów rezydencjonalnych podawanych przez respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Ostatnia część ankiety, pozwalająca poznać opinie na temat rewitalizacji dworów i pałaców, rozpoczyna się od ogólnego pytania o to, czy takie obiekty w ogóle powinny zostać na nowo zagospodarowane (pyt. 7). 52% ankietowanych uważa, że dworom i pałacom powinna zostać nadana nowa funkcja, 17% że wręcz przeciwnie, a pozostali wybrali trzecią, neutralną odpowiedź. W ramach tej pracy ważne są odpowiedzi na pytanie 8 związane z funkcjami jakie powinny pełnić dwory i pałace. W pytaniu tym można było wybrać kilka odpowiedzi. Najczęściej wskazywaną przez respondentów funkcją była funkcja turystyczna (ryc. 20). 70% badanych uważa, że dwory i pałace powinny zostać zaadaptowane na hotele, restauracje i inne obiekty turystyczne. Nieco mniej, bo 51%, że powinny one pełnić funkcję kulturalną, taką jak np. muzea. Według 22% ankietowanych

odpowiednia byłaby funkcja publiczna i przekształcenie takich obiektów w szkoły, ośrodki zdrowia czy też pomocy społecznej itd. Najmniej respondentów wskazało na funkcję mieszkaniową, co jest słusznym podejściem, ponieważ takie przeznaczenie służy tylko ograniczonej liczbie osób zamieszkujących dany obiekt. Do wyboru była jeszcze odpowiedź o rozbiórcie obiektów rezydencjonalnych, jednak nie została wskazana przez żadnego z respondentów.

Bardzo mało ankietowanych osób udzieliło odpowiedzi na pytanie otwarte dotyczące propozycji zagospodarowania pobliskich obiektów rezydencjonalnych (nr 8). Tylko 27% ankietowanych przedstawiło pomysł na zagospodarowanie wybranego dworu lub pałacu. Kilku z nich wskazało na konieczność zachowania historycznych wartości i zaproponowało adaptację obiektów na muzea, miejsca spotkań mieszkańców oraz miejsca do organizacji różnych wystaw i działalności stowarzyszeń artystycznych. Większość pomysłów związana była jednak z zagospodarowaniem turystycznym. Według respondentów obiekty rezydencjonalne powinny zostać przekształcone na hotele, zajazdy, kluby i obiekty agroturystyczne a przylegające do nich dawne obszary folwarczne lub parkowe np. w stadninę koni.

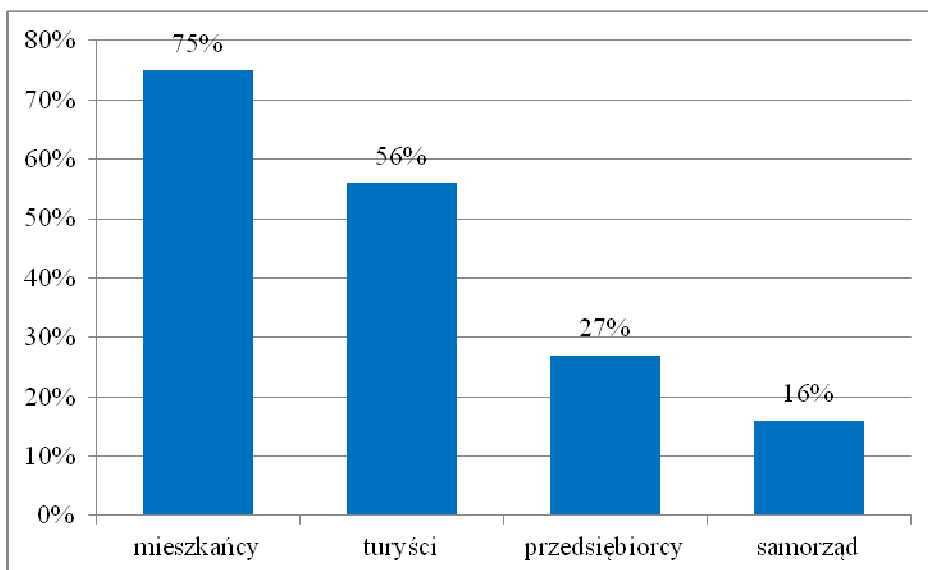

Ryc. 20. Pożądane funkcje pełnione przez dwory i pałace w opinii mieszkańców

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

W celu odpowiedniego przeprowadzenia procesu rewitalizacji potrzebne jest także poznanie opinii mieszkańców odnośnie władania obiektów. Informacje te zebrano na podstawie odpowiedzi na pytanie wielokrotnego wyboru nr 10. Raczej nie zaskakuje fakt,

że według mieszkańców najwięcej korzyści z przeprowadzenia rewitalizacji dworów i pałaców powinni odnosić oni sami (ryc. 21). Aż 75% ankietowanych wskazało tę odpowiedź. Dostyc często wskazywano także, że podjęte działania powinny służyć turystom. Rozwój turystyki generuje duże dochody, a więc w konsekwencji realizacja potrzeb odwiedzających przynosiłaby wymierne korzyści także mieszkańcom. Najmniej badanych, bo tylko 16%, uważa, że rewitalizacja powinna służyć samorządowi, podczas gdy organy te przy zastosowaniu odpowiednich narzędzi finansowych mogłyby odpowiednio wykorzystać istniejące dziedzictwo kulturowe. Fakt ten może świadczyć o sceptycznym nastawieniu i nieufności wobec działań władzy, w przypadku obszarów popegeerowskich wniosek ten wydaje się jeszcze bardziej trafny.

Ryc. 21. Grupy odnoszące korzyści w wyniku przeprowadzenia rewitalizacji dworów i pałaców wskazane przez respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Jeśli chodzi o formę własności dworów i pałaców, to największa liczba respondentów opowiedziało się za własnością gminną (56%). W takim przypadku najbardziej prawdopodobne jest, że dany obiekt będzie dostępny dla wszystkich zainteresowanych. Wybór gminnej formy własności byłby zatem najbardziej korzystny dla mieszkańców i zgodny z ideą rewitalizacji. 38% ankietowanych stwierdziło, że najlepszą formą własności jest własność prywatna. Wybór ten być może wynika z tego, że większość obiektów będących po całkowitym remoncie należy do właścicieli prywatnych, wobec

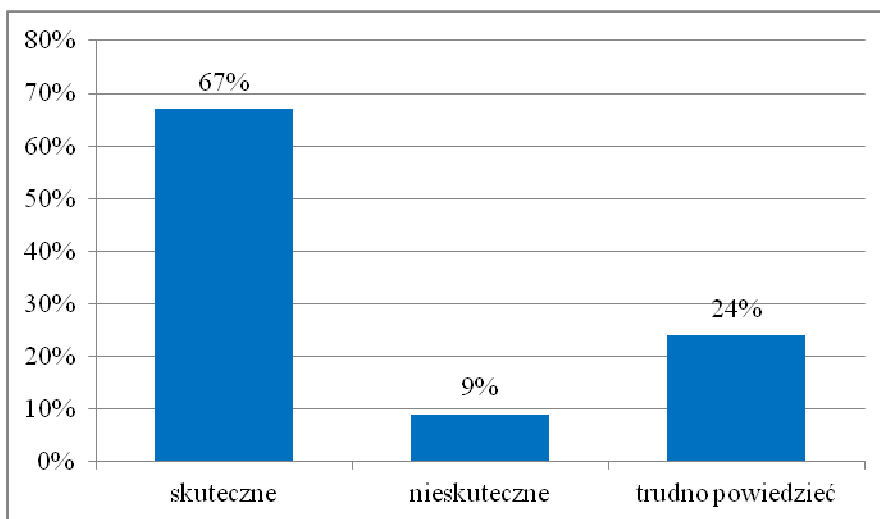
czego panuje przekonanie, że inwestor prywatny jest w stanie lepiej zadbać o taki obiekt niż jednostki samorządowe o ograniczonym budżecie.

Cenne informacje przyniosły również odpowiedzi na pytania 12 i 13. 33% respondentów podobają się przeprowadzone już w okolicy działania rewitalizacyjne. Nawet jeśli obiekt jest niedostępny dla mieszkańców i turystów to przeprowadzone remonty przynajmniej ratują cenne obiekty przed całkowitym zniszczeniem, odtwarzają dawny zewnętrzny wygląd i tym samym poprawiają walory estetyczne okolicy. 38% respondentów trudno określić czy podjęte działania zostały przeprowadzone w odpowiedni sposób, ponieważ nie odwiedzają takich obiektów lub nawet jeśli chcieliby to zmodernizowane obiekty należą do właścicieli prywatnych i nie ma do nich wstępu. 9% badanych osób nie podobają się przeprowadzone w okolicy odnowy obiektów. Swoje odpowiedzi uzasadniają tym, że służą one tylko właścicielom obiektów a nie mieszkańcom i często nie są związane z historią miejsca. W okolicy miejsca zamieszkania pozostałych osób nie przeprowadzono w ostatnim czasie działań rewitalizacyjnych dworu lub pałacu.

Odpowiedzi na ostatnie pytanie mające charakter podsumowujący (pyt. 14) przyniosły oczekiwane pozytywne wyniki. 67% ankietowanych uważa, że rewitalizacja dworów i pałaców może przyczynić się do ożywienia obszaru (ryc. 22). Swoje odpowiedzi popierają oni następującymi argumentami (pyt. 15):

- nastąpi rozwój turystyki i nowych inicjatyw, w związku z czym wzrosną dochody mieszkańców, przedsiębiorców i samorządów;
- utworzone zostaną nowe miejsca pracy;
- nastąpi ożywienie społeczne oraz wzrost poczucia tożsamości i dumy wśród mieszkańców;
- obszar przestanie być „nijaki”, stanie się rozpoznawalny co najmniej w skali wojewódzkiej;
- wykorzystany zostanie w końcu istniejący, ale niedostrzegany potencjał kulturowy;
- przywrócona zostanie historyczna ranga miejsca.

Osoby nie posiadające zdania na ten temat lub będące zdania, że rewitalizacja obiektów rezydencjonalnych nie byłaby skutecznym narzędziem ożywienia terenu nie potrafiły uzasadnić swojego punktu widzenia.

Ryc. 22. Ocena skuteczności rewitalizacji dworów i pałaców jako narzędzia ożywienia społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Z analizy przeprowadzonych ankiet wynika, że rewitalizacja dworów i pałaców na obszarze powiatu bytowskiego jest potrzebna i mogłaby rozwiązać istniejące problemy oraz przyczynić się ożywienia społeczno-gospodarczego. Dla dużej części ankietowanych temat rewitalizacji dworów i pałaców jest jednak zupełnie nowy. W trakcie badań spotkać można było się z dużym zaskoczeniem i powątpiewaniem w sukces takich działań. Większą kreatywnością i optymizmem wykazali się ludzie młodzi i lepiej wykształceni. Wśród części osób o niższym statusie społecznym panuje wyczuwalna niechęć, w związku z czym proces rewitalizacji dworów i pałaców na obszarze powiatu bytowskiego, gdzie ludność posiada jeszcze wyraźne cechy społeczeństwa postpegeerowskiego, powinien zostać poprzedzony działaniami przygotowawczymi o charakterze społecznym, tak aby wzbudzić zaufanie i zainteresowanie omawianym tematem wśród wszystkich mieszkańców. Po odpowiednim wzmocnieniu potencjału społecznego proces rewitalizacji dworów i pałaców ma duże szanse powodzenia w realizacji zamierzonych celów.

5. Rewitalizacja dworów i pałaców jako szansa na ożywienie powiatu bytowskiego

Powiat bytowski jest niewątpliwie obszarem wymagającym ożywienia. Obszar ten znajduje się obecnie w stanie głębokiej stagnacji społecznej i gospodarczej. Bezpośrednią przyczyną takiej sytuacji jest upadek Państwowych Gospodarstw Rolnych w 1991 roku. Od tej pory nie utworzono żadnych programów naprawczych obszarów popegeerowskich, nie wprowadzono żadnych zastępczych działalności o charakterze przewodnim takim jak wcześniej rolnictwo, które byłyby w stanie wyprowadzić obszar ze stanu kryzysu gospodarczego. Uzyskane w trakcie pracy informacje wskazują niestety, że konieczność rewitalizacji terenów popegeerowskich jak i dworów oraz pałaców jest bagatelizowana a istota procesu rewitalizacji źle rozumiana. Od ponad 20-stu lat obszary popegeerowskie, mimo że zajmują znaczny obszar kraju, są pomijane przez rządzących na szczeblach centralnych i wojewódzkich. Starania władz samorządowych wobec tak poważnych problemów jak bezrobocie sektorowe niestety często okazują się niewystarczające.

Powiat bytowski to specyficzny obszar. Zachowuje on dawne wartości, naturalny krajobraz z przewagą lasów, często spotykane są tu rodziny wielodzietne. Stan ten i wrażenie beztroski nie do końca jednak wynikają ze świadomego kreowania takiego typu obszaru, a raczej z tego że jego rozwój, zarówno społeczny jak i gospodarczy jest tu silnie ograniczony. Sytuację tą można odmienić, wykorzystując dwory i pałace. Na ich bazie oraz naturalnego charakteru tego obszaru, tradycyjnej działalności rolniczej i historii można stworzyć, tym razem świadomie, interesujący obszar – taki, który będzie atrakcyjny dla mieszkańców, inwestorów i turystów.

Na omawianym obszarze występują znacznie poważniejsze problemy niż zniszczone zabytki czy inne cenne obiekty architektoniczne takie jak dwory i pałace. Jednak to właśnie ich rewitalizacja może w sposób pośredni rozwiązać inne problemy, wymagające szybkiej reakcji. Po takiej aktywizacji społecznej, bo przecież proces rewitalizacji jest z tym nierozzerwanie związany, działania te mogą dać początek nowym inicjatywom, ośmielić ludność do podejmowania innych działań zmieniających ich niezbyt korzystną obecną sytuację życiową.

Mieszkańcy obszarów popegeerowskich takich jak powiat bytowski, z pewnością chcieliby, aby warunki ich życia uległy poprawie. Mimo to ich chęć współpracy jest

znikoma, o czym można było się przekonać podczas przeprowadzania badań ankietowych. Społeczeństwo to wykazuje się nie tylko dużą nieufnością, ale także brakiem poczucia własnej wartości. Uważają, że nie znają się na wielu sprawach, dlatego też wolą się nie wypowiadać. Mają poczucie, że ich zdanie i tak nie ma znaczenia. Takie uczucia muszą mieć gdzieś swoje źródło, można przypuszczać, że jest nim wieloletni okres zaniedbania przez państwo, które niegdyś silnie inwestowało w rolnictwo, poświęcając mu dużo środków i uwagi. Dlatego też mieszkańcy najbardziej chcieliby powrotu do czasów, gdy funkcjonowały PGR-y i nie musieli się troszczyć ani o pracę, ani o mieszkanie. O ile młodzi ludzie starają się jeszcze walczyć o lepszy byt, o tyle starsze pokolenie ludności popegeerowskiej nauczyło się żyć na swój własny, skromny sposób, zdaje się nawet, że przestało już wymagać lepszych warunków mieszkaniowych, edukacyjnych czy ekonomicznych. Być może właśnie dlatego konieczność ożywienia bardziej dostrzegalna jest dla ludzi z zewnątrz tego obszaru.

Kolejny raz w trakcie tej pracy warto podkreślić, że działania zmierzające do odnowy obszaru, takie jak rewitalizacja dworów i pałaców, powinny zostać poprzedzone działaniami ściśle społecznymi. Ich efektem byłaby zmiana nastawienia społeczności lokalnych i utworzenie sieci wzajemnego zaufania pomiędzy mieszkańcami, przedsiębiorcami a władzą. Aby przekonać społeczeństwo do zmian należy zastosować różnego rodzaju zachęty. Warto przedstawić podobne przykłady procesów rewitalizacji, które powiodły się i przyczyniły do poprawy warunków życia mieszkańców. Nie muszą one dotyczyć koniecznie obiektów rezydencjonalnych, aczkolwiek najlepiej byłoby, gdyby opierały się na zasobach dziedzictwa kulturowego i historii oraz dotyczyły społeczeństwa w pewien sposób wykluczonego. Jasne określenie zasad, procedur, sposobów finansowania i wszelkich podejmowanych działań sprawi, że temat rewitalizacji dworów i pałaców stanie się bardziej zrozumiały i przystępny dla mieszkańców, a przedstawienie korzyści, jakie mogą oni odnieść w wyniku sprawnego jej przeprowadzenia z pewnością jeszcze bardziej pobudzi zainteresowanie lokalnej społeczności. Zaproponowane zachęty ukazałyby proces rewitalizacji w nowym świetle, jako coś co przy odrobinie wytrwałości i wiary rzeczywiście działa i przynosi efekty społeczne, ekonomiczne i również takie, które widoczne są w przestrzeni, poprawiając jej jakość i atrakcyjność zamieszkania.

Rewitalizacja sama w sobie jest procesem bardzo złożonym i trudnym, a w przypadku rewitalizacji dworów i pałaców na obszarach popegeerowskich dochodzą jeszcze dodatkowe trudności, będące głównie natury finansowej, formalno-prawnej i

społecznej. Rewitalizacja dworów i pałaców jest jedną z niewielu możliwości ożywienia omawianego obszaru, ze względu na brak innych wartości na podstawie których, mogłoby ono nastąpić. Dlatego mimo wielu trudności jakie mogą się pojawić, a które zostały opisane dokładnie w niniejszej pracy w rozdziale przedstawiającym uwarunkowania przedmiotowego procesu, warto podjąć się takiego wyzwania. To właśnie odpowiednie zagospodarowanie licznie występujących oraz ciekawych historycznie i architektonicznie obiektów rezydencjonalnych może być czynnikiem przyciągającym inwestorów i turystów oraz zatrzymującym ludność, szczególnie młodą. Rewitalizacja dworów i pałaców może okazać się skutecznym narzędziem ożywienia społeczno-gospodarczego terenu powiatu bytowskiego. Poza pokonaniem wielu barier utrudniających przeprowadzenie tego procesu, należy spełnić jeszcze kilka warunków, aby efekty podjętych działań były długotrwałe a gospodarowanie zasobami kulturowymi zawsze racjonalne.

Funkcja pełniona przez obiekty rezydencjonalne powinna zostać dobrana odpowiednio do potrzeb ludności, stanu technicznego budynku i jego historii. Oczywiście jest, że obiekty te nie będą całkowicie pełniły swej pierwotnej funkcji, ponieważ zmieniło się znaczenie rolnictwa we współczesnym świecie. Nadanie nowej funkcji powinno jednak odbywać się z poszanowaniem tradycji i historii. Poza tym, ważna jest realizacja potrzeb społeczeństwa i zapewnienie funkcjonalności.

Kolejnym wymogiem, jaki musi zostać spełniony, aby rewitalizacja dworów i pałaców realizowała założone cele jest zapewnienie wszystkim zainteresowanym dostępu do odnowionych obiektów. W realizacji tego założenia kluczowe jest nadanie takiej formy własności, która nie będzie w żaden sposób ograniczała użytkownika obiektu. Osobną kwestią jest szeroki udział społeczności lokalnych w planowaniu przyszłych działań. Skoro zaproponowana odnowa obszarów popegeerowskich ma przeciwdziałać marginalizacji i wykluczeniu społecznemu, to wymóg ten jest konieczny do spełnienia, a może to nastąpić poprzez organizację spotkań, warsztatów, badań terenowych i ankietowych czy wydarzeń promocyjnych.

Nie wszystko jednak zależy tylko od nastawienia lokalnych społeczności. Trudne zadanie i duża odpowiedzialność spoczywają również na samorządach, głównie szczebla gminnego. To właśnie od urzędników w dużym stopniu zależy czy proces rewitalizacji w ogóle zostanie podjęty, a jeśli zostanie to jakie przyjmie kierunki. Rewitalizacja dworów i pałaców jest działaniem kosztownym, a posiadanie wystarczających funduszy ma decydujący wpływ na przebieg tego procesu. Ważna jest zatem umiejętność pozyskiwania

wsparcia finansowego, głównie pochodzącego z Unii Europejskiej przez kompetentnych pracowników państwowych. Bardzo przydatne mogą okazać się tutaj specjalne szkolenia, zapewniające odpowiednią wiedzę z zakresu finansowania dla osób odpowiedzialnych za realizację tego zadania.

Przy okazji omawiania zadań administracji samorządowej warto wspomnieć raz jeszcze o konieczności tworzenia spójnych programów odnowy obszarów popegeerowskich, które w szczególności uwzględniałyby dwory i pałace. Zarządzanie tak dużymi i cennymi zasobami wymaga podjęcia kompleksowych działań również na poziomie programowania. Rewitalizacja pojedynczych obiektów rezydencjonalnych jest bezcelowa, dopiero odnowa wielu z nich i stworzenie swego rodzaju sieci zrewitalizowanych obiektów pozwoli na osiągnięcie oczekiwanych rezultatów. Niestety, programy takie nie mają mocy prawnej i nie są wiążące, to od uznania organów samorządowych zależy czy wytyczne w nich zawarte będą konsekwentnie wprowadzane w życie. Uczciwe podejście oraz zaangażowanie osób decyzyjnych w dużej mierze przesądza o tym, czy rewitalizacja zakończy się sukcesem czy porażką już na pierwszych etapach.

Za rewitalizacją dworów i pałaców powiatu bytowskiego przemawia wiele argumentów, które dokładnie zostały omówione w podrozdziale 3.1. zatytułowanym „Cele rewitalizacji dworów i pałaców”. Po głębszym zastanowieniu można stwierdzić, że zaproponowane działania przyniosłyby korzyści nie tylko mieszkańcom okolicznych terenów. Osiągnięte efekty z pewnością okazałyby się unikatowe nawet w skali co najmniej regionalnej. Jako, że nie podjęto jeszcze nigdzie w kraju jednoczesnej rewitalizacji tak wielu obiektów rezydencjonalnych, wyrażających poniekąd historię ziem polskich, które w konsekwencji utworzyłyby charakterystyczny spójny produkt turystyczny, można stwierdzić, że korzyści mogłyby odnieść także większe regiony jak na przykład Kaszuby czy nawet województwo pomorskie. Dwory i pałace powiatu bytowskiego są jego ukrytym potencjałem, który może sprawić że obszar ten stanie się bardziej konkurencyjny i rozpoznawalny.

Na zakończenie tego rozdziału warto zaznaczyć, że inwestycje podjęte w ramach rewitalizacji dworów i pałaców byłyby równomiernie rozmieszczone na obszarze całego powiatu, ponieważ w każdej jego części znajdują się interesujące obiekty rezydencjonalne. Dzięki temu cały powiat ma szansę poprawić swoją atrakcyjność, wykluczenie społeczne poszczególnych obszarów może być skutecznie niwelowane a dysproporcje rozwojowe wyrównywane.

Wnioski

Przegląd teorii na temat rewitalizacji oraz analiza uwarunkowań i możliwych kierunków realizacji tego procesu na obszarze powiatu bytowskiego pozwoliły stwierdzić, że zagospodarowanie i nadanie nowych funkcji dworom, pałacom oraz towarzyszącym im obiektom i obszarom nie jest bezcelowe. Analizowany obszar jest obszarem objętym degradacją przestrzenną, ale przede wszystkim degradacją społeczną, prowadzącą do wykluczenia społecznego. Potrzeba przeprowadzenia rewitalizacji jest tutaj jak najbardziej uzasadniona.

Powiat bytowski jest bogaty kulturowo, w jego krajobrazie odnaleźć można pozostałości dziedzictwa kulturowego czterech nacji, z czego najbardziej widoczne i najliczniej występujące są te pochodzenia kaszubskiego i niemieckiego, występujące w postaci kościołów ewangelickich, folwarków oraz dworów i pałaców, obecnych szczególnie w zachodniej części powiatu. Zasobność w niemieckie obiekty dziedzictwa kulturowego ma związek z faktem, że ziemie te należały dawniej do tzw. Ziemi Odzyskanych, które licznie zamieszkiwane były przez bogate rody niemieckie takie jak Puttkamer, von Klatt czy von Massov, budujące swoje siedziby jako okazałe pałace. W porównaniu do województwa pomorskiego ich ilość jest bardzo duża, co można uznać za czynnik wyróżniający spośród wielu innych powiatów. Z tego względu w niniejszej pracy nieco więcej uwagi poświęcono właśnie pałacom. Poza tym, są to obiekty większych rozmiarów o ciekawszej i zarazem cenniejszej architekturze oraz historii, co wymaga większej ostrożności podczas przeprowadzania procesu rewitalizacji i nadawania nowych funkcji.

Na aktualny zły stan techniczny przeważającej części dworów i pałaców złożyło się wiele czynników o podłożu historyczno-gospodarczym oraz społecznym. Do pierwszej grupy można zaliczyć działania wojenne, częste zmiany właścicieli lub niekiedy ich brak, przeprowadzanie wielu podziałów i nacjonalizacji majątków ziemskich oraz w końcu upadek Państwowych Gospodarstw Rolnych. Z ostatnim z wymienionych czynników wiążą się także inne problemy powiatu bytowskiego, takie jak wysoki poziom bezrobocia, emigracji i bierności społecznej, niska dostępność komunikacyjna oraz zacofanie obszarów wiejskich. Skala tych problemów jest duża ponieważ PGR-y zajmowały większą część ogółu użytków rolnych powiatu bytowskiego. Do przyczyn zniszczeń dworów i pałaców o charakterze społecznym należą natomiast dokonywane rabunki i zniszczenia majątków

wynikające z braku świadomości na temat wartości obiektów lub niechęci wobec dziedzictwa kultur obcych. Obojętność i brak kompetencji służb konserwatorskich oraz bezczynność społeczności obszarów popegeerowskich również nie pozostały bez znaczenia dla kondycji technicznej omawianych obiektów.

W celu właściwego przeprowadzenia procesu rewitalizacji poza poznaniem przyczyn, konieczne jest także poznanie barier utrudniających przeprowadzenie rewitalizacji dworów i pałaców. Mogą to być bariery prawne związane głównie z brakiem ustawy reprivatyzacyjnej i obecnością licznych wymogów, techniczne które pojawiają się podczas przekształceń funkcjonalnych, ekonomiczne wynikające z braku środków finansowych lub mentalne wynikające m.in. z roszczeniowych postaw mieszkańców. Zdiagnozowanie wszelkich uwarunkowań pozwoliło na określenie kierunków rewitalizacji dworów i pałaców na obszarze powiatu bytowskiego.

Najważniejsze cele odnowy wsi przeprowadzanej w oparciu o rewitalizację dworów i pałaców to ożywienie społeczne eliminujące lub znacznie ograniczające zjawisko wykluczenia społecznego i integrujące społeczność lokalną, rozwój gospodarczy następujący poprzez rozwój turystyki i wzrost poziomu przedsiębiorczości wśród mieszkańców oraz ocalenie i wykorzystanie obiektów rezydencjonalnych, przyczyniające się do waloryzacji i promocji przestrzeni wiejskiej. Celem nadrzędnym przedmiotowego procesu jest osiągnięcie trwałego i zrównoważonego rozwoju obszaru. Realizacja tych celów w dużym stopniu zależy od opracowanych programów i nowej funkcji.

Obecnie dwory i pałace pełnią najczęściej funkcję mieszkalną, w następnej kolejności publiczną. Biorąc jednak pod uwagę konieczność zachowania i wyrażenia historii najbardziej trafnym rozwiązaniem byłoby przekształcenie dworów i pałaców w obiekty kulturowe czy też obiekty turystyki kulturowej będące miejscem spotkań mieszkańców oraz podkreślające regionalizm obszaru i kulturę ziemiańską. Dla uzupełnienia tej funkcji, warto zorganizować obszary rekreacyjne, wykorzystując do tego parki podworskie, często posiadające jeszcze starodrzew i pierwotne układy kompozycyjne. Zaproponowana funkcja ma charakter pośredni pomiędzy funkcją typowo publiczną a turystyczną o naturze komercyjnej. W każdym bądź razie każda nowa funkcja powinna spełniać oczekiwania mieszkańców i realizować ich potrzeby, szczególnie te mogące przyczynić się do ich aktywizacji i polepszenia jakości życia.

Jeśli natomiast chodzi o formę własności to najkorzystniejszą, poza obecnie niemożliwą do realizacji opcją polegającą na przekazaniu majątków prawowitym

właścicielom, jest partnerstwo publiczno-prywatne. Korzyści odnosi każdy z podmiotów a dzięki podziałowi zadań, odpowiedzialności oraz źródeł finansowania działania rewitalizacyjne mogą zostać sprawniej i szybciej zrealizowane. Środki finansowe partnera prywatnego pozwalają także na wniesienie wkładu własnego, koniecznego do ubiegania się o dofinansowanie w ramach projektów hybrydowych. Potrzebne fundusze są również często i efektywnie pozyskiwane z Unii Europejskiej w ramach projektów typu „odnowa wsi”. W najbliższym czasie będzie pozwalał na to Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Program ten określa również zasady finansowania działań w zakresie Inicjatywy Wspólnotowej Leader, które podejmowane są przez Lokalne Grupy Działania.

Dopełnieniem działań rewitalizacyjnych jest ich promocja. Ma ona miejsce na samym początku procesu rewitalizacji, zachęcając do partycypacji społecznej, a następnie po zakończeniu wszelkich działań, wówczas przybiera formę bardziej zbliżoną do działań marketingowych. Istnieje wiele narzędzi partycypacji, informowania i promocji, z czego najbardziej skuteczne okazują się media lokalne. Na obszarze powiatu bytowskiego konieczne jest dodatkowo przeprowadzenie licznych programów edukacyjnych, zwiększających świadomość mieszkańców na temat rewitalizacji i nowych możliwości jakie niesie.

Ważną częścią niniejszej pracy jest analiza ankiet. Wynika z niej, że 67% respondentów jest świadoma złej sytuacji społecznej i gospodarczej istniejącej w miejscu ich zamieszkania. Dokładnie taki sam odsetek ankietowanych wyraził aprobatę dla rewitalizacji dworów i pałaców, uważając że może ona być skutecznym narzędziem ożywienia terenu. Według respondentów dwory i pałace powinny pełnić przede wszystkim funkcję turystyczną, najwięcej korzyści z ich rewitalizacji powinni odnosić mieszkańcy a najodpowiedniejszą formą własności byłaby własność gminna, co zapewniłoby nieograniczony dostęp do odnowionych obiektów.

Wskazówki przytoczone w pracy mogą okazać się przydatne, a całość pracy można uznać jako wstępną ekspertyzę określającą możliwości rozwoju obszaru powiatu bytowskiego na podstawie istniejących zasobów dziedzictwa kulturowego. Przeprowadzone analizy dotyczące uwarunkowań, możliwych kierunków zagospodarowania i wykorzystania oraz opinii mieszkańców pozwalają stwierdzić, że rewitalizacja dworów i pałaców może przyczynić się do rozwoju obszaru powiatu bytowskiego.

Bibliografia

- Agencja Nieruchomości Rolnych*. 2014-01-24, <http://www.anr.gov.pl/web/guest/o-agencji2>
- Akcja „Rz” – ratujmy dwory polskie, styl życia – rp.pl*. 2014-01-26, <http://www.rp.pl/artykul/320611.html?print=tak&p=0>
- Bański J., 2010, *Obszar problemowy – koncepcja i typologia*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa
- Billert A., Behr I., Kröning W., Muzioł - Weclawowicz A., 2003, *Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*. Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, Warszawa
- Billert A., 2004, *Problemy, metody i strategie rewitalizacji*. Centrum Staromiejskie w Żarach, Słubice
- Bleja A., 2010, *Partnerstwo publiczno-prywatne w administracji publicznej*. Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica, 243, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 35-42
- Bytów 4 kultur – nieco historii*. 2014-02-01, <http://www.bytow4kultur.pl/>
- Bytów NaszeMiasto.pl*. 2014-01-26, <http://bytow.naszemiasto.pl/artykul/ruiny-po-pgr-wgostkowie-beda-wyburzone-takie-polecenie,1951016,t,id.html>
- Bytów – Urząd Miejski w Bytowie*. 2014-02-03, <http://www.bytow.com.pl/articles/162/n/45>
- Czapiewska G., 2007, *Zagospodarowanie nieprodukcyjnej części majątku popegeerowskiego na Pomorzu Środkowym*. Słupskie Prace Geograficzne 3, Akademia Pomorska, Słupsk, 73-84
- Czapiewska G., 2011, *Odnowa wsi szansą na rozwój peryferyjnych obszarów wiejskich Pomorza*. Barometr Lokalny, 3 (25), Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk, 85-94
- Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 roku o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz. U. z 1994r. Nr 4, Poz. 16 i 17)
- Dobry znak*. 2014-01-26, <http://gazeta-dobryznak.pl/index.php?art=1109>
- Dworki i pałace*. 2014-02-03, <http://krajobraz.kolczyglowy.pl/index.php/historia/dworki-i-palace>
- Encyklopedia PWN*. 2014-02-03, <http://encyklopedia.pwn.pl/>
- Giza-Poleszczuk A., Kościeszka-Jaworski W., 2008, *Społeczne aspekty Likwidacji Państwowych Gospodarstw Rolnych: raport socjologiczny z badań ilościowych i*

- jakościowych*. Załącznik 4 do raportu z badań: Rynki pracy na obszarach popegeerowskich, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa
- Główny Urząd Statystyczny. 2014-31-01, <http://www.stat.gov.pl/gus>
- Gorlach K., 2004, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy. Wykłady z socjologii, tom 2*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa
- Pałac w Trzcinnie - *Gospodarsko Agroturystyczne*. 2014-04-25, http://oferty.wypoczynek.turystyka.pl/palac_w_trzcinnie__gospodarstwo_agroturystyczne,20090824230401.html
- Hałat P., 2010, *Instrumenty partycypacji społecznej w lokalnych programach rewitalizacji miast w Polsce*. [w:] Skalski K., O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane. Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 127-155
- HotelInfo24.pl. 2014-04-19, http://www.hotelinfo24.pl/news,11291,2,Dom_spokojnej_starosci_zamiast_hotelu_w_Dabiu_k_Bytowa.html
- Huczek M., 2014-03-27, *Promocja gminy jako sposób wspierania lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego*. <http://www.sbc.org.pl/Content/7687/huczek.pdf>
- Karwińska A., 2008, *Gospodarka przestrzenna, uwarunkowania społeczno – kulturowe*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Kipta E., 2014-01-26, *Bariery systemowe rewitalizacji*. http://www.forumrewitalizacji.pl/uploads/file/rewitalizacja_o-barierach/E.Kipta-Bariery-systemowe-rewitalizacji.pdf
- Kopczyńska M. i inni, 2004, *Modernizujemy zabytek*. Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej, 4, Wydawnictwo Narodowe Centrum Kultury, Warszawa
- Kozak M.W., 2008, *Dwory, pałace i zamki – kosztowne pamiątki czy zasób w rozwoju?* Studia Regionalne i Lokalne, 2 (32), Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 92-111
- Lorens P., Martyniuk - Pęczek J., 2009, *Wybrane zagadnienia rewitalizacji miast*. Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk
- Mazurczak-Kaczmaryk M., *Wybrane fundusze dla projektów z zakresu ochrony i rozwoju dziedzictwa kulturowego wsi*. 2014-04-24, http://ww.org.pl/data/dziedzictwo_linki.pdf

- Miastko NaszeMiasto.pl*. 2014-04-19,
<http://miastko.naszemiasto.pl/artykul/galeria/dabrowka-ma-odnowiony-park-dzieki-sportowcom-z-ks-victoria,2046882,t,id.html>
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2014-01-24 a, *Projekt Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020*
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. 2014-04-24 b,
<https://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2014-2020>
- Nieruchomości: mieszkania, domy, działki, grunty, lokale, garaże*. 2014-04-08 a,
<http://dom.gratka.pl/tresc/402-9899667-pomorskie-gostkowo.html>
- Nieruchomości: mieszkania, domy, działki, grunty, lokale, garaże*. 2014-04-08 b,
<http://dom.gratka.pl/tresc/402-14025067-pomorskie-swierzenko.html>
- Nowak T., Pokropek A., Rogaczewska M., Urbanik A., 2008, 2008, *Monografia powiatu bytowskiego*. Załącznik 2a do raportu z badań: Rynki pracy na obszarach popegeerowskich, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa
- Pawłowska K. (red.), 2010, *Zanim wybuchnie konflikt. Idea i metody partycypacji społecznej w ochronie krajobrazu i kształtowaniu przestrzeni. Tom B Jak?* Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Karków
- Platforma partnerstwa publiczno-prywatnego*. 2014-04-24,
<http://www.ppp.gov.pl/Laczenie/Strony/default.aspx>
- Polska niezwykła*. 2014-02-03, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/15161,suchorze-palac-i-dwor-%282-pol--xix-w-%29.html>
- Polskie zabytki - katalog zamków, pałaców i dworów w Polsce*. 2014-01-26,
<http://www.polskiezabytki.pl/m/search/?q=&t2=1&t3=1&w=11&p=231&g=0>
- Pomorskie Forum Eksploracyjne*. 2014-01-26,
<http://www.forum.eksploracja.pl/viewtopic.php?f=129&t=20535>
- Pomorski Leader*. 2014-04-24, http://www.pomorskie.eu/pl/dprow/dzialnia_umwp/lider/pomorski_leader
- Powiat Bytowski – Serwis Internetowy Starostwa Powiatu Bytowskiego*. 2014-04-19,
<http://www.powiatbytowski.pl/articles/148/n/32>

- Program weryfikacji polskich zabytków w 2014 roku.* 2014-02-01,
<http://wiadomosci.onet.pl/kraj/zdrojewski-program-weryfikacji-polskich-zabytkow-w-2014-roku/vv4ey>
- Przewodnik dotyczący kryteriów planowania oraz zarządzania projektami dotyczącymi rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich, po-przemysłowych i po-wojskowych w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego finansowanego ze środków funduszy strukturalnych.* 2004, Ministerstwo Gospodarki i Pracy. Departament Wdrażania Programów Rozwoju Regionalnego
- Przygodzka R., 2010, *Lokalne grupy działania a procesy rewitalizacyjne na obszarach wiejskich.* [w:] Skalski K., *Obudowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane.* Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 109-125
- Psyk-Piotrowska E., 2004, *Spoleczne konsekwencje przekształceń własnościowych w rolnictwie państwowym.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
- Radwan-Pragłowski J., 2000, *Dwór polski w pejzażu kulturowym.* [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe.* Materiały V seminarium Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Oddział Kielecki, Warszawa, 515-523
- Rejestr Zabytków Nieruchomych.* 2014-02-01, http://www.ochronazabytkow.gda.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=25
- Reprywatyzacja nieruchomości zabytkowych: dworki i pałace mogą uratować spadkobiercy.* 2014-01-26, <http://prawo.rp.pl/artukul/723309.html>
- Reprywatyzacja w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.* 2014-01-26, <http://solidarni2010.pl/3370-reprywatyzacja-w-swietle-ustawy-o-ochronie-zabytkow-i-opiece-nad-zabytkami.html>
- Rydel M., 2000, *Współczesne funkcje dworów polskich.* [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe.* Materiały V seminarium Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Oddział Kielecki, Warszawa, 53-65
- Rydel M., 2007, *Raport o polskich dworach.* Spotkania z zabytkami, 3, Fundacja Hereditas, Warszawa
- Rydel M., 2012, *Dwór – polska tożsamość,* Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań

- Rydz E., 2007, *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych w okresie transformacji systemowej na Pomorzu Środkowym*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk
- Skalski K., 1996, *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich*. Krakowski Instytut Nieruchomości, Kraków
- Skrzypczak B. (red.), 2011, *Rewitalizacja społeczna – od aktywizacji do rozwoju lokalnego*. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice
- Słupsk i Pomorze Środkowe – informacje, artykuły, wydarzenia*. 2014-04-19, <http://www.gp24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20130624/POWIATBYTOWSKI/130629759>
- Sobisz Z., 2005, *Zabytkowe parki podworskie Ziemi Bytowskiej*. *Nasze Pomorze*, 7/2005, Wydawnictwo Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie, Bytów, 153-167
- Sprawy samorządowe*. 2014-04-09, <http://www.samorzad.lex.pl/czytaj/-/artykul/formy-umowne-partnerstwa-publiczno-prywatnego-w-samorzadach-terytorialnych>
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego w latach 2007-2013. II część programowa: kierunki strategiczne i programy rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego*. 2007, Starostwo Powiatowe w Bytowie, Bytów
- Synak B., Sadkowski T., Lipińska B., Ziemińska-Danilewicz K., 2007, *Bogactwo przyrodnicze i kulturowe wsi pomorskiej*. Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Gdańsku, Gdańsk
- Teen Challenge Polska – Chrześcijańska Misja Społeczna w Broczynie*. 2014-04-19, http://www.teenchallenge.pl/index.php/component/option,com_easygallery/task,categoria/cid,18/Itemid,85/
- Tondos B., 2000, *Koniec dworu*. [w]: *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe*. Materiały V seminarium Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Oddział Kielecki, Warszawa, 523-534
- Urbanik A., 2008, *Tereny popegeerowskie – uwarunkowania, wyzwania, możliwości rozwoju*. 13, Fundacja Inicjatyw Społeczno – Ekonomicznych, Warszawa
- Urbanistyka i planowanie przestrzenne*. 2014-26-01, <http://www.urbanistyka.info/node/72/1596>
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane* (Dz.U. z 1994r. Nr 89 poz. 414)

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*
(Dz.U. z 2003r. Nr 80 poz. 717)
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U. z 2003r. Nr 162, poz. 1568)
- Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 roku o partnerstwie publiczno-prywatnym* (Dz. U. z 2009 r. Nr 19, poz. 100)
- Wańkiewicz W., 2011, *Rewitalizacja i planowanie przestrzenne stref społecznie wykluczonych – poradnik*. Instytut Rozwoju Miast, Kraków
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa
- Wojewódzki Urząd Pracy w Gdańsku. 2014-01-27,
http://www.wup.gdansk.pl/rynek_pracy/
- Wolne Forum Gdańsk*. 2014-02-03, <http://wolneforumgdansk.pl/viewtopic.php?t=3027>
- Województwo Pomorskie. Ocena stanu i skuteczności pomocy społecznej 2012r.* Wydział Polityki Społecznej Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku, 2013, Gdańsk
- Wytyczne Ministra Rozwoju Regionalnego w zakresie programowania działań dotyczących mieszkalnictwa*. 2008, Warszawa
- Zabłocki G., Sobczak M., Piszczek E., Kwiecińska M., 1999, *Ubóstwo na terenach wiejskich północnej Polski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń
- Zaniewska H., Dąbkowski N., 2011, *Jakość środowiska mieszkaniowego w osiedlach popegeerowskich*. Acta Scientiarum Polonorum, Architectura 10 (2), Instytut Rozwoju Miast, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Warszawa, 35-42

Spis tablic

Tabl. 1. Gęstość zaludnienia w powiecie bytowskim na tle Polski oraz województwa pomorskiego w latach 2000-2012	18
Tabl. 2. Średnie wynagrodzenie mieszkańców województwa pomorskiego oraz powiatu bytowskiego w stosunku do średniej krajowej w latach 2002-2012	24
Tabl. 3. Istniejące dwory i pałace powiatu bytowskiego w podziale na gminy	30
Tabl. 4. Przejęcie i rozdysponowanie zabytkowych zespołów dworskich i pałacowo-parkowych na Pomorzu Środkowym w latach 1997 oraz 2003	45
Tabl. 5. Odsetek osób, które doświadczyły obniżających jakość życia skutków likwidacji PGR-ów	51
Tabl. 6. Obszary i cele strategiczne rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego	66
Tabl. 7. Projekty zrealizowane w ramach Pomorskiego Programu Odnowy Wsi w 2006 roku	79

Spis rycin

Ryc. 1. Rewitalizacja jako element samoświadomości i samorządności społeczności lokalnej	11
Ryc. 2. Udział gospodarki uspołecznionej w ogólnej powierzchni użytków rolnych według województw w 1990 roku	14
Ryc. 3. Gminy powiatu bytowskiego	16
Ryc. 4. Położenie powiatu bytowskiego na tle województwa pomorskiego	17
Ryc. 5. Struktura wieku i płci mieszkańców powiatu bytowskiego w 2012 roku	19
Ryc. 6. Struktura wieku ludności powiatu bytowskiego w wybranych latach	20
Ryc. 7. Współczynnik przyrostu naturalnego w powiecie bytowskim na tle Polski oraz województwa pomorskiego w latach 2000-2012	20
Ryc. 8. Saldo migracji w powiecie bytowskim w latach 1995-2013	21
Ryc. 9. Stopa bezrobocia w powiecie bytowskim na tle Polski i województwa pomorskiego w latach 1999-2012	22
Ryc. 10. Bezrobotni poprzednio pracujący w rolnictwie uspołecznionym na Pomorzu Środkowym (stan na 21.12.1994r.)	23
Ryc. 11. Wykształcenie ludności powiatu bytowskiego w 2012 roku	25
Ryc. 12. Podmioty powiatu bytowskiego wpisane do rejestru REGON na tle kraju oraz województwa pomorskiego w wybranych latach	25
Ryc. 13. Zagęszczenie pałaców w powiatach województwa pomorskiego	32
Ryc. 14. Obiekty rezydencjonalne lub ich otoczenie opisane w pracy	33
Ryc. 15. Przygotowanie programów rewitalizacji	67
Ryc. 16. Oferta sprzedaży części dworku w Świerzenku	77
Ryc. 17. Narzędzia informowania mieszkańców w Lokalnych Programach Rewitalizacji	85
Ryc. 18. Problemy i ich intensywność występujące w miejscu zamieszkania respondentów	88
Ryc. 19. Liczba przykładów okolicznych obiektów rezydencjonalnych podawanych przez respondentów	89
Ryc. 20. Pożądane funkcje pełnione przez dwory i pałace w opinii mieszkańców	90
Ryc. 21. Grupy odnoszące korzyści w wyniku przeprowadzenia rewitalizacji dworów i pałaców wskazane przez respondentów	91

Ryc. 22. Ocena skuteczności rewitalizacji dworów i pałaców jako narzędzia ożywienia społeczno-gospodarczego powiatu bytowskiego	93
--	----

Spis fotografii

Fot. 1. Pałac w Raduszu	34
Fot. 2. Dwór w Łubnie	35
Fot. 3. Pałac w Trzebielinie	35
Fot. 4. Pałac w Suchorzu w 1910 roku	36
Fot. 5. Pałac w Suchorzu obecnie	36
Fot. 6. Pałac w Trzcinnie	37
Fot. 7. Pałac w Unichowie – widok od strony północnej	38
Fot. 8. Pałac w Kozach	38
Fot. 9. Zabytkowy pałac w Gostkowie	39
Fot. 10. Dworek w Tuchomiu	40
Fot. 11. Ruiny po dawnym Państwowym Gospodarstwie Rolnym w Gostkowie	44
Fot. 12. Etapy degradacji pałacu w Jasieniu	48
Fot. 13. Nieprawidłowo przeprowadzony remont w pałacu w Kozach – obiekcie nie wpisanym ani do rejestru zabytków ani do gminnej ewidencji zabytków	58
Fot. 14. Prywatny dwór w Barnowie	69
Fot. 15. Prywatny pałac w Czarnej Dąbrowce	69
Fot. 16. Ośrodek Resocjalizacyjny w pałacu w Broczynie	70
Fot. 17. Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w pałacu w Tursku	70
Fot. 18. Szpaler grabowy w parku podworskim w Gałąźni Małej	73
Fot. 19. Zrewitalizowany park podworski w Dąbrowce Bytowskiej	73
Fot. 20. Nieczynny hotel Bismarck w pałacu w Dąbiu	75

Spis załączników

Zał. 1. Kwestionariusz ankiety	112
--------------------------------------	-----

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety

1. Czy miejscowości, w której Pan/i zamieszkuje potrzebna jest odnowa i ożywienie społeczno-gospodarcze?

tak   nie   trudno powiedzieć

2. Z jakim natężeniem niżej wymienione problemy występują w Pana/i miejscu zamieszkania?

	brak problemu	niskie zagrożenie	średnie zagrożenie	wysokie zagrożenie
Przestępczość	☐	☐	☐	☐
Przestępczość młodocianych	☐	☐	☐	☐
Bezrobocie	☐	☐	☐	☐
Ubóstwo	☐	☐	☐	☐
Alkoholizm	☐	☐	☐	☐
Przemoc w rodzinie	☐	☐	☐	☐
Narkomania	☐	☐	☐	☐
Utrudniony dostęp do dobrych szkół	☐	☐	☐	☐
Brak dostępu do nowoczesnych technologii (komputer, Internet)	☐	☐	☐	☐
Słabe połączenia komunikacyjne	☐	☐	☐	☐
Zły stan zabytków	☐	☐	☐	☐
Zanieczyszczenie środowiska	☐	☐	☐	☐

3. Jakich przestrzeni/obiektów brakuje w miejscowości?*

sportowych   rekreacyjno-wypoczynkowych
 kulturalnych   handlowo-usługowych
 zielonych
 innych, jakich?

.....

4. Czy w miejscowości Pana/i zamieszkania lub w miejscowościach pobliskich znajduje się dworek lub pałac?

tak   nie   nie wiem

Jeśli tak, proszę wymienić kilka przykładów.

.....

5. Jeśli tak, czy zna Pan/i historię tego miejsca/tych miejsc?

tak   nie

6. Czy według Pana/i takie obiekty powinny zostać na nowo zagospodarowane?

tak   nie   trudno powiedzieć

7. Jaką funkcję powinny pełnić dwory i pałace?*

- mieszkaniową   turystyczną (hotele, restauracje itp.)
 kulturalną (np. muzea)   publiczną (szkoły, ośrodki pomocy społecznej itp.)
 powinny zostać rozebrane
 inną, jaką?

.....

8. Czy ma Pan/i pomysł na zagospodarowanie dworku lub pałacu znajdującego się w Pana/i otoczeniu? Jeśli tak, jaki?

.....

.....

.....

9. Komu rewitalizacja dworków i pałaców powinna wg Pana/i przynieść najwięcej korzyści?*

- mieszkańcom   turystom
 przedsiębiorcom   samorządowi

10. Czyją własnością powinny być według Pana/i dworki i pałace, aby były właściwie wykorzystane?

gminną   prywatną   spółdzielczą

11. Czy podobają się Panu/i efekty działań rewitalizacyjnych przeprowadzonych w okolicy (jeśli takie zostały już podjęte)?

tak   nie   trudno powiedzieć   nie zostały podjęte

12. Proszę uzasadnić swoją odpowiedź.

.....
.....
.....

13. Czy według Pana/i proces rewitalizacji dworców i pałaców jest potrzebnym i skutecznym narzędziem ożywienia terenu?

tak   nie   trudno powiedzieć

14. Proszę uzasadnić swoją odpowiedź.

.....
.....
.....

* można zaznaczyć kilka odpowiedzi

Metryczka:

M1. Płeć:

kobieta   mężczyzna

M2. Wiek .....

M3. Miejsce zamieszkania: .....

M4. Wykształcenie:

podstawowe   średnie   zasadnicze zawodowe

policealne   wyższe licencjackie   wyższe magisterskie

M5. Wykonywany zawód: .....